

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI DÖNEMİ'NİN 19. YÜZYILINDA DİNİ YAPILARDA
MODERNLEŞME ETKİSİ; NURUOSMANİYE CAMİİ, DOLMABAĞÇE
CAMİİ, ORTAKÖY CAMİİ, KEÇECİZADE FUAT PAŞA CAMİİ VE TÜRBESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zeki CESUR

Enstitü Anabilim Dalı : MİMARLIK

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Tahsin TURGAY

Ekim 2021

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI DÖNEMİ'NİN 19. YÜZYILINDA DİNİ YAPILARDA
MODERNLEŞME ETKİSİ; NURUOSMANİYE CAMİİ, DOLMABAĞÇE
CAMİİ, ORTAKÖY CAMİİ, KEÇECİZADE FUAT PAŞA CAMİİ VE TÜRBESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zeki CESUR

Enstitü Anabilim Dalı : MİMARLIK

Bu tez 25/10/2021 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Üye

Üye

BEYAN

Tez içindeki tüm verilerin akademik kurallar çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, görsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uygun şekilde sunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, tezde yer alan verilerin bu üniversite veya başka bir üniversitede herhangi bir tez çalışmasında kullanılmadığını beyan ederim.

İmza

Zeki CESUR

11/11/2021

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim boyunca değerli bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım, her konuda bilgi ve desteğini almaktan çekinmediğim, araştırmanın planlanmasından yazılmasına kadar tüm aşamalarında yardımlarını esirgemeyen, teşvik eden, aynı titizlikte beni yönlendiren değerli danışman hocam Prof. Dr. Tahsin TURGAY'a teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte, desteklerini esirgemeyen aileme ve arkadaşlarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ŞEKİLLER LİSTESİ	vi
ÖZET	x
SUMMARY	xi
BÖLÜM 1.	
GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı.....	5
1.2. Çalışmanın Yöntemi	5
1.3. Çalışmanın Kapsamı	6
BÖLÜM 2.	
OSMANLI DÖNEMİ'NDE BATILILAŞMA HAREKETİ VE MİMARİ YAPI ..	7
2.1. Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri.....	8
2.1.1. Batılılaşma hareketinin başlangıcı	10
2.1.2. Batılılaşma hareketleri ve 18. yüzyıl.....	11
2.1.2.1. Lale Devri ve batılılaşma çalışmaları.....	12
2.1.3. Batılılaşma Hareketleri ve 19. Yüzyıl	13
2.1.3.1. Tanzimat Dönemi ve batılılaşma çalışmaları	14
2.2. Osmanlı'da Batılılaşma Hareketini Gerektiren Nedenler	16
2.2.1. Askeri nedenler	16
2.2.2. Dini nedenler	17
2.2.3. Hukuki nedenler.....	17
2.2.4. Eğitim ile ilgili nedenler	18
2.3. Batılılaşmanın Osmanlı Mimarisine Yansıması	19

2.4. Osmanlı Mimarisine Yabancı Uzman İstihdamı ve Modernleşme	21
2.4.1. Mimaride seçmecî üslûpların görülmemesi.....	22
BÖLÜM 3.	
BATILILAŞMA DÖNEMİ OSMANLI MİMARİSİ	24
3.1. Lale Devri Osmanlı Mimari Çalışmaları.....	25
3.1.1. Osmanlı'da yeni mimari çalışmalar	26
3.2. Tanzimat Dönemi Osmanlı Mimari Çalışmaları	28
3.2.1. Osmanlı'da yeni mimari türler.....	29
3.3. Batı Etkisinde İdealleştirme Olgusu	31
3.3.1. Ulusal tarz ve düzen anlayışının mimariye etkileri.....	32
3.3.2. Sınıfsal farkın mimari yapıya etkileri	33
3.3.3. Mimari üslûp ve devleti temsil anlayışı	34
BÖLÜM 4.	
19. YÜZYIL OSMANLI MİMARİ ÇALIŞMALARININ İNCELENMESİ	38
4.1. Değişen Mimari Yapı ve Anlayış	41
4.1.1. Süsleme özellikleri.....	42
4.1.2. Bezeme ve biçimler.....	45
4.1.3. Malzeme özellikleri.....	47
4.1.4. Formlar	48
4.1.5. Cephe özellikleri	50
4.1.6. Plan özellikleri	51
4.1.7. Kent içerisindeki konumlar	54
4.2. 19. Yüzyılda Geliştirilen Mimari Çalışmalar	54
4.2.1. Dini yapılar	55
4.2.2. Resmi yapılar	57
4.2.3. Sivil yapılar.....	58
4.2.4. Askeri yapılar.....	58

BÖLÜM 5.

19. YÜZYIL CAMİ MİMARİSİNDEN İNCELEME VE DEĞERLENDİRME .	59
5.1. Nuruosmaniye Camii	61
5.1.1. Yapının tarihçesi ve genel mimari özellikleri.....	63
5.1.2. Bezeme ve biçim özellikleri	65
5.1.3. Caminin temel inşaatı ve kullanılan malzemeler	72
5.1.4. Süsleme	76
5.1.5. Minare	78
5.1.6. Minber	80
5.1.7. Mihrap	82
5.1.8. Hünkâr mahfili.....	83
5.1.9. Cepheler.....	87
5.1.10. Formlar	89
5.2. Dolmabahçe Camii.....	91
5.2.1. Yapının tarihçesi ve genel mimari özellikleri.....	93
5.2.2. Caminin temel inşaatı ve kullanılan malzemeler	94
5.2.3. Bezeme ve biçim özellikleri	97
5.2.4. Avlu duvarları ve rıhtım	101
5.2.5. Minare	101
5.2.6. Minber	103
5.2.7. Mihrap	104
5.2.8. Hünkâr mahfili.....	105
5.2.9. Süsleme	106
5.2.10. Cepheler.....	109
5.2.11. Formlar	112
5.3. Ortaköy Camii	114
5.3.1. Tarihçe ve genel mimari özellikler	116
5.3.2. Bezeme ve biçim özellikleri	117
5.3.3. Avlu duvarları ve rıhtım	122
5.3.4. Minareler	122
5.3.5. Hünkâr mahfili.....	124
5.3.6. Süsleme ve Avizeler.....	126

5.3.7. Minber	129
5.3.8. Mihrap	132
5.3.9. Cepheler.....	133
5.3.10. Formlar	134
5.4. Keçecizade Fuat Paşa Camii ve Türbesi	136
5.4.1. Caminin tarihçesi ve genel mimari özellikler	137
5.4.2. Hünkâr mahfili.....	141
5.4.3. Süsleme ve Bezeme	145
5.4.4. Minare	155
5.4.5. Minber	156
5.4.6. Mihrap	160
5.4.7. Formlar	161
5.4.8. Malzemeler	163
BÖLÜM 6.	
TARTIŞMA VE SONUÇ	167
KAYNAKLAR.....	174
ÖZGEÇMİŞ.....	181

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1. 1891-1895 yılları arasında inşa edilen Galata Rıhtımı.....	14
Şekil 2.2. Neo-klasik mimari temelleri, Avrupa ve Osmanlı kullanımı ilişkisi	20
Şekil 3.1. Odanın duvar süslemeleri	27
Şekil 3.2. Odanın süsleme detayı.....	27
Şekil 3.3. Bâb-1 Seraskeri anıtsal girişi, Fuad Paşa ve Zeyneb-Kâmil konakları..	30
Şekil 3.4. Fossat tarafından çizilen Beyoğlu Rusya Sefarethanesi	33
Şekil 3.5. Kapu Camisi taç yapımı, giriş kapısı ve süsleme detayları gösterimi...	36
Şekil 3.6. Nusretiye Camisi ampir üslûp gösterimi	37
Şekil 4.1. Ağaçoğlu Camisi mahfil gösterimi	38
Şekil 4.2. Melling'in İstanbul Bendi köşkünün gösterimi	40
Şekil 4.3. Melling'in Bebek Kasrı gravürünün gösterimi	40
Şekil 4.4. Bursa Yenişehir Şemaki Evi duvar resmi gösterimi	44
Şekil 4.5. Yahya Hamidiye Kız Rüştüyesi'nin pencere kafeslerindeki bayrak demetleri 1880-1890	46
Şekil 4.6. Alman Sarayı ve Alman Sarayı'nın günümüzdeki gösterimi	49
Şekil 4.7. Celal Esat Arseven'e göre Osmanlı'da cami plan çeşitlerinin gösterimi	52
Şekil 4.8. Sa'dabad Camisi plan gösterimi	53
Şekil 5.1. Nuruosmaniye Camii gösterimi	61
Şekil 5.2. Nuruosmaniye Camii vaziyet planı.....	62
Şekil 5.3. Nuruosmaniye Camii mermer yapılarda kabartma bezeme örneği-1 ...	67
Şekil 5.4. Nuruosmaniye Camii mermer yapılarda kabartma bezeme örneği-2 ...	68
Şekil 5.5. Nuruosmaniye Camii mermer yapılarda kabartma bezeme örneği-3 ...	69
Şekil 5.6. Nuruosmaniye Camii çeşme bölümünde kabartma bezeme örneği	70
Şekil 5.7. Nuruosmaniye Camii dış cephe pencere bölümünde bezeme örneği-1	71
Şekil 5.8. Nuruosmaniye Camii dış cephe pencere bölümünde bezeme örneği-2	72
Şekil 5.9. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Nuruosmaniye Camii	73

Şekil 5.10. Nuruosmaniye Camii kapı örneği	74
Şekil 5.11. Nuruosmaniye Camii kapı kilidi örneği	75
Şekil 5.12. Nuruosmaniye Camii iç kısım pencere örneği.....	77
Şekil 5.13. Nuruosmaniye Camii süsleme örneği.....	78
Şekil 5.14. Nuruosmaniye Camii minare külah kısmı örneği	79
Şekil 5.15. Nuruosmaniye Camii minber örneği-1	81
Şekil 5.16. Nuruosmaniye Camii minber örneği-2	81
Şekil 5.17. Nuruosmaniye Camii minber örneği-3	82
Şekil 5.18. Nuruosmaniye Camii mihrap örneği	83
Şekil 5.19. Nuruosmaniye Camii hünkâr mahfili örneği-1	85
Şekil 5.20. Nuruosmaniye Camii hünkâr mahfili örneği-2	86
Şekil 5.21. Nuruosmaniye Camii hünkâr mahfili örneği-3	86
Şekil 5.22. Nuruosmaniye Camii cephe düzeni.....	88
Şekil 5.23. Nuruosmaniye Camii dekoratif form örneği-1	90
Şekil 5.24. Nuruosmaniye Camii dekoratif form örneği-2	90
Şekil 5.25. Nuruosmaniye Camii dekoratif form örneği-3	91
Şekil 5.26. Dolmabahçe Camii gösterimi	92
Şekil 5.27. Dolmabahçe Camii ağırlık kuleleri gösterimi.....	94
Şekil 5.28. Dolmabahçe Camii kapı kilidi gösterimi.....	96
Şekil 5.29. Dolmabahçe Camii merdiven gösterimi	96
Şekil 5.30. Dolmabahçe Camii bezeme örneği-1	98
Şekil 5.31. Dolmabahçe Camii bezeme örneği-2	98
Şekil 5.32. Dolmabahçe Camii bezeme örneği-3	99
Şekil 5.33. Dolmabahçe Camii bezeme örneği-4	100
Şekil 5.34. Dolmabahçe Camii bezeme örneği-5	100
Şekil 5.35. Dolmabahçe Camii minare gösterimi.....	102
Şekil 5.36. Dolmabahçe Camii minber gösterimi.....	103
Şekil 5.37. Dolmabahçe Camii mihrap gösterimi.....	104
Şekil 5.38. Dolmabahçe Camii hünkâr mahfili gösterimi.....	105
Şekil 5.39. Dolmabahçe Camii hünkâr mahfili korkuluk gösterimi	106
Şekil 5.40. Dolmabahçe Camii süsleme örneği-1.....	107
Şekil 5.41. Dolmabahçe Camii süsleme örneği-2.....	107

Şekil 5.42. Dolmabahçe Camii süsleme örneği-3.....	108
Şekil 5.43. Dolmabahçe Camii süsleme örneği-4.....	109
Şekil 5.44. Dolmabahçe Camii cephe örneği-1	110
Şekil 5.45. Dolmabahçe Camii cephe örneği-2	111
Şekil 5.46. Dolmabahçe Camii cephe örneği-3	111
Şekil 5.47. Dolmabahçe Camii dekoratif form örneği-1.....	113
Şekil 5.48. Dolmabahçe Camii dekoratif form örneği-2.....	114
Şekil 5.49. Ortaköy Camii plan ve kesit gösterimi.....	115
Şekil 5.50. Ortaköy Camii ağırlık kulesi gösterimi	116
Şekil 5.51. Ortaköy Camii ön kısım görünümü.....	117
Şekil 5.52. Ortaköy Camii bezeme örneği-1	118
Şekil 5.53. Ortaköy Camii bezeme örneği-2	118
Şekil 5.54. Ortaköy Camii bezeme örneği-3	119
Şekil 5.55. Ortaköy Camii bezeme örneği-4	119
Şekil 5.56. Ortaköy Camii bezeme örneği-5	120
Şekil 5.57. Ortaköy Camii bezeme örneği-6	121
Şekil 5.58. Ortaköy Camii bezeme örneği-7	121
Şekil 5.59. Ortaköy Camii minare örneği-1	123
Şekil 5.60. Ortaköy Camii minare örneği-2	124
Şekil 5.61. Ortaköy Camii hünkâr mahfili örneği-1	125
Şekil 5.62. Ortaköy Camii hünkâr mahfili örneği-2	125
Şekil 5.63. Ortaköy Camii süsleme örneği-1	126
Şekil 5.64. Ortaköy Camii süsleme örneği-2	127
Şekil 5.65. Ortaköy Camii süsleme örneği-3	127
Şekil 5.66. Ortaköy Camii süsleme örneği-4	128
Şekil 5.67. Ortaköy Camii süsleme örneği-5	128
Şekil 5.68. Ortaköy Camii minber örneği-1	130
Şekil 5.69. Ortaköy Camii minber örneği-2.....	131
Şekil 5.70. Ortaköy Camii minber örneği-3.....	132
Şekil 5.71. Ortaköy Camii mihrap örneği	133
Şekil 5.72. Ortaköy Camii dekoratif form örneği-1	134
Şekil 5.73. Ortaköy Camii dekoratif form örneği-2	135

Şekil 5.74. Ortaköy Camii dekoratif form örneği-3	136
Şekil 5.75. Keçecizade Fuat Paşa Camii türbesi	137
Şekil 5.76. Keçecizade Fuat Paşa Camii gösterimi-1	139
Şekil 5.77. Keçecizade Fuat Paşa Camii gösterimi-2	140
Şekil 5.78. Keçecizade Fuat Paşa Camii gösterimi-3	141
Şekil 5.79. Keçecizade Fuat Paşa Camii hünkâr mahfili gösterimi-1	142
Şekil 5.80. Keçecizade Fuat Paşa Camii hünkâr mahfili gösterimi-2	143
Şekil 5.81. Keçecizade Fuat Paşa Camii hünkâr mahfili gösterimi-3	144
Şekil 5.82. Keçecizade Fuat Paşa Camii süsleme örneği-1.....	145
Şekil 5.83. Keçecizade Fuat Paşa Camii süsleme örneği-2.....	146
Şekil 5.84. Keçecizade Fuat Paşa Camii süsleme örneği-3.....	147
Şekil 5.85. Keçecizade Fuat Paşa Camii süsleme örneği-4.....	148
Şekil 5.86. Keçecizade Fuat Paşa Camii süsleme örneği-5.....	149
Şekil 5.87. Keçecizade Fuat Paşa Camii bezeme örneği-1	150
Şekil 5.88. Keçecizade Fuat Paşa Camii bezeme örneği-2	151
Şekil 5.89. Keçecizade Fuat Paşa Camii bezeme örneği-3	152
Şekil 5.90. Keçecizade Fuat Paşa Camii bezeme örneği-4	153
Şekil 5.91. Keçecizade Fuat Paşa Camii bezeme örneği-5	154
Şekil 5.92. Keçecizade Fuat Paşa Camii minare örneği-1	155
Şekil 5.93. Keçecizade Fuat Paşa Camii minare örneği-2	156
Şekil 5.94. Keçecizade Fuat Paşa Camii minber örneği-1	157
Şekil 5.95. Keçecizade Fuat Paşa Camii minber örneği-2.....	158
Şekil 5.96. Keçecizade Fuat Paşa Camii minber örneği-3.....	159
Şekil 5.97. Keçecizade Fuat Paşa Camii mihrap örneği	160
Şekil 5.98. Keçecizade Fuat Paşa Camii pencere form örneği-1.....	161
Şekil 5.99. Keçecizade Fuat Paşa Camii pencere form örneği-2.....	162
Şekil 5.100. Keçecizade Fuat Paşa Camii kapı örneği.....	163
Şekil 5.101. Keçecizade Fuat Paşa Camii kapı kilidi örneği-1	164
Şekil 5.102. Keçecizade Fuat Paşa Camii kapı kilidi örneği-2	165

ÖZET

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti 19. yüzyıl mimarisi, batılılaşma, Nuruosmaniye Camii, Dolmabahçe Camii, Ortaköy Camii, Keçecizade Fuat Paşa Camii

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl batılılaşma örneklerinin, mimari açıdan niteliği cami örnekleri üzerinden incelenmiştir. 18. yüzyılın son örneği Nuruosmaniye Camii ve daha sonraki süreçlerde Osmanlı'nın Dolmabahçe, Ortaköy ve Keçecizade Fuat Paşa Camii ve türbesi örnekleri üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu açıdan cami örneklerinde özellikle de mimari açıdan gelişmelerin barok ve ampîr üslup ile gelişme kazandığı, ayrıca eklektik çalışma örneklerinin fazla olduğu görülmüştür. Genel bağlamda bezeme ve süsleme çalışmaları, pencere farklılıkları, minber, minare, kubbe, ağırlık kulesi etkisi, hünkâr mahfili, mihrap, dekoratif form örnekleri gibi bu tür çalışmalar, batılılaşma etkisinde kullanılan malzemelere, klasik formdan daha çok renklendirilmiş form örneklerine geçişler şeklinde yorumlanabilir. Batılılaşma etkisi için rûmi motiflerin de kullanımı, renklerin daha canlı kullanımı, mermerden yapıların geliştirilmesi, korkuluk anlayışının oluşturulması, pencere modellerinde değişimlerin dikkate alınması gibi konular, camiler için belirtilebilmektedir.

Araştırma bulgularında genel kapsamda, Osmanlı'da cami örneklerinde batılılaşmanın süsleme ve bezeme açısından yaygınlığı, örneklerin mihrap, minber, minare, kubbe, hünkâr mahfili, pencere motifleri, çiçek desenleri gibi çeşitli düzeydeki faktörlere göre yaygınlaştığı belirlenmiştir.

MODERNIZATION EFFECT ON RELIGIOUS BUILDINGS IN THE 19TH CENTURY OF THE OTTOMAN PERIOD; NURUOSMANIYE MOSQUE, DOLMABAĞÇE MOSQUE, ORTAKÖY MOSQUE, KEÇECİZADE FUAT PAŞA MOSQUE AND TOMB

SUMMARY

Keywords: Ottoman Empire 19th century architecture, westernization, Nuruosmaniye Mosque, Dolmabahçe Mosque, Ortaköy Mosque, Keçecizade Fuat Paşa Mosque

In this study, the architectural quality of the 19th century westernization examples of the Ottoman Empire has been examined through the examples of mosques. Evaluations were made on the examples of Nuruosmaniye Mosque, the last example of the 18th century, and the Ottoman Dolmabahçe, Ortaköy and Keçecizade Fuat Paşa Mosque and mausoleum in the following periods. In this respect, it has been observed that the developments in mosque examples, especially in terms of architecture, have developed with baroque and empire style, and there are many eclectic works examples. In general, such works such as decoration and decoration works, window differences, minbar, minaret, dome, weight tower effect, sultan's loge, mihrab, examples of decorative forms can be interpreted as transitions to the materials used under the influence of westernization, from the classical form to the more colored form examples. Issues such as the use of rumi motifs for the westernization effect, the more vivid use of colors, the development of marble structures, the creation of the railing concept, and the consideration of changes in window models can be specified for mosques.

In the research findings, it was determined that westernization was widespread in Ottoman mosque samples in terms of decoration and decoration, and the samples became widespread according to various factors such as mihrab, pulpit, minaret, dome, sultan's loge, window motifs, flower patterns.

BÖLÜM 1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti için batılılaşma kavramı, 'geri kalmış' hissine kapılması ile beraber başlamıştır. Böyle bir sonuç Osmanlı Devleti'nin çalışmalarını modernlik göstergesi ve politikaları olarak yansıtmıştır. Ayrıca Batı'nın kendisine çoğu süreçte ve konuda güvenmesi, Osmanlı Devleti'nin de sahip olmak istediği eğilim olmuştur. Batı odaklı modernleşme ve Osmanlı Devleti'nin gücünü tekrardan kazanma düşüncesi, 18. yüzyıl ile başlamış, 19. yüzyılda tamamıyla kabul edilmiştir (Aytekin, 2013). Osmanlı'nın değişim/dönüşüm çalışmalarında Batı'nın etkisi, kamu diplomasisi yönetimince yanlış bir anlaşılmanın sonucu olmuştur. Özellikle de bu duruma ilişkin en belirgin sonuç, sürecin halktan kopuk olmasına yöneliktir. Çalışmaların bu yönde kendisini gösterdiği süreçler ise özellikle de 18. yüzyılın sonlarına doğru belirginleşmiştir. Toplumsal ve kültürel yapıdaki değişimin temel prensipleri, ilk olarak Batı tipi okulların yapılması ile başlamış, mimari yapılara yönelik çalışmalarla devam ederek hız kazanmıştır (Kiraz, 2018).

Osmanlı Devleti'nin batılılaşma sürecinde dini yapılara ilişkin modernleşme etkisi, batılılaşma hareketinde gerekli görülen nedenler olarak kabul edilmiştir. Vezir ve paşa camileri, tek kubbeyle örtülü kare hacim sultan camileri de dâhil olmak üzere, ibadet alanlarında hâkim plan anlayışına dönüşmüştür. Alt yapıların genelde kare olması, sekizgen planlı olması, kubbenin küçük boyutlu örneklerde doğrudan duvarlara, boyutu büyük olan örneklerde ise askı kemerleri veya duvardan paye ve payandalar aracılığıyla taşındığı yapı çeşitlerinden oluşmaktadır. Cami örneklerinde cephe, form, malzeme gibi özellikler, batılılaşma göstergesinin mimari yapıya aktarılmasıdır. 1718 yılında Lale Devri ile beraber başlayan ve 1839 yılında Tanzimat Dönemi ile artış gösteren cami örnekleri, Osmanlı'nın klasik dönem örneklerini arka planda bırakan süreçler olarak işlemiştir (Acar, 2000).

Osmanlı Devleti'nin batılılaşma düşüncesi ve stratejileri üzerinde yapılan çalışmalar, mimarlık düşüncesinde idealleştirme düşüncesiyle başlamıştır. Modernleşme süreci içerisinde bu mimarlık anlayışı, cami örneklerinde idealleştirmenin ne tür bir motif ile yansıtıldığını ortaya koyması açısından önemlidir (Tuztaş ve Aşkun, 2011). Camilerin genel tasarımlarında, bölümlendirme ve sınıflandırma yapısı, daha farklı bir anlayışın da sonucudur. Örneğin batılılaşmada ilk cami örneği olan ve 18. yüzyılın sonunda yapılan Nuruosmaniye Camisi'nde Hünkâr mahfili, kapalı girişlerin ve ayrı bir bölümün yapıldığı camiler arasındadır. Diğer yandan Lâleli Camisi'nde son cemaat yerinin orta kemeri yüksek tutulmuştur. Giriş aksının da belirginleştirildiği, ifade edilebilmektedir (İnci, 1985). Cami örnekleri ile Osmanlıların batılılaşma çalışmaları arasındaki ilişki, belirli ayrımları da ortaya koymada yardımcıdır. Böyle çalışmalar ile beraber Osmanlı Devleti, mimari yapıda farklılaşma metotlarını benimseyerek toplum üzerinde modernleşme ilişkisini göstermeye çalışmıştır. Diğer bir deyişle klasik şema uygulamalarını arka planda bırakmıştır.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda modernleşme etkisiyle mimari yapı örneklerinin en belirgin olanları, cami örnekleri üzerinden incelenebilir. Özçakı (2018) tabiriyle İslam kültürü içerisindeki caminin yeri ve önemi, sosyal yaşamda da kendisini birçok defa gösteren yapılar olarak bilinmesidir. Osmanlı Devleti'nin modernleşme etkisinde geliştirdiği camilerde de buna ilişkin örnekler farklılaşma metotları olarak yansımıştır. Camilerin yapım süreçlerinde süsleme, minber, mihrap, cephe, form gibi özelliklerin mimarilerdeki önemi, klasik dönem mimarilerinden farklılık göstermiştir. Örneğin batılılaşmanın Osmanlı sanatına etkisinin özellikle de süsleme açısından daha etkin olduğunu vurgulayan Bayhan (2007) görüşü, Lale Devri ile beraber Türk sanatında aşına olunmayan mimari motiflerin fazla olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Osmanlı mimari yapılarında kullanılan malzemelerde de değişimler olmuştur. Buna göre daha çok kütle plastiğinin kullanıldığı görülmüştür. Bu ise özellikle mimari süslemede etkisini göstermiştir. Süslemelerde Rokoko ve Barok usulü süslemeler geliştirilmiştir. Geleneksel mimari anlayışa yeni bir mimari anlayış getirilmiştir. Ayrıca barok etkiler, yalnızca süslemeyle ve ayrıntıyla sınırlı değildir. Mimari tasarıma ve kitleye de yansımıştır. Bunun en belirgin örneği, Nuruosmaniye Camisi ile başlamıştır. İçbükey ve dışbükey hatların karşıtlıklarından oluşan hareketlilik yine aynı şekilde mimari

yapıyı etkilemiştir. Diğer bir durum, yüksek kübik hacim üzerinde minberin pandantifli kubbe izlenimini veren yapısıdır. Ayrıca taş süslemeler de yine aynı şekilde, minber yapımı için kullanılmıştır. Malzeme kullanımı ise, mermerin tercih edilmesine yönelik şekillendirilmiştir. Ayrıca bu malzemeler mihrap, minder ve vaaz kürsüsünde de dikkate alınmıştır. Kabartma süslemelere bağlı çalışmalar da yine aynı şekilde yapılmıştır. Ayrıca uzun ve ince minareler, son cemaat mekânının iki yan köşesine konumlandırılmıştır (Acar, 2000; Alioğlu, 2015; Ertürk, 2015).

Cami süslemelerine ilişkin en genel örneklerden birisi Salbacak (2018) tarafından geliştirilmiştir. Batıdaki yoğun süslemeli mimari üslûpların hem yapılarda hem de iç mekânlarda uygulanması, cami örneklerinde geleneksel tarzından uzaklaşarak iç mekân süslemelerindeki duvar resimlerinin yeni üslûp kazandığı vurgulanmıştır. Ayrıca bitki motifli bezeme örneklerinin İstanbul, Anadolu ve Balkan camilerinde fazla olduğu ifade edilmiştir. Buna göre bitki örnekleri, bu açıdan dikkate değerdir. Örneğin Keçecizade Fuat Paşa cami ve türbesinde, kırık lotus çiçeklerinden yapılan süslemeler, yine o döneme ilişkin yapılabilecek değerlendirmedir. Ayrıca Gündoğdu (2009) tarafından yapılan bir incelemede, Keçecizade Fuat Paşa Camisi ve Türbesi'nin süslemelerinde mavi, kırmızı ve sarı renklerin fazla düzeyde tercih edildiği belirtilmiştir. Başka iç mekân tasarım örnekleri, 19. yüzyıl camilerine yönelik verilebilir. Ertürk (2015) tarafından geliştirilen çalışmada, camilerde genelde yapı kare plan üzerine inşa edilen kubbenin olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca büyük pencerelerin kullanılarak iç mekânların oldukça aydınlatılmış olduğu camilerin de fazla olduğu desteklenmiştir. Mihrap ve minberde süslemelerin olduğu ise buna yönelik inceleme yapan Eyice (2002) çalışmasında görülmektedir. Küçük Mecidiye Camisi'ndeki pembe taş süslemelere ilişkin inceleme, bu açıdan önemlidir. Aynı zamanda yine bu camide, vaaz kürsüsünün süsleme anlayışına uygun doğrultuda yapıldığı da belirtilebilmektedir. Diğer bir cami örneği, Alioğlu'nun (2015) araştırmasında değindiği, Dolmabahçe camisi açısından hünkâr kasrına ilişkin verilebilmektedir. Caminin ana mekânı kuzey cephesi ile bitişik inşa edilmiş ve son cemaat yeri ortadan kaldırılmıştır. Cami örneklerinde bu durum, hünkâr kasrına ilişkin yapılan çalışmaları da önemli bir düzeye ulaştırmaktadır. Camiye yüklenen anlam ve değişiklik, toplum yapısında kabul gören ya da değişimleri temel alan özelliklerdir.

hünkâr mahfili ve mekân incelemesi bir açıdan da Ortaköy Camisi için yapılabilmektedir. Buna göre ibadet mekânında historisist öğelerle bir ifade kazanmış olan barok gelenek, yapı genel anlamda hünkâr mahfilinde ön plana çıkan neo-klasik yaklaşımla tezatlık vardır. Bu göstermektedir ki, camilerin mimari yapılarına yüklenen anlam, sürekli bir farklılığı ve yeniliği, klasisizm ya da neo-klasik yapıyı çevreleyen çalışma olarak içermiştir. Ayrıca teknolojik gelişmeleri takip edebilme hedefi, teknik olarak malzemelerin kullanımını da farklılaştırmıştır. Malzemeler bu yönde örnek gösterilebilir. Çünkü Batı modelinde acil-hızlı gelişme, ancak bu şekilde sağlanabilmiştir (Acar, 2000; Gezer Baylı, 2013).

Osmanlı Devleti'nin mimaride batılılaşma sürecinde dini yapılara ilişkin çalışmaları, yabancı mimarlar tarafından geliştirilmesi ile açıklanabilir. Örneğin Ortaköy Camisi, Nigoğos Balyan tarafından yapılmıştır (Acar, 2000). Aynı zamanda Dolmabahçe Camisi'nin mimarı da yine Nigoğos Balyan'dır. Bu nedenle benzer yapı gösteriminden bahsedilebilmektedir (Ertürk, 2015). Nuruosmaniye Camisi ise mimarı Mustafa Ağa olup kalfası Simeon'dur. Barok üslûbunun bu cami yapısında gösterilmesinde Simeon, önemli bir yer tutmaktadır (Pamukciyan, 1984; Uzun, 2008). Keçecizade Fuat Paşa Camisi'nin ve türbesinin ise kim tarafından yapıldığı tam olarak bilinmemekle beraber Eyice (1974) tarafından geliştirilen bir görüşe göre, Levanter bir mimarın veya kalfanın olabileceği düşüncesi hâkimdir. Aynı zamanda Endülüs tarzında bir mimari yapının olduğu da vurgulanmaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında, cami mimarisinde yabancı mimarların doğrudan etkisinin olduğu ifade edilebilmektedir.

İfade edilenler çerçevesinde modernleşmenin, Lale Devri ile başladığı ve Tanzimat Dönemi ile artış gösterdiği görülmektedir. Dini yapılarda modernleşmenin, Tanzimat Dönemi ile beraber geliştiğinden bahsedilebilmektedir. Modernleşmenin temelini 19. yüzyıl üzerindeki etkisi, bilimsellik anlayışının daha farklı ölçüden algılanması ve mimari yapılarda gösterilmek istenilmesi üzerinden olmuştur. Mimari yapılarda en çok göze çarpan örnekler ise camilerdir. İslamiyet'in ibadet anlayışı ve şekli ile fazla örtüşmeyen dini yapılar, yayvan planlar, görüşler, ibadetler ve mekân bütünlüğüne bağlı kalmaktan uzak yapılar, bu ölçüde dikkate değerdir. Bu ifadelerden yola çıkarak araştırmada temel olarak klasik dönem camilerinden farklı yaklaşımlar, tasarımlar,

işlemeler, süslemeler gibi özellikler incelenecektir. Söz konusu değerlendirmeler, literatürde bu odaktan geliştirilen diğer çalışmalara örnek teşkil etmesi üzerine yapılacaktır.

1.1. Çalışmanın Amacı

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılında dini yapılarda modernleşmenin İstanbul'da yer alan belirli cami örnekleri üzerinden incelenecek bu çalışmanın amacı, modernleşme ve mimari yapı arasındaki ilişkinin gösterilmesini hedeflemektedir. Batılılaşma odaklı geliştirilen çalışmaların, Osmanlı Devleti'nin her alanına yönelik yapılan düzenleme faaliyetleri, dini yapılarda dikkatleri üzerine en çok çeken yapılardan birisi olarak görülebilmektedir. Çünkü İslamiyet'e ilişkin ibadet anlayışını yansıtan cami örnekleri, 16. ve 17. yüzyıl yapılarıdır. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyıl camilerinde mekân bütünlüğü ile ilişkinin kurulması, batılılaşmanın cami örnekleri üzerinde daha farklı bir ideolojide olmasını etkilemiştir. Mimari yapılarda bu durum görülmekle birlikte, cami örnekleri de en dikkat çeken yapılardır. Araştırmada bu yapılara örnek olarak Nuruosmaniye Camisi, Dolmabahçe Camisi, Ortaköy Camisi ve Keçecizade Fuat Paşa Camisi ve Türbesi incelenecektir. Bu camilerde cepheler, formlar, süslemeler, mihrap, minber gibi belirli özellikler temel alınarak klasik dönem cami örneklerindeki değişim fonksiyonları ifade edilecektir. Ayrıca camilere ilişkin yapılacak açıklamalar, yabancı mimarların düşüncelerini, cami örnekleri bağlamında belirtmemize kapı aralayacaktır. Böylece söz konusu değişimlerin ve etkilerin, geniş bir ölçüde incelenmesi sağlanmış olacaktır.

1.2. Çalışmanın Yöntemi

Araştırma kapsamında belirlenen metot, literatür üzerine geliştirilecektir. Ancak görseller ile beraber araştırmada temel hususlar daha kapsamlı bir ölçüde ifade edilmeye çalışılacaktır. Araştırmada konu anlamına ilişkin üç bölüm yer almaktadır. Bu bölümlerde öncelikle Osmanlı Devleti'nin batılılaşma hareketi incelenecektir. Lale Devri ile başlayan ve Tanzimat Dönemi ile artış gösteren bu hareketin eğiliminin, mimari yapıyı etkilemesine bakılacaktır. Bir sonraki aşamada, 19. yüzyılda mimari

yapılarda gelişen önemli özelliklere bakılacaktır. Ayrıca mimari yapılara genel kapsamda bakılacaktır. Son aşamada ise Nuruosmaniye Camisi, Dolmabahçe Camisi, Ortaköy Camisi ve Keçecizade Fuat Paşa Camisi ve Türbesi incelenecektir. Bu camilere ilişkin yapılacak incelemeler, klasik dönemden modernleşme sürecine kadar meydana gelen değişimleri ön plana çıkartma üzerine olacaktır. Araştırmanın genel metodu bu yöndedir.

1.3. Çalışmanın Kapsamı

Araştırmanın kapsamı, Osmanlı Devleti'nin modernleşme etkisi sonucunda, mimari çalışmalarının dini yapılara etkisi üzerine yapılacaktır. Bu amaçla çalışmanın kapsamı, 18. yüzyılın son cami örneği ile başlayan ve 19. yüzyıl camilerinden örnekleri içerecek şekilde ilerleyecektir. Bu camiler ise Nuruosmaniye Camisi, Dolmabahçe Camisi, Ortaköy Camisi ve Keçecizade Fuat Paşa Camisi ve Türbesi'dir. Bu camiler, çalışmanın kapsamı ve sınırlılığı olarak belirtilebilmektedir. Diğer mimari örneklerle ise kısaca değinilecektir.

BÖLÜM 2. OSMANLI DÖNEMİ'NDE BATILILAŞMA HAREKETİ VE MİMARİ YAPI

Osmanlı Devleti'nde batılılaşma hareketinde hedef, 18. yüzyılda başlayan ve devam eden bir süreçtir. Bu yönde eğilim, Avrupa toplumuna olan bakış açısının sonucudur. Batılılaşma hareketi ile beraber devlet ile toplumsal kurumlarda değişimler kendisini göstermiştir. Ayrıca Avrupa toplumunun ileride olduğunu gösteren sanatsal, teknik ve bilimsel bilgi birikimlerini elde etme düşüncesi de Osmanlı Devleti'ni batılılaşmaya yönelten faktörlerdir. Osmanlı Devleti bu nedenle yeni kimlikleri oluşturma ve ortaya çıkarma stratejilerini benimsemiştir (Papila, 2008). Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıl ile beraber batılılaşma hedefinin temelinde ise, Batı karşısında ilk defa bu yüzyılın başlarında yenilgiye uğraması olmuştur. Böyle bir durum ile beraber Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında geride kaldığı düşüncesi, bazı devlet ve fikir adamlarınca öne atılan kavram olmuştur. Bu sonuca dayanarak Osmanlı Devleti, batılılaşmanın olması gerektiğine inanılmış ve bu yönde stratejinin geliştirilmesine özen göstermiştir (Taş, 2002).

Batılılaşma kavramı, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki modernleşme sürecini ifade etmektedir. Özellikle de sert bir geçişin yaşandığı İstanbul'da bu etki, daha belirgin bir ölçüde kendisini göstermiştir. Batılılaşmanın ilk etkileri, askeri ve kamusal alanda yaşanmıştır. Ancak kısa bir sürede sarayı ve yüksek düzeyli bürokratları etkisi altına almıştır. Batılılaşmaya ilişkin göstergenin daha çok netleştiği dönem ise, 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle beraber gelişmiştir. Osmanlı Devleti'nin Batı'ya yaklaşma stratejisi ve çabası, ülke genelindeki siyasi ve ekonomik sorunları çözümlenme ile beraber gelişeceğine yönelik ortaya koyulmuştur. Sadece devlet içerisinde bir sosyal yapılanma söz konusu olmamış ve batılılaşmanın geniş kitlelere ve alanlara yöneltilerek geliştirilmesi hedeflenmiştir. Böylece batılılaşmanın her alanda geliştirilmesi gerekliliğine ilişkin düşünce, Osmanlı Devleti'nin genel kabul

gördüğü çalışmalar olmuştur. Çalışmalar da bu yönde etkisini göstermiştir (Artıkoğlu, 2015). Örnek üzerinden ifade etmek gerekirse, Osmanlı Devleti'nde batılılaşma anlayışı, yalnızca saray yönetimi ile kısıtlanmamıştır. Eğitim ve sanat üzerinde de önemli bir etkisi olduğundan bahsedilebilmektedir (Çolakoğlu Sarı, 2014). Diğer bir örnek ise mimari yapılara yöneliktir. 18. yüzyılda Avrupa'dan alınan bazı şekillenme temaları, değişik bir görünüm kazanarak mimari yapıyı etkilemiştir. Osmanlı mimarisi ve sanatı bu durumun sonucu olarak 'klâsik' olarak adlandırılan döneme özgü mimari yapıtlarından alt sınırlarda kalan bir yapıya dönüşmüştür. Ancak yaratıcılığın fazla düzeyde olması ve ölçütünde oluşturulan üslûp, yeni bir mimari anlayış olarak döneme yansımıştır (Arel, 1975).

Mimarlık düşüncesinde Batı tarzı yaklaşımlar, Osmanlı mimarisinde uygulanan yöntemlerin eşzamanlı olarak gösterilmesi gerekliliğini yaygınlaştırmıştı. Osmanlı mimarlığında gelişen ve değişen yaklaşım, Batılı mimarlık yaklaşımının geliştirilmesi ve gösterilmesi olarak dikkate alınmıştır. Burada temel ölçü, Osmanlı Devleti'nin ideal olarak gördüğü ve benimsediği yaklaşımlardır. İdealleştirme geleneği bu açıdan, Osmanlı Devleti'nin Batı mimarisini benimsemesini de gerektiren ölçü olarak kabul edilmiştir (Tuztaşı ve Aşkun, 2011). Batı mimarisinin Osmanlı Devleti'nde edindiği yer, kent düzeni ve mimari şekillenmeyi etkilemesi üzerinedir. Diğer yandan ticari, idari, askeri ve sosyokültürel alanlara yönelik yapılan reformlar, 19. yüzyılda mimari üslûba ilişkin geliştirilmiştir (Basut, 2002).

2.1. Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri

Batılılaşma kavramı genel anlamda, bir ülkenin tarihsel süreçte belirli bir dönemde, Avrupa ülkeleri ya da Amerika Birleşik Devletleri'nde teknoloji, bilim, politika, kültür, ekonomi gibi alanlarda gelişmeleri taklit etmesi ya da özümsemesi olarak belirtilebilmektedir. Buna göre batılılaşma ifadesi, her ülkenin modernleşme sistemini ülkeleri açısından belirli bir dönemde gerekli gördükleri süreçlerdir (Karataş, 2003). Osmanlı Devleti de gerileme dönemindeki buhranlı yıllarından kurtulabilme hedefi ile beraber askeri, kültürel ve siyasi alanlarda yenilikleri takip etmeye yönelmişlerdir. Avrupa medeniyetleri çerçevesinde kalabilmenin bir sonucu açısından bu husus, Batılı

devletlerin örnek alınmaya başlanması olarak geliştirilmiştir. Batılılaşma çalışmaları temelde böyle bir durumla ilişkili olarak Osmanlı Devleti içerisinde kabul görmüştür (Kızılkaya Savcı, 2008).

Osmanlı Devleti'ndeki değişim çalışmaları, kısaca batılılaşma olarak ifade edilmiştir. Batılılaşma temelde birtakım olgulara dayalı şekillenmektedir. Osmanlı Devleti'nde Lale Devri ile başlayan ve Batı'ya öykünme ile devam eden, askeri alanda çalışmaların Batı odaklı geliştirilmesini hedefleyen ve bu hedefleri izleyen Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Meşrutiyet etkisini yansıtan II. Abdülhamid dönemi, değişimdeki temel dinamikler olarak görülebilmektedir. Osmanlı Devleti'nin 18. Yüzyıla doğru yaşadığı siyasi ve askeri durgunluk, Batı karşısında güçsüz kalmasına neden olmuştur. Batı'nın böyle bir süreçte ilmi ve teknik konularda gelişmesi, Osmanlı Devleti'nin bu tür konuları daha geriden takip etmesine ortam hazırlamıştır. Özellikle de askeri ve eğitim üzerine geliştirilen yeniliklerin Lale Devri'nden Tanzimat Dönemi'ne kadar fazla olması ve teknik konularda yapılan çalışmaların ise az olması, Osmanlı Devleti'nin gücünü kazanamamasına neden olmuştur. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi ile beraber çalışmalarını her alanda geliştirmeye özen göstermiştir (Giray, 2009).

Osmanlı Devleti'nde batılılaşma kavramı ve etkisi, modernleşme ve sanayi dönemi olarak kabul edilmiştir. Avrupa yaşantısı ve mimarisi, 17. ve 18. yüzyıllar ile beraber etkisini göstermeye başlamıştır. Ayrıca sosyal, idari, askeri gibi alanlarda da değişim basamaklarının olması, bu duruma ilişkin bir sonuç olarak görülmüştür. Bu nedenle batılılaşma ile beraber geliştirilen çalışmalar, yalnızca bir alana yönelik geliştirilen faaliyetler ile sınırlı değildir (Basut, 2002). Batılılaşma üzerine kurgulanan hedefler ise temelde siyasi, askeri, ekonomik reformların yansımaları ve sonucudur. Avrupa'dan aynen tercümelerin edilerek Osmanlı Devleti'nde uygulanmaya çalışılması, süreçleri ve uygulamaları da bu yönde bir faaliyete yöneltmiştir. Osmanlı toplumu üzerindeki reformlar, bu kapsamda da etkisini şekillendiren bir süreç olarak da göstermiştir (Beşirli, 1999).

2.1.1. Batılılaşma hareketinin başlangıcı

Batılılaşma hareketi ve bu hareketin etkisi, 18. yüzyılda Lale Devri ile beraber başlamıştır. Buna göre ilk olarak 1718 yılında Lale Devri ile başlayan değişimler, 1839 Tanzimat Dönemi ile beraber daha etkin bir yapıya ulaşmıştır. Tanzimat Dönemi, 19. yüzyıl modernleşme yapısını, her alanda göstermiştir. Modernleşmenin temelleri, 17. yüzyıldan başlayan bir yapı olarak görülmekle birlikte, 19. yüzyıl bilimsellik anlayışı bu açıdan önemli bir yer tutmaktadır. 19. yüzyılda yaşanan ve kabul edilen birincil değişim, Batı'yı izlemek üzerine gelişme kazanmıştır (Aytekin, 2013).

Batılılaşmanın 17. yüzyıl dönemi ile başlayan ve 19. yüzyılda modernleşmenin artık her alanda benimsenmeye çalışıldığı süreç, 18. yüzyılda yapılan çalışmaların bir sonucu olarak gelişmiştir. 18. yüzyılın Osmanlı Devleti açısından en önemli özelliklerinden birisi, dönem içerisinde Batı ile yaşanan ilişkilerdir. Batı ile temellenen ilişkiler, Batı'nın örnek alınmasını ve ayrıca Batılı ülkelerde örnek olunmasını, devlet bünyesinde siyasi, toplumsal, kültürel veya sanatsal yaşamı önemli bir pozisyona ulaştırmıştır. Batılılaşma hareketi olarak adlandırılan bu çalışmalar, Batı ile yaşanan karşılıklı iletişimlerin sonucudur. Batılılaşma hareketleri ise herkes tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Batılılaşma bu açıdan sürecin ya da olayın hangi yönden değerlendirildiğini ya da Osmanlı Devleti açısından hangi yönden kabul edildiğini göstermede önemli bir fonksiyondur. Çünkü batılılaşmanın yönetsel olarak gelişme kazanması gerektiğini savunan bir grup varken, diğer başka bir grup bu batılılaşma sürecinde kültürel ve sosyal yönden de değişimin olması gerektiğini savunmuşlardır. Ayrıca elit kesimin halktan kopuşu olarak görenler ile batılılaşmayı etnik değerlerin kaybına neden olması ya da yozlaşmaya etki etmesi şeklinde görenler de olmuştur (Kızılkaya Savcı, 2008).

Batının hedef alınması ve değişimin benimsenmesi anlayışı, batılılaşma kavramına olan bakış açısını farklılaştırmıştır. Temelde bu ifade, batılılaşma çabası olarak kabul edilen arayışların farklı eğilimde olmasına ortam hazırlamıştır. Batı'nın yaşadığı gelişmeleri, farklı nedenlerden kaynaklı olarak kendi ülkelerinde tam anlamıyla üretememiş olan toplumlar, bu üstün gücü elde etme amacıyla kendilerine rol model

olarak Batı'yı hedef almışlardır. Bu ifadeye batılılaşma denilmiş ve dönem içerisinde gelişmeye etki eden çalışmalarda etkin olan faktörleri yönetmek önem az etmiştir. Modern Avrupa olarak görülen değişimlerin bu yönde kabul edilmesi, askeri-siyasi-kültürel unsurlara ilişkin gelişmelerin benimsenmesi olarak belirlenmiştir. Batılılaşma sürecinin başlamasına neden olan etken bu çerçeveden değerlendirilmektedir (Acar, 2000).

2.1.2. Batılılaşma hareketleri ve 18. yüzyıl

Osmanlı Devleti'nin yönetim süreçleri ve faaliyetleri, ordu ve sosyal kurum üstünlüğü ile beraber Avrupa'nın ortalarına kadar devam etmiştir. Ancak ilerleme sürecinde Rönesans, Reform ve coğrafi keşif hareketlerinin gerçekleştiği 18. yüzyıl dönemi, bir duraklamanın başladığı dönem olmuştur. Bu duraklama sonucunda gerileme, her alanda etkin bir düzeye ulaşmıştır. Gerilemelerin temel nedenleri arasında ise eğitimsel, siyasi, teknik gibi çeşitli nedenler sıralanabilmektedir. Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecini önleme ve çalışmaları artırma eğilimleri, batılılaşma ve yenileşme hareketlerini gerekli görülen unsur haline taşımıştır. Bu ise dış ülkeleri inceleme odaklı çalışmaların önemini artırmıştır (Karataş, 2003).

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıla kadar dış politikaları ve çalışmaları, sosyokültürel bir bağın kurulmasına yönelik gelişmemiştir. Bunun bir sonucu olarak Batı medeniyeti ile kurulan ilişkiler sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Böyle bir ilişkinin en belirgin sonucu ise, meydana gelen değişimlerin Osmanlı Devleti tarafından takip edilememesi olmuştur. Osmanlı Devleti, böyle bir süreç ile beraber Batı'dan hem teknik hem askeri hem de ekonomik yönden geri kaldığını anlamıştır. Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıla kadar dış dünyayı anlama çabasının eksik olması da bu duruma ilişkin bir göstergedir. Örnek üzerinden ifade edildiğinde, İlk Büyük Elçilik 18. yüzyılda kurulmuştur. Ancak süreklilik sağlanamamıştır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik sisteminin de bozulması ile beraber bu durum önem taşımaktadır (Çınar, 2010).

2.1.2.1. Lale devri ve batılılaşma çalışmaları

Osmanlı tarihinde yenilik hareketlerinin ve değişimlerin birer basamağını oluşturduğu dönem 1718 ila 1730 yılları arasını kapsayan Lale Devri'dir. Lale Devri, özellikle de eğlence ve zevk dönemi olarak ifade edilmiştir. Ancak bu dönemin en belirgin özelliği, farklı çalışmaların yapılmasına etki göstermesidir. Örneğin kültürel ve ilmî faaliyetler, Osmanlı tarihi açısından önem taşıyan çalışmalardır (Aydüz, 1997).

Osmanlı Devleti açısından, batılılaşma ile eşdeğer ölçüde görülen kavram, yenileşme olarak adlandırılmıştır. Batılılaşma paradigmasında izah edilen gelişmeler, Lâle Devri ile başlayan ve Osmanlı modernleşme tarihinin ilk süreci olan gelişme şeklinde ele alınmıştır. Batılılaşma başlangıcında Lale Devri, kurumlarında ve var olma stratejileri içerisinde toplumda son derece önemli bir değişim sürecini başlatmıştır. 18. yüzyılın ilk otuz yıllık süreci dikkate alındığında, Lale Devri'nin etkilerinin toplum açısından ve çeşitli yönetsel fonksiyonlar açısından etkisinin olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin batılılaşma çalışmaları bu yönüyle çizgisel bir tarihi gelişim şeklinde ele alınmıştır. Osmanlı modernleşmesinin erken süreci olarak kabul edilen bu dönem, Lale Devri ile başlayan değişimin bir basamağıdır (Emecen, 2018).

Osmanlı Devleti'nin Lale Devri'nde yaptığı çalışmalar, Batı'yı daha iyi anlayabilme üzerinedir. Avrupa'ya elçilerin yollanarak Batı'nın anlaşılmasına çalışılması, sanata önemin artması, büyük imar projelerine girişilmesi, ilk kâğıt fabrikasının ve matbaanın kurulması, Lale Devri'nde önemli görülen çalışmalardır. Yapılara yönelik çalışmalar da yine Lale Devri'nde belirgin geliştirilmiştir. Örneğin Kâğıthane Deresi'nde yer alan ve sonraki süreçte aynı yere iki defa inşa edilen Sadabad Kasrı'nın ilk yapımı, Paris'ten getirilen planlar ve yerel mimari anlayışın birleşimi olarak yapılmıştır. Bu kasrın inşa edilmesi, Lale Devri'nde yapılan çalışmaların farklı alanlara yönelik olduğunu göstermektedir. Mimari çalışmalar, bu açıdan dikkate değerdir. Buna göre Lale Devri yalnızca yönetime, kültüre, askeri yapıya, idari fonksiyonlara ilişkin yapılmamıştır. Ayrıca mimari yapılar da bu yönde önem arz eden çalışmalardır (İlhan, 2018).

2.1.3. Batılılaşma hareketleri ve 19. yüzyıl

Toplumların değişiminin kaçınılmaz bir boyuta ulaşması ile beraber birey ve toplum sürekli bir değişim içerisinde yer almaktadır. Devletlerin yeni problemleri de bu açıdan çözümlemede değişim odaklıdır. Osmanlı Devleti'nin dağılma ve parçalanma süreci 19. yüzyıl ile beraber artış göstermiştir. Kültür ve medeniyet arasında sıkı bir ilişkinin kurularak çalışmaların 19. yüzyıl içerisinde Batı medeniyeti üzerine odaklanması, Tanzimat Dönemi'nden sonra artış göstermiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti için 19. yüzyıl çalışmaları, yenileşmede de en yoğun hareketlerin olduğu dönemdir (Karabulut, 2016).

Osmanlı Devleti'nin yenileşme hareketlerine bakış açısı, varlığını sürdürebilme stratejilerini göstermesi üzerinedir. Eğitim, bilim, teknoloji gibi kavramların önemi, yenileşmede ortak kabul edilen kavramlar olmuştur. Ancak sosyal ve kültürel yönde de bir değişim stratejisinden bahsedilebilmektedir. Yenileşmeyi teşvik edecek kesimin yönelim gösterdiği stratejiler, kurumlara ilişkin çalışmaları ve işlevsellikleri yönetme üzerine gelişmiştir (Fındıkoğlu, 1940). Toplum dinamikleri açısından bu değişim dikkate alındığında, çalışmaların da bu yönde hareket etmesi olarak yansıdığı ifade edilebilmektedir. Ayrıca sorunların çözümlenmesinde eskiye dönerek düzenlemelerin yapılması da yetersiz kalmıştır. 19. yüzyıl içerisinde bu durumun önemi fazla düzeyde kendisini göstermiştir. Yenileşme hareketleri ve stratejileri, çalışmaların etkinliğinin artırılmasını önemli bir boyuta ulaştırmıştır (Karabulut, 2016).

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda yapılan çalışmaların özellikle de son dönemlerde belirli alanlarda daha fazla olduğundan bahsedilebilmektedir. Bu alanlara ilişkin yapılan faaliyetler özellikle de politik, sosyal yapı ve gündelik yaşam, kültür ve sanat etkinlikleri, ekonomik durum, kentleşme hareketleri ve mimari çalışmalara ilişkindir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin askeri ve ekonomik yönden geliştirdiği çalışmalara ek olarak sosyokültürel ortama yönelik de çalışmalar yaptığı görülmektedir. Mimari çalışmalar da yine bu ölçüde önemlidir. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda ticaretin gelişmesi sonucunda, dışa açılım çalışmaları başlamıştır. Liman kentlerini değiştirme üzerine yapılan çalışmalar, bu süreçte en önemli basamak olarak görülebilmektedir

(Tekeli, 1985). Buna ilişkin örnek, Şekil 2.1.'de gösterildiği üzere 1891-1895 yılları arasında inşa edilen Galata Rıhtımına ilişkin verilebilmektedir.

Şekil 2.1. 1891-1895 yılları arasında inşa edilen Galata Rıhtımı (Kılıç, 2009)

Ayrıca Anadolu'da kıyı kentlerine ilişkin artan nüfus kent dokusunu değişime doğru yöneltmiştir. Başka bir değerlendirme ve strateji, iş hanlarının, banka binalarının, gümrük yapılarının geliştirilmesi üzerinedir. Bu tür çalışmalar özellikle de batılılaşma stratejileri ve eğilimleri temel alınarak gelişmelerin gösterildiği çalışmalardır. Osmanlı Devleti'nin özellikle de 19. yüzyılın son dönemlerine yönelik yaptığı bu çalışmalar, gelişmenin ticaret odaklı olmasının sonucudur. Mimari yapıların da bu duruma ilişkin geliştirilmesi, normal bir boyut olarak karşılanabilmektedir (Kılıç, 2009).

2.1.3.1. Tanzimat dönemi ve batılılaşma çalışmaları

Batılılaşmaya ilişkin geliştirilen çalışmalar, batılılaşmanın anlaşılabilir ve kabul edilen yönüyle sınırlı kalmıştır. Batılılaşma bu çerçevede, bazı gruplar tarafından kültürün

benimsenmesi ve geliştirilmesi olarak görülmüştür. Bir başka grup ise batılılaşmayı, teknik ve ilmi yönden geliştirme prensibi olarak dikkate almıştır. Ayrıca ekonomik ve askeri yönden de Batı'yı dikkate alan grup olmakla birlikte, bu anlaşılabilirlik üzerine Osmanlı Devleti'nin yaptığı çalışmalar, Tanzimat Dönemi'ne kadar farklı metotlar üzerine olmuştur. Tanzimat Dönemi ile beraber ise batılılaşma çalışmaları, önceki süreçlerde yavaş bir eğilimde devam ederken, bu dönem sonucunda daha hızlı bir batılılaşma faaliyetlerinin olduğundan bahsedilebilmektedir (Karabulut, 2008).

Osmanlı Devleti'nin batılılaşma hareketinde Tanzimat Fermanı hem idari hem mali hem de hukuki alanlarda önemli gelişmeleri kapsamaktadır. Tanzimat'ın bir sonucu olarak reformların da Osmanlı Devleti'nde geliştirildiği belirtilebilmektedir. Halkın tepkisi yapılan çalışmalara ve değişimlere fazlasıyla etki göstermiştir. Ayrıca tepkiler sadece halk ile de sınırlı kalmamıştır. Tanzimat ile gerçekleştirilen çalışmaların Batılı normlarda ele alınması, Osmanlı Devleti'nde halkın büyük tepkisinin de oluşmasına ortam hazırlamıştır. Tanzimat ile beraber dış dünya ile olan etkileşim artış göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin ekonomik değişimlere yönelmesi, bireylerde iktisadi algıların gelişmesi ve davranışlarına etki gösterilmesi gibi hususlar, bu kapsamda elde edilen sonuçlardır. Osmanlı Devleti'nde bu gelişmeler, aynı zamanda toplumu da etkileyen değişimler olduğundan, tepkiler kendisini bu ölçüde göstermiştir (Koyuncu ve Tiltay, 2017). Bu durumların yanı sıra meydana gelen değişimlerin birincil basamağı, laiklik üzerinedir. Laiklik anlayışı ise toplum ile doğrudan ilişkili bir kavram olarak yansıtılmıştır. Sosyokültürel değişim basamakları da yine bu temelde etkisini gösteren çalışmalar olmuştur (Okumuş, 2005). Diğer bir batılılaşma çalışmalarının yapıldığı alan eğitimidir. Tanzimat Fermanı'nda doğrudan bir kelime olmamakla birlikte, devlet adamlarının yapacakları çalışmalarda en gerekli gördükleri ve yetersiz buldukları unsurlar, eğitim ile düzelebileceği görüşünü hâkim kılmıştır. Yeniliklerin başarıya ulaştırılmasını sağlayabilmede eğitim, bilgili ve aydın bir toplumu oluşturmada temel unsur olarak görülmüştür. Bu açıdan Osmanlı Devleti açısından batılılaşma ve Tanzimat çalışmaları, her alana özgü çalışmaların iyileştirilme fonksiyonudur (Karataş, 2003).

2.2. Osmanlı'da Batılılaşma Hareketini Gerektiren Nedenler

Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme süreci, Batı'da meydana gelen modernleşme ile paralellik göstermemektedir. Batı'daki yenileşme süreci, toplum ile devlet arasında yürütülen politikalar ve çalışmalarda, toplumun bilinçlenmesi ile beraber çalışmaların yapıldığı dönem olmuştur. Ayrıca Batı'da siyasi, ekonomik ve toplumsal düzeyde meydana gelen değişimler, bir zorunluluk olarak görülmüştür. Reform hareketlerinin başlaması ve devam etmesi, entegre edilen ve kabul edilen değişim yapısıdır. Osmanlı Devleti'nde modernleşme çalışmaları ise, dışa açılması ve Batı'nın tanınmaya başlaması ile beraber gelişmiştir. Osmanlı Devleti için modernleşmenin anlamı, Batı'daki değişimleri takip etme odaklıdır. Bu yönde yapılan gelişmeler Osmanlı Devleti'nin kendi toplum yapısı ile entegre ettiği sistem değildir. Toplumun Batı'ya benzetilerek yapılacak değişimler hedef alınmıştır. Halbuki Osmanlı toplum yapısı, Batı'nın toplum yapısından farklılık taşımaktadır. Böyle bir ilişkide Osmanlı'nın yapacağı çalışmalar, Tanzimat Dönemi ile beraber kendilerinde görülen eksiklikleri giderme odaklı benimsenmiştir. Ancak temel nokta, Batı olarak görülmüştür. Böylece askeri, dini, hukuki ve eğitim odaklı çalışmalar, batılılaşma faaliyetlerinin sonucu olarak yeniden şekillenmiştir (Fidan, Şahin ve Çelik, 2011).

2.2.1. Askeri nedenler

Osmanlı'da ordu millet anlayışı, kuruluşundan bu yana devam eden bir anlayışı benimsemiştir. Osmanlı'nın geleneksel yapısında bu anlayış, Osmanlı'yı yükselme döneminde oldukça istikrarlı bir yapıya ulaştırmıştır. Osmanlı'da tımar, zeamat ve has sisteminin kurulmasının yanı sıra, yeniçeri örgütü oluşturulmuştur. Böyle bir süreçte Osmanlı'nın başarısı yadsınamaz bir ölçüde etkin hale gelmiştir. Ancak 17. yüzyıl ile beraber yaşanan gerileme dönemi, Osmanlı'nın ilk olarak askeri etkenlerden kaynaklı sebep ortaya koyma ve değiştirilme hareketi olarak yansımıştır. Düzeninin bozulması ile beraber ıslahat hareketleri yapılmıştır. Ayrıca ıslahat hareketleri ilk olarak askeri alanda yapılmıştır. Diğer deyişle yenilik hareketlerinde öncelikli hareket, askeri alan için olmuştur. Askeri okulların açılması da bu duruma bir örnektir. Askeri sınıf ayrıca

en yüksek sınıflardan birisi olarak görülmüş ve toplum statüsüne yansıtılmıştır (Şimşek, 2006).

2.2.2. Dini nedenler

Osmanlı Devleti için yenileşme hareketleri, ilk olarak belirli bir alan olarak değişimleri içerse de sonraki süreçlerde bu çalışmaların boyutu artış göstermiştir. Her alanda yapılan yeniliklerden bahsedilebilmektedir. Bu alanlardan birisi de dini alanlardır. Hatta dini yapılardaki etkilenmelerin batılılaşmadan kaynaklı olması, din dışı musiki anlayışının bile doğmasına neden olmuştur. Örneğin din ve din dışı musiki eserleri gelişmiştir. Osmanlı musikisinin dini alanlarda bile önemi mevcut iken, bu sürece ilişkin değişimleri, dini nedenlerde meydana gelen bozulmaların bir yansıması olarak görmek mümkündür (Toksoy ve Koytak, 2017).

Dini alanlara yönelik yapılan çalışmaların temel fonksiyonu, bir beklentinin kaidesi gereği gelişmiştir. Osmanlı'nın anayasası dinsel esaslara dayalı bir anayasa iken ortaya çıkan gelişmeler, bu durumun yetersiz olduğu ilişkisini ortaya koymuştur. Dinsel esasların anayasa müesseselerinde, devlet teşkilatlanmalarında ve faaliyetlerinde eksik olarak değerlendirilmesi, siyasi ve yönetsel ilkelerin saptanmasına etki göstermiştir. dinsel alan ile hukuki alanın bu temelde birleştirilmesi sağlandı. Bu şekilde reforma açık bir hukuki alan oluşturuldu (Cemaloğlu, 2005). Dini alanlarda değişimler ise sadece anayasa ölçüsü dikkate alınarak belirtilebilecek bir sınırlılıkta değildi. Gayrimüslimlerin kendi devletlerini kurmaya yönelik adımları ve hak-hürriyet istemeleri, Osmanlı'nın dini yapılanmalarda değişime gitmesinin bir diğer nedeni olmuştur. Ayrıca değişik kurumların oluşması, klasik işlevin Osmanlı için devamı olarak görülmekte iken, farklılıklarda kendisini göstermeye başlamıştır. Dini yapılara bağlı gelişmeler, bu durumlara bir örnektir (Acar, 2000).

2.2.3. Hukuki nedenler

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı ile beraber yapılan değişim hareketlerinden birisi, hukuki alana yöneliktir. Osmanlı'nın teokratik bir karaktere sahip olması ve

padişahın da mutlak bir hâkimiyet vasfında olması, yeni kanunların, nizamnamelerin ve talimatnamelerin yapılmasına ortam hazırlamıştır. Ayrıca reform isteklerinin hız kazanması, hukuksal açıdan yapılan çalışmaları da hızlandırmıştır. Yeni düzenlemeler ve uygulamalar, temelde böyle bir sürecin sonucu olmuştur. Diğer yandan hukuki bir rejim sistemine geçiş, sadece siyasi ve hukuki bir rejim değişikliğinin yansıması olmamıştır. Hukuk devlet sisteminde meydana gelen değişimler, hukuk kaidelerine tabi olan bir sistem anlayışındadır. Devlette hukuki bir işlemin meydana getirilmesi, hukuki tasarrufların da bir yansımasıdır. Bu açıdan bakıldığında devlette hukuki süreç ve yansımalar, hukuki tasarrufları belirlemede yargısal bir denetim üzerine oturtulan sistem anlayışını benimsemiştir. Hukuki ölçüde bir sistem, yargılama süreci ile tabi olunan sistem olmuştur (Yetkin, 2013).

2.2.4. Eğitim ile ilgili nedenler

Eğitim kurumları, toplumun değişen ihtiyaçları doğrultusunda farklılaşması gereken kurumlardan birisidir. Toplum açısından fonksiyonların yerine getirilmesi, böyle bir çerçevede yeterlilik olmadığında belirgin boyuta ulaşmaktadır. Bu durum ise eğitim ile ilgili çalışmaların yapılmasını ve gerekli şekillerde değiştirilmesini önemli kılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin eğitim mekanizmalarında yenileşme hareketlerine yönelmesi, mevcut ihtiyaçların karşılanmamasının bir sonucudur. Eğitim alanında batılılaşma çalışmaları, bu hususlara ilişkin bir değerlendirmedir. Eğitim ise temelde sadece dar bir alanla sınırlı olmayan hem dini hem de askeri alanda yapılan değişim faaliyetlerini göstermektedir (Doğan, 1997).

Osmanlı Devleti'nde eğitim ile ilgili çalışmalarda en belirgin yenilikçi hareket, Tanzimat Dönemi olarak görülebilmektedir. Kurumlarda ve sistemlerde belirgin çalışmaların yapılmasında temel süreç, eğitimle ilgili eksiklikleri giderme amacıyla olmuştur. Örneğin bu dönem içerisinde yapılan çalışmalar arasında, örgün eğitim anlayışından zorunlu eğitim anlayışına geçildiği, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim derecelendirmelerinin yapıldığı görülmüştür. Ancak bu durum, medrese dışında yapılan çalışmalar olarak kalmıştır. Bu amaç ve istekler düzeyinde, köklü değişikliklerin yapılması sağlanmaya çalışılmıştır. Eğitimde yenileşme

çalışmaları bu ölçüde, batılılaşmanın referans alınarak yapıldığı çalışmalar olarak görülebilmektedir (Başkan ve Çay, 2019).

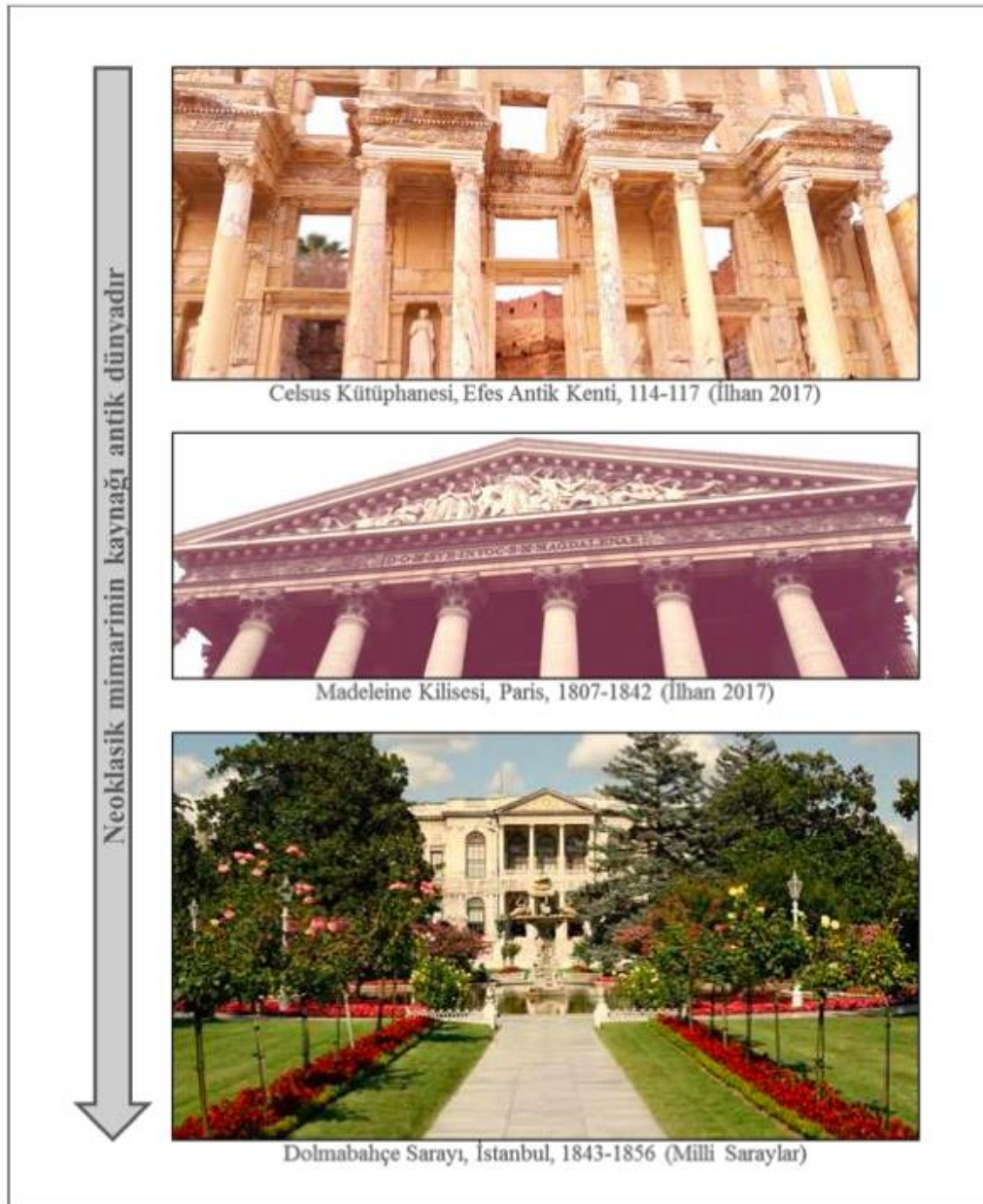
Osmanlılarda eğitim üzerine geliştirilen çalışmalar farklı bir boyutta devam etmiştir. Aslında genelde medreselere ek kurumların yapıldığından bahsedilebilmektedir. Ancak medreselerin ilk dönemlerde ortaya çıkış eğilimleri, eğitimde mevcut gelişme ve çalışmaları baz alınarak ifade edilebilmektedir. Buna göre medreselerde, devletin değişik kadroları için doktorların, mimarların, operatörlerin, kadıların, müftülerin, müderrislerin yetiştirildiğinden bahsedilebilmektedir. Ancak batılılaşma hareketi adı altında değişimlerin hepten yaşatılmaya çalışılması, yenileşme hareketleri ile beraber gösterilmiştir. Öğretilenlerin yetersizliği ile ilişkilendirilen ve mevcut düzenlemeleri medrese içerisinde yapmayıp, yeni kurumları oluşturduğu görülmektedir. Batılılaşma hareketi ve anlayışı, bu hususlar ile ilişkili bir sonuçtur (Doğan, 1997).

2.3. Batılılaşmanın Osmanlı Mimarisine Yansıması

Osmanlı Devleti'nde batılılaşma hareketleri, ilk olarak dış tasarımlar ile başlamış ve mekân tasarımlarında eşya ve mobilya kullanımına kadar değişime uğramıştır. İç mekâna etkilerin fazla olduğu, eşya ve mobilya kullanımlarındaki değişimlerin Osmanlı sarayı içerisindeki değişimlerin boyutu olarak ele alınabilmektedir. Özellikle de İstanbul'da batılılaşmanın bir sonucu şeklinde ele alınabilecek bağlam, bu dönüşüm etkilerinin insanlar tarafından algılanan boyutunu da değiştirmiştir. Osmanlı barınma mimarisine yönelik gelişmeler ve değişimler, daha farklı yapının ve anlayışın sonucu olarak etkisini yansıtmıştır. Bu nedenle mimarinin iç mekân uygulamalarında da Batı etkisinin olduğu görülmüştür (Demiraslan, 2007).

Osmanlı mimarisine yönelik gelişmeler sadece belirli bir alan ile sınırlı olmayan gelişmelerdir. Camilerde, saraylarda, konutlarda, yalılarda farklılaşmaların olduğu görülen husustur. Tarih içerisinde bütüncül bir yaklaşımla bu değişimlere odaklanma gösterildiğinde, farklı açılardan ve ön kabullerle farklı disiplinlerin geliştirildiği ifade edilebilmektedir. Bu açıdan temel bağlam barok, neo-klasik gibi mimari akımlarda kendisini belirgin düzeye ulaştırmıştır. Batı mimarisi ile geleneksel mimari

karışımların baz alınarak çalışmaların yapıldığı yalılar, saraylar, bu hususa ilişkin birer gelişmelerdir. Bu çerçevede neo-klasik yapının etkisini belirgin ölçüde gösterdiği de dikkatleri fazlaca çekmektedir. Diğer yandan mimaride neo-klasik yapı, antik kent yapıları ile başlayan ve 19. yüzyıl çalışmalarına kadar devam eden özellikler değişimi olarak vurgulanabilmektedir (İlhan, 2018). Bu kapsamda örnek, neo-klasik mimaride ilk kaynak ile başlayan ve devam eden yapılar örneği Şekil 2.2.'de gösterilmektedir.

Şekil 2.2. Neo-klasik mimari temelleri, Avrupa ve Osmanlı kullanımı ilişkisi (İlhan, 2018)

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi ile beraber özellikle de neo-klasik akım ve etkileri, parlamenter sisteme geçme çabalarında bir işlevsellik taşımaktadır. Neo-klasik akım içerisinde güç ve ihtişam konusu, sembolize edilmeye çalışılmıştır. Avrupalı mimarisindeki çalışmaların tam anlamıyla karşılandığı ifade edilemese de, güçlü bir politik sembolizmden bahsedilebilmektedir. Örneğin binada “padişahım çok yaşa” cephelerinin olduğu görülmektedir. Padişaha övgülerin yapılması, Osmanlı tuğrasının ve armasının yoğun kullanımları, batılılaşma sonucunda mimaride yaşanan değişimler olarak ele alınabilmektedir. Mimari temaları ve eğilimler, Osmanlı mimari anlayışında bu yönde şekillenmiştir (Aydın, 2012).

2.4. Osmanlı Mimarisine Yabancı Uzman İstihdamı ve Modernleşme

Osmanlı Devleti'nde modernleşme algısı ve süreci, batılılaşma döneminde Batı'nın bilimsel ve teknik alanlardaki bilgilerini kullanmada yabancı uzman istihdamını da sağlamasına etki göstermiştir. Modernleşmede ilk olarak Fransa başvurusu, Osmanlı ile Fransa arasındaki ilişkinin bir sonucu olarak görülebilmektedir. Bu durum ise özellikle de 18. yüzyıldan sonra belirgin bir hale gelmiştir. Diğer yandan yabancı uzmanların gelmesinde yaşanan kolaylıklar, din değiştirme zorunluluğunun ortadan kaldırılması ile beraber artış göstermiştir. Yabancı uzmanlarının Osmanlı açısından etkileri, belirli yapıların yapılması ya da inşa süreçlerinin geliştirilmesi olarak kabul edilebilmektedir. Örneğin Osmanlı Devleti'nde askeri uzmanlarının ilk dönemlerinde Fransa'dan getirildiği de görülmektedir. Örneğin Fransa'dan getirilen yabancı uzmanlar mimarlık, mühendis, uzman, şef gibi belirli gruplar içerisinde ele alınmıştır. Bunlardan birisi mimardır. Ancak mimarların oranı, diğer alanlarda getirilen alanlardan oldukça azdır. Diğer yandan yabancı uzmanın tedarik edilmesinde mimari alanlara yönelik çalışmalar, batılılaşmanın ilk dönemlerinde daha az iken sonraki dönemlerde artış göstermiştir. Osmanlı ilişkilerinde Fransız ilişkileri kadar önemli olan bir diğer süreçte ilişkiler, Almanya ile olmuştur. Bu nedenle sonraki süreçlerde Alman ve Osmanlı arasındaki ilişkinin kuvvetlenmesinin bir sonucu olarak Alman uzmanların da fazlaca getirildiğinden bahsedilebilmektedir. Bu yönden gemi inşa süreci ve tersanenin geliştirilmesinde, Avrupa'dan mühendislerin ve uzmanların bu amaçla getirildiği ifade edilebilmektedir (Gezer Baylı, 2013).

Osmanlı mimari yapısına ilişkin getirilen mimarlar, Bayındırlık için görevlendirilen mimarların oldukça fazla olduğunu vurgulamaktadır. Fransız uzmanların ise bu konu için görevlendirmelerinin fazla olduğu görülmektedir. İstihdam edilen yabancı mimarlar arasında İtalya'dan gelen uzmanlar da bulunmaktadır. İtalyan kökenli, Gaspare Fossati, 1838-1847 yılları arasında İstanbul'da Rus Sefareti'ni yapması için görevlendirilmiştir. Diğer yandan Babıali'de Hazine-i Evrak Dairesi de akla gelen mimari çalışmalar arasında yer edinmiştir. Diğer bir mimar Alexandre Vallaury'dir. 1883 yılında Sanayi Nefise Mektebi'ni yapması için görevlendirilmiştir. Ayrıca Galata'da Osmanlı Bankası'nı, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ni, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane-Haydarpaşa Lisesi'ni, Darülfunun-u Umumiye-İstanbul Erkek Lisesi'ni de yapmıştır. Raimondo D'aronco ile Alexandre Vallaury, Karaköy Camisi'ni ve Nazime Sultan Yalısı'nı beraber yapmışlardır. Başka bir önemli çalışmayı yapan mimar ise, Sirkeci Garı'nı yapan Alman kökenli mimar, Jacmund'tur. Alman kökenli bir diğer mimar ise Hetmuth Cuno-Otto Ritter'dur. 1906 yılında Haydarpaşa Garı'nı yapmıştır. 1890'dan itibaren ise Hendese-i Mülkiye'de eğitimler de vermiştir. Sultanhamam'ın yapımında görevli olan mimar da yine aynı şekilde yabancı kökenli bir mimardır. Bazı mimarlar ise görevlerinde yükseltilmiştir. Örneğin Raimondo D'aronco, 1896 yılında II. Abdülhamit tarafından başmimarlık pozisyonuna getirilmiştir. Bu yönden bakıldığında görevlendirilen mimarlar, Osmanlı'nın genel mimari çalışmalarını batılılaşma odağında gösteren ve yöneten kişiler olmuştur (Arslan, 2019; Gezer Baylı, 2013).

2.4.1. Mimaride seçmeci üslûpların görülmemesi

Mimaride klasik Osmanlı üslûbu, Batı üslûbundan oldukça farklıdır. Strüktürel unsur için bu hususlar belirgin ölçüde kendisini göstermektedir. Osmanlı-Avrupalı mimari sentez ise temelde Osmanlı mimarisinin bir şekli ve yansıması olarak görülüp kabul edilebilmektedir. Bu mimari sentezi içerisinde Osmanlı mimarisi ve faaliyetleri, yeni fikir mimarisini, neo-klasik yapı üzerine konumlandırmıştır. Neo-klasik üslûp ile beraber Batı mimarisi ile Osmanlı mimarisi arasında kalan bir üslûp, Batılı-Doğulu sentezini ortaya çıkarmıştır. Osmanlı'nın icat etmediği, ancak Batı tarafından da

doğrudan kabul edilme anlayışının dışına çıkan bir mimari oluşumdan bahsedilebilir özellik kendisini göstermektedir (Tuztaşı ve Aşkun, 2011).

Osmanlı mimarisi için 18. yüzyıl, geçiş dönem mimarisi olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde mimari repertuar üslûp düzeyinde belirli bir değişim fonksiyonunu kapsayan sürece geçmiştir. Sivil uygulamalarda barok ve rokoko uygulamaları, Napolyon devri Fransa'sında yeni üslûp olan ampir, Osmanlı Devleti içerisinde Türk Ampiri şeklinde isim bulmuştur. Bu şekilde barok üslûpla beraber kullanımı söz konusu olmuştur. Osmanlı Devleti'nde yeni üslûplar aynı şekilde, 19. yüzyılda da devam edip, neo-klasik üslûp tarzı benimsenmiştir. Diğer yandan bu üslûp uzun bir süre kabul edilip, çok fazla düzeyde yapıların inşa edilmesi sağlanmıştır. Ayrıca yüzyılın ortalarına doğru bu üslûp, Avrupa'da etkili düzeyde olan seçmeci veya eklektik akımı, Osmanlı mimarisi için özgü öğeleri kapsayan yapılar ile bütünleşme sürecine geçmiştir. Seçmeci üslûp anlayışı ile beraber Osmanlı'da neo-rönesans, neo-barok, neo-gotik, neo-grek gibi üslûplar, Osmanlı cephelerinde uygulanmaya başlanan üslûplar olarak ele alınmıştır. Böyle bir eklektik ortamda Avrupa'dan Osmanlı mimarlığına dâhil olacak düzeyde oryantalist öğelerin eklenmesi de yapılmıştır. Ancak bir üslûp birlikteliğinden söz edilememektedir. Çünkü dönem mimarisinde fazla düzeyde üslûpların kullanıldığı görülmektedir. Ancak Tanzimat Dönemi ile beraber geliştirilen üslûplar içerisinde etkisini en belirgin şekilde yansıtan mimari yapı, ağırlıklı ölçüde neo-klasik mimari anlayışı olmuştur (Arık, 2010). Bu açıdan mimari yapı üslûbunda belirgin bir seçmeci üslûbun olduğundan bahsedilememektedir.

BÖLÜM 3. BATILILAŞMA DÖNEMİ OSMANLI MİMARİSİ

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıl ile başlayan ve 19. yüzyılda hızını artıran batılılaşma çalışmaları, batılılaşma hareketi olarak belirtilmektedir. Bu hareketlerin temel amacı, her şeyden önce devletin yıkılmasını sağlama girişimleridir. Bu nedenle hareketlerin genel ölçüsü, kültürel değişmeyi sağlama odaklı değildir. Ancak geliştirilen mimari çalışmalar, bu yönde bir eğilim göstermiştir. İlk olarak geliştirilen çalışmalar arasında yer alan askeri ıslahat girişimleri ve eğitim hedefleri, birer gelişme kategorileridir. Ancak batılılaşma çalışmalarının 19. yüzyıl ile beraber artırılması sonucunda, kültürel ve sosyal hayatına ilişkin faaliyetler de geliştirilmiştir. Bu tür çalışmalar Osmanlı'nın özellikle de mimari çalışmalar alanında yaptığı gelişmelerdir (İnci, 1985).

Mimaride batılılaşma hareketlerinin Osmanlı Devleti içerisindeki konumu, genelde dönemler ile ilişkilendirilmiştir. Buna göre Osmanlı'ya Batı mimarisini getirenler üzerine değerlendirmeler fazla düzeydedir. Ancak bu mimari çalışmalar, sadece bir döneme ilişkin çalışmalar değildir. Ayrıca Batı sanatını oluşturma hedefleri de söz konusu değildir. Batılılaşma konusunda diğer husus, bazı padişahların belirgin olduğu açısından da yapılmıştır. Fakat değerlendirmeler her ne şekilde yapılsa yapılsın, Osmanlı için Batı mimarisi, salt bir unsur olarak gösterilmemesini hedeflemiştir. Bu yönde değerlendirmeler, Balyan ailesinin etkileri gibi belirli gruplara yönelik ifade edilseler de genelde bu değerlendirme yapılamamaktadır. Bu nedenle Osmanlı Devleti için mimari çalışmalar, dönemlerde yavaş yavaş düzenlemelerin uzun bir süreçte baz alındığı çalışmalardır (Akozan, 1983).

Osmanlı Devleti'nin batılılaşma çalışmalarında mimari etkiler, sadece camiler ile sınırlı değildir. Aynı zamanda yalılar, limanlar, garlar gibi mimari çalışmalar da bu etkilenmelerin bir sonucudur. Bu mimari çalışmalar ve gelişmeler, neo-klasik ve barok üslubu çalışmalarıdır. Geleneksel mimari çalışmaların değişime uğraması ve

batılılaşma etkisinin kendisini göstermesi sonucunda, günümüze kadar yansıyan “Türk Evi” anlayışına kadar devam eden çalışmalardan bahsedilebilmektedir. Mimarının yeniden tasarlanması ve özgün çalışmaların ortaya koyulması hedefi, bu nedenle her yönden mimarının etkilenmesine ortam hazırlamıştır. Bu amaçlar doğrultusunda Batı mimarisi etkilerine ve gelişmelerine, oldukça kapsamlı düzeyden bakılabilmektedir (İlhan, 2018).

3.1. Lale Devri Osmanlı Mimari Çalışmaları

Osmanlı Devleti’nde değişim çalışmalarına ilişkin değerlendirmeler, ilk olarak 1718 yılında Pasarofça Antlaşması sonrasında ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda Lale Devri olarak isimlendirilen kısa barış dönemi, İstanbul’da gelişmelere kapı aralamıştır. Bu yönde özellikle de İstanbul, kentsel ve mimari çalışmalar açısından mekânlara yönelik değişimleri kapsamaktadır. Osmanlı geleneklerinden daha farklı ölçüde çalışmaların yapılması hedefi, Lale Devri çalışmaları için bilinen özellikleridir. Yine bu dönem baz alınarak yapılan çalışmalar arasında, Kâğıthane düzenlemelerinin geliştirildiğinden bahsedilebilmektedir (Süslü, 2005). Lale Devri’nde geliştirilen mimari çalışmaların bir temeli vardır. Bu çalışmalar, 17. yüzyıldan sonra klasik mimari çerçevesinde Mimar Sinan çalışmalarındaki ciddi üslûba tepkilerin artması sonucunda geliştirilmiştir. Bu nedenle 1730-1805 yılları arasında Lale Devri etkilerinde çalışmalar ortaya koyulmuştur (İnci, 1985).

Avrupa’yı etkileyen mimari çalışmalar, Lale Devri döneminde Çelebi Mehmet Efendi’yi de etkilemiştir. Kent kullanımında yenilikler, günlük yaşamda benimsenen bir anlayış olmuştur. Bu yenilikler arasında peyzaj düzenlemeleri de yer almıştır. Batılı anlamda bir düzenleme, kentsel tasarım düşüncesinin İstanbul’da ilk örnekleri olarak görülebilmektedir. Lale Devri Osmanlı mimari anlayışında yapılan çalışmalar arasında bu hususlar, değişimlerin kent ve mekân ilişkisini de kapsamı açısından önemlidir (Süslü, 2005). Tüm bu değerlendirmelerde, Osmanlı’nın sadece mimari çalışmalar ile sınırlı kalmadığı ve kentsel-mekânsal arasında ilişkinin de kurulmaya çalışıldığından bahsedilebilmektedir.

3.1.1. Osmanlı'da yeni mimari çalışmalar

Lale Devri'nde mimari çalışmalar, dönemsel olarak çoğu kaynaklarda da kullanılan terimlerden yola çıkılarak geliştirilmiştir. Mimari süslemelerde özellikle de lale motifi üzerinden belirtilen hususlarda, hem dönemin özellikleri hem de geliştirilen çalışmalar mevcuttur. Lale Devri lafzının kabul edilmesinde de belirli hususlar geçerlidir. Ancak bu durum, mimari çalışmalarda yeni mimari özellikleri hedef alan çalışmalardır. Mimari süslemeler açısından bu durum fazla denk düşülen özellikleri kapsamaktadır. Diğer yandan Osmanlı mimarisinde denk düşülen çalışmalar, merkezi gücün sonucu olarak gelişmiştir. Merkezi gücün etkisi veya niteliği ise özellikle de İstanbul'a yönelik yapılan çalışmalardır. İstanbul mimarisi bu nedenle daha hızlı şekilde, bir batılılaşma süreci içerisinde yer almıştır (Emecen, 2018; Şahin, 2009).

Avrupa'nın teknik ve teknolojik gelişmelerinin 18. ve 19. yüzyıl için diğer ülkelere olan etkileri baz alındığında, Osmanlı'nın özellikle mimari özellikleri ve süslemeleri dikkate değerdir. Mimari özellikler ise genelde iç mimari çalışmaları kapsamaktadır. Batılılaşmanın ve dönüşümün yaygınlaştığı çalışmalara bu açıdan bakıldığında, yeni mimari özellikler kendisini fazlasıyla göstermektedir. Lale Devri'nde eğlence yönü ön planda olmuştur. Fakat mimari çalışmalar ile beraber üst düzey yöneticiler ve varlıklı aileler, Boğaziçi ve Kâğıthane'nin Sadabad bölgesine yerleşirler. Mimaride yaşanan değişimler genelde, bu bölgelerde yalıların yapılması, ev yapılarının değişmesi gibi sonuçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle de iç mekânda mimari çalışmalar, Fransız üslûplu çizimlerdir. Diğer yandan çeşitli mobilyaların da kullanımı, bu dönem içerisinde yaygınlaşmıştır. Saraylarda farklılaşma çalışmaları yapılmıştır. Örneğin Çelebi Mehmet Efendi'nin sarayında, duvarlarda aynaların olduğundan, küçük halıların tercih edildiğinden, kubbeli divanhanelerinin pencereden bahçeye bakan kesimlerde olduğundan bahsedilmektedir. Mimaride diğer bir değişim çalışması, Boğaz ve Haliç'in yeniden imar edilmesine kadar devam eder. Ayrıca bu dönemde yapılmış cami örneklerinden Yeni Valide Camisi, Sada'bat Camisi ilk örnekleri temsil etmektedir. İç mimari örneklerine yönelik bilgilerde ise özellikle de III. Ahmed Yemiş odası tasvir edilmektedir. Odanın yer aldığı yer, Topkapı Sarayı'nın Harem dairesidir

(Salbacak, 2019). Bu açıdan örnek olarak odanın duvar süsleme örnekleri, Şekil 3.1. ve Şekil 3.2.'de gösterildiği üzeredir.

Şekil 3.1. Oda duvar süslemeleri (Salbacak, 2019)

Şekil 3.2. Oda süsleme detayı (Salbacak, 2019)

Şekil incelendiğinde süslemelerde, özellikle de çiçeklerin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle örnek şekilden de yola çıkılarak belirtilebileceği gibi bu süslemeler, iç mimari çalışmaların fazla olduğunu göstermektedir. Diğer yandan bu değerlendirme, lale çiçeklerinin fazla düzeyde kullanımlarındaki yaygınlık olarak da belirtilmiştir. Salbacak (2019) tarafından geliştirilen görüş, Lale Devri ve lale çiçeği arasındaki ilişkinin, Türk sanatı içerisindeki konumu ile ilişkilidir. Lale çiçeği kutsal çiçek olarak görüldüğünden, süslemelerde kullanılması da bu yönde ifade edilmiştir. Bu değerlendirmelerden yola çıkılarak Lale Devri döneminde iç mimari çalışmaların da fazla olduğu belirtilebilmektedir.

3.2. Tanzimat Dönemi Osmanlı Mimari Çalışmaları

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi, 19. yüzyıldaki çalışmaları yöneten dönemdir. Bu yönde geliştirilen çalışmalar, bir yandan da sanayileşme odaklıdır. Temel hususlar bu açıdan geliştirilerek ihtiyaç duyulan kaliteli elemanların yetiştirileceği mektepler açılmıştır. Bunlardan birisi de mimarlık alanına ilişkin gelişmelerin artırılması üzerine yapılmıştır (Seyitdanlıoğlu, 2009).

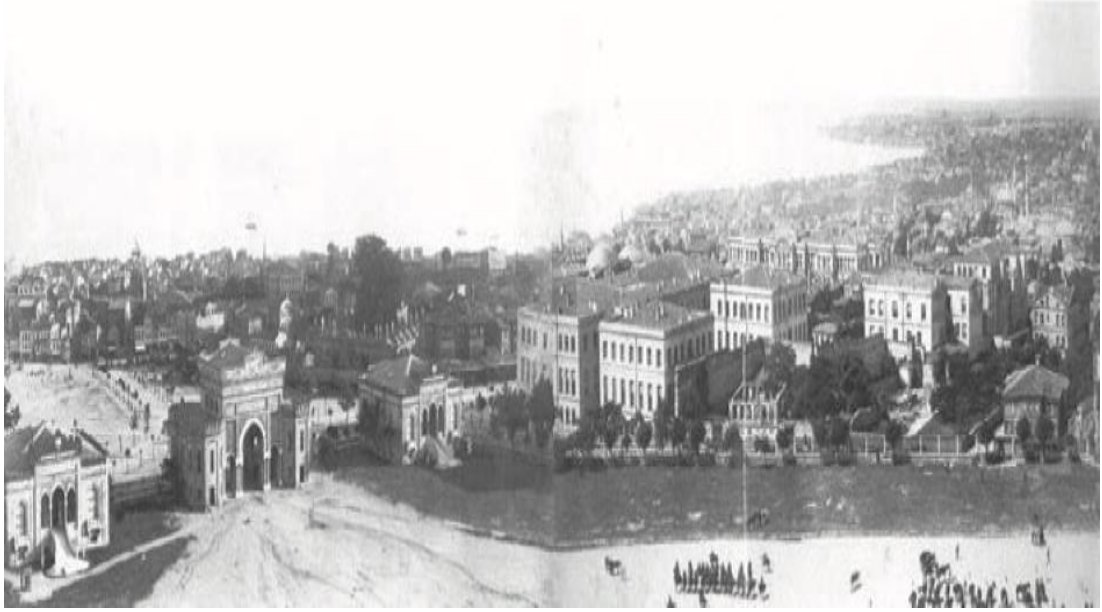
Tanzimat Dönemi ile beraber mevcut değişimler mimari açıdan incelendiğinde, kültürel ve siyasi gelişmelere kadar etki eden çalışmalardan bahsedilebilmektedir. Osmanlı'nın istikrarlı şekilde büyümeyi tekrardan sağlama çalışmaları, 19. yüzyılda artış göstermiştir. Çünkü çağdaşlaşma düşüncesi de fazlalaşmıştır. Bu nedenle klasik Osmanlı mimarisinden ziyade Batı mimarisinin benimsendiği çalışmalar artık hemen hemen her yapı için kullanılmaya başlanmıştır. Bu yapılar arasında köşkler, kasırlar, çeşmeler, camiler, bahçeler, türbeler yer almaktadır. Örnekler de bu doğrultuda çoğaltılabilir yapılardır. Diğer bir ifadeyle bu örnekler, estetik ve sanatsal özelliklerin artış gösterdiği çalışma örneklerini kapsamaktadır. Osmanlı Devleti için bu çalışmalar genel olarak klasik Osmanlı mimarisinin sonlandırıldığı çalışmalardır. Ortaya çıkan yapılar ise genelde neo-klasik yapılar olarak belirtilmiştir (Kürkçü, 2009).

Osmanlı Devleti için neo-klasik yapılar, aslında Osmanlı'ya tamamıyla yabancı olan yapılardır. Bunlar İstanbul'da doğrudan batılılaşmayı temsil etmiştir. Yabancı mimar

çalışma örnekleri de artmıştır. Osmanlı-Avrupalı sentezli çalışmalar çoğalmıştır. Bu nedenle de Batılı-Doğulu bir sentezin ortaya çıktığından bahsedilebilir. Batılı olmasına karşın, oryantalist sentezin olduğu da görülmektedir. Osmanlı mimari çalışmalarında kompozisyonel anlamda ortaya koyulan bu yapılar, Tanzimat Dönemi Osmanlı mimari anlayışının sonucudur (Tuztaş ve Aşkun, 2011). Mimari çalışmaların yapımı oldukça önemli bir kategoride incelenmektedir. Bu nedenle Tanzimat yöneticileri, modernizm ifadesini kullanırken mimarlık alanında yapılan çalışmaları bir öncelik olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca bu konuda ısrarcı olduklarına ilişkin bir görüş, Artıkoğlu (2015) tarafından geliştirilmiştir.

3.2.1. Osmanlı'da yeni mimari türler

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı mimarisi, farklı mimari türlerini gündeme getirmiştir. Buna göre Tanzimat ile beraber yeni bina türleri hem resmî yapılarda hem sivil yapılarda hem de ticari yapılarda gözlemlenmiştir. Buna göre özelde değişimler ise askerî yapılar, sanayi kuruluşları, camiler, türbeler, saraylar, köşkler, kasırlar, sağlık yapıları, su yapıları ve konutlardır. Tanzimat ile beraber çalışmalar, her alanı kapsayıcı uygulamalardır (Acar, 2000). Burada mimari türlere yönelik örnekler aynı zamanda merkezî otoritenin etkisi de baz alınarak ifade edilebilmektedir. Merkezî otoritenin kentlerde temsiliyeti, hükümet konağı, hükümet meydanı gibi yapıların inşa edilmeye başlanması olarak da etkilemiştir. Kentlerin formlarında ve yapılaşmalarında mimari çalışmalar, belirli bir etkinin görülmek istendiği faaliyetlerdir (Koca, 2016). Bu değişimler üzerine bir değerlendirme, Tarihi Yarımada için yapılabilmektedir. Binaları inşa edenler ya da bürokratik düzenin süreçler için farklı yaklaşımları, çalışmalarda da kendisini göstermiştir. Örneğin kâğıt teknikteki çalışmalar, ilk yapılardan Bâb-ı Seraskeri kışlası, Topkapı Sarayı surları üzerinde bulunan Telgrafhane-i Amire, Hazine-i Evrak binaları, tasarım ve dekorasyon açısından farklılık taşıyan bu döneme ait yapılardır. Ayrıca bürokratlar arasında da bir değerlendirme, yapılara göre ifade edilmiştir. Özellikle de Balyan ailesinin geri planda kaldığı vurgulanmıştır (Çelik, 2019). Bu yönde ifade edilenler doğrultusunda konaklara ilişkin örnekler Şekil 3.3.'de gösterilmektedir.

Şekil 3.3. Bâb-ı Seraskeri anıtsal girişi, Fuad Paşa ve Zeyneb-Kâmil konakları (Çelik, 2019)

Tanzimat Fermanı ile yapılanmalar, kentsel değişimde örgütlenmeleri içermektedir. Şehirleşme çalışmaları bu nedenle, etkisini fazlasıyla hissettiren çalışmalar olmuştur. Mimarlık alanında teşkilatlanmalar ise, semtlere uygun tasarımlardır. Örneğin Pera, Galata, Tophane semtlerinde belediye daireleri kurulmuştur. Cadde ve sokak düzenlemeleri de yine aynı şekilde İstanbul mimari yapısında fazlalaştırılmıştır. Bu yönde temel değişimler, net bir ifade ile belirtilebilmektedir. Buna göre klasik Osmanlı mimarisinde dinsel yapılar ön planda iken, şehrin değişmesiyle beraber şehrin silüetini kışlalar ve saraylar gibi sivil yapılar kaplamıştır. Sivil mimari çağları, şehir planını ön plana taşımıştır. Cami yapılarında da bu anlayış hâkimdir. Bu nedenle camiler, selatin camiler şeklinde adlandırılmıştır. Köşklerin, kasırların, sarayların yanı sıra, konut yapılarının da gözlenmesi, yine bu dönemde batılılaşma çalışmalarıdır. Özellikle de bu yapılar, gayrimüslim kesim ve Levanterler tarafından yapılmıştır. Büyük apartmanlar ve evler, özellikle de Pera bölgesinde hâkim olmuştur. Şehrin mimari dokusundaki değişimler, gayrimüslim halkın evlere ilişkin anlayışlarındaki değişimler ile beraber fazlalaşmıştır (Özdener, 2010).

3.3. Batı Etkisinde İdealleştirme Olgusu

İdealleştirme olgusu, mimariye yön veren bir anlam olarak görülmektedir. Diğer bir deyişle mimarinin geliştirilme ve şekillendirilme ölçüsü, söz konusu etkilenmelere dayalı olmaktadır. Mimaride idealleştirme konusu genel olarak temellendirilen ilişki boyutunu ortaya koymaktadır. Başka ifadeyle idealleştirme konusuna ilişkin bir örnek, kültürel fonksiyonlar üzerinden belirtilebilmektedir. Toplumun kültür ve gelenek yapısı, idealleştirilme boyutunu vurgulamaktadır. Ancak böyle bir durum ve anlayışın yanı sıra idealleştirme biçimi, farklı etkenleri de dikkate almaktadır. Bu ise bir gelişme ve değişme odaklı anlayışlar olabilmektedir (Kurnalı, 2019).

İdealleştirme konusuna ilişkin yapılabilecek değerlendirme, Osmanlı Devleti'nin değişik üslûplarla yaptırdığı camilerin, batılılaşma döneminde değişime uğraması yönüyle de ifade edilebilmektedir. Bu konu sadece Osmanlı Devleti ile sınırlı kalmamış ve ülkelerin tamamında değişim mekanizmaları kendisini farklı mimarilere yönelik göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde ise bu üslûpların en belirgin yansımaları, camilere yöneliktir. Müslümanların gelenek anlayışlarının yüzyıllar boyunca devamlılığı, yorumlamaların yapılması ile geliştirilen bir zenginliği taşımaktadır. Farklı üslûpların yaratılması konusu, Osmanlı Devleti için de kendisini göstermektedir. Batılılaşma dönemi ile beraber bu farklılaşmalar, cami örneklerinde de idealleştirilme algısını yansıtan boyutuyla karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak idealize edilen konular ve yapılar, mimarideki algıyı da farklı bir yönde sevk etmiştir. Buna dayalı olarak cami örnekleri çalışmaları genelde, klasik Osmanlı mimarisinin dışında olan bir mimari şekli olarak kabul edilmektedir. Ancak böyle bir konu, sadece Osmanlı Devleti ile sınırlı kalmamakla birlikte, idealize etme konusu, günümüzde de etkisini fazlasıyla göstermektedir. Eski dönemleri yansıtan camilerin geliştirilmesi, bu yönde dikkate alınabilmektedir. Bu nedenle idealleştirme konusu, mimari yapılarda etkisini fazlasıyla göstermektedir (Özçakı, 2018).

3.3.1. Ulusal tarz ve düzen anlayışının mimariye etkileri

Osmanlı Devleti'nin cami mimarisine ilişkin geliştirilen yorumlamaların, batılılaşma dönemine yönelik yapılan değerlendirmesi, Osmanlı Barok anlayışı için iyi bir etkide kabul edilmektedir. Diğer bir deyişle bu konuya ilişkin yorum, Aslanapa (1996) tarafından yapılmıştır. Hazmedilmiş ve özgün bir üslûp olarak belirtmiştir. Ancak Osmanlı Barok anlayışı dışında batılılaşma döneminde yapılan eserlerin, başarısız birer eser olduğunu da ifade etmiştir. Bu konuya ilişkin diğer bir değerlendirme, Tuztaşı ve Yüce Aşkun (2011) görüşleri doğrultusunda yapılabilir. Osmanlı mimarisinde geliştirilen yapılar, kendine özel usulleri çerçevesinde şekillendirilmiştir. Ayrıca tekrardan yorumlamalar, batılılaşma eserlerinden daha farklı bir boyuta ulaştığı konusuna da değinmeyi gerekli kılmaktadır. Buna ilişkin değerlendirmeyi ise, Batı mimarisinin ne 18. yüzyılda ne de 19. yüzyılda tamamıyla benzer eserlerin olmadığı yönüyle yapılmıştır. Bu husus ise özellikle İstanbul için vurgulanmıştır. Ulusal tarz ve düzene ilişkin yorumlamalar da bu çerçevede dikkate alınabilmektedir. Batılı olarak adlandırılacak eserlerin 18. yüzyıl için kapsamı Osmanlı'da, benzer eserlerin yapılması açısından irdelenmiştir. Nuruosmaniye için bu konu vurgulanmakla birlikte, döneme ilişkin Osmanlı mimarisinin daha iyi ölçüde anlaşılabilmesi açısından da ifadeler geliştirilmiştir. Diğer başka bir değerlendirme, Ögel (1992) tarafından yapılmıştır. 18. yüzyıl Osmanlı mimarları olarak bilinen Simon Kalfa, Tahir Ağa gibi kişiler, mimari bütünlüğü oluşturma hedefi kapsamında, tarihsel bir perspektiften oluşturdukları eserlerde Batı etkisinin tam anlamıyla gelişmediğini vurgulamamıza etki göstermektedir. Bu ise genel olarak 18. yüzyıl için geçerlidir. 19. yüzyılda bu konu, batılılaşma anlayışının doğrudan olması gerekliliğini belirten neo-klasik mimari anlayışıyla inşa edilen yapılardır. Tanzimat ile hız kazanan bir süreç gelişme göstermiştir. Osmanlı'ya yabancı olan yapılar genelde, Beyoğlu'nda fazlasıyla vardır. Gaspari Fossati gibi mimarlar tarafından inşa edilen yapılar, batılılaşma odaklılığını fazlasıyla yansıtmaktadır. Buna ilişkin bir gösterim, Şekil 3.4.'de sunulmaktadır.

Şekil 3.4. Fossat tarafından çizilen Beyoğlu Rusya Sefarethanesi (Tuzaş ve Yüce Aşkun, 2011)

İdealleştirme olgusunda tarz ve üslûp konusu Osmanlı mimarisine yönelik batılılaşma kapsamının, özellikle de 19. yüzyıl mimarisi için olduğunu göstermektedir. Bu yönde yapılan eserlerin hemen hemen tamamında bu yönde bir anlayış hâkim olmuştur. Şekil üzerinde gösterilen örnek, mimarların yabancı olması ile beraber daha farklılaşmış mimari çalışmaların şekillendiğini göstermektedir. Bu yönde geliştirilen yorumlar, genelde bu hususlar çerçevesindedir.

3.3.2. Sınıfsal farkın mimari yapıya etkileri

Osmanlı Devleti'nin batılılaşma döneminde sınıfsal fark olgusu, mimari yapılarda önemli bir yer edinmiştir. Bu yönde bir fark, özellikle de askeri sınıfla ilişkili olarak geliştirilmiştir (Taşar, 2017). Çünkü mimari yapı Batı anlayışı için, sanayi toplumunu sınıflandırması yönüyle dikkate alınmaktadır. Modernleşme amacıyla toplumları da etkilemesi konusuna bakıldığında, Osmanlı mimarisinde kendisini göstermiştir. Ancak bunun yansımaları, farklı bir etki bırakmış ve kültürel olarak çok da kabul görmeyen bir sonuç meydana gelmiştir. Cami mimarileri de dâhil olmak üzere bu konu etkisini göstermiştir. Batı için sınıfsal fark anlayışı, doğrudan kabul görmüştür. Ancak diğer ülke örnekleri için bu konu doğrudan ifade edilememektedir. Bu nedenle sınıfsal fark

konusu, mimari için etkin bir özellik taşımıştır (Civelek, 2009). Osmanlı mimarisinde bu konuyla ilişkili örnekler, sultanlar için yapılan camilere yönelik verilebilmektedir. Ayrıca bununla sınırlı kalmayan bir durumdan bahsedilebilmektedir. Örneğin Ortaköy camisinin içerisinde, sınıf farkına yönelik mimari yapılar geliştirilmiştir. Bu ise klasik Osmanlı mimarisinden oldukça farklı bir yaklaşım olarak batılılaşma etkisinin olduğu bir sonuç olarak değerlendirilebilmektedir. Bunun sonucu olarak sınıfsal fark yansıtılmaya başlanmıştır.

Osmanlı Devleti için batılılaşma konusu, sadece günlük yaşamı etkileyen bir durum olarak karşımıza çıkmamaktadır. Batılılaşma konusu hemen her ölçü için belirtilebilir hususlardır. Bunun belirgin etkileri, toplumsal sınıf ya da statü için de görülmektedir. Osmanlı Devleti için sınıfsal farkın etkisi, Avrupa'nın model alınması şeklinde etkisini göstermiştir. Tamamıyla Avrupa'ya yönelik bir sistem anlayışının benimsenmesi, bu konunun her alanda yansıtılmasına ortam hazırlamıştır. Batılılaşma modelinin etkisi, saray ve çevre yöneticileri tarafından, yerli elit ve entelektüel kesim için uygun kabul edilmiştir. Sınıfsal farkın fayda gördüğü kesimin bu durumu doğrudan kabul etmesi, mimari alanlarda gösterilerek farklılaşma unsuru hedef alınmıştır (Artıkoğlu, 2015). Osmanlı Devleti bu şekilde, sınıfsal farkın sonucu olarak da çalışmalara yönelmiştir. Buna göre söz konusu değişimlerde bu hedefler değişimlerin yaşandığı önemli birer konulardır.

3.3.3. Mimari üslûp ve devleti temsil anlayışı

Osmanlı Devleti'nin batılılaşma çalışmalarında mimari üslûba yönelik değişimler, devletin göstergesi olma aracılığıyla da ifade edilmektedir. Devletin gücü ve kudreti temsil eden her alanda yaptığı çalışmalar, özellikle de mimari üslûp ile gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu açıdan önemli değerlendirme, camilere ilişkin yapılabilmektedir. Camiler açısından geliştirilen yorumlamalar, batılılaşma dinamiğinde kudret ve güç anlamlarına gelmektedir. Bu nedenle devleti temsil eden bir anlayış, camilere yönelik yapılmaktadır. Söz konusu değerlendirmeler ise, kudrete ve güce ilişkin bir gelişme kazanmaktadır. Batılılaşma dönemiyle beraber neo-klasik tarzlarda yapılan camiler ise sadece Batı odaklı bir mimari üslûp değildir. Aynı zamanda devleti temsil eden bir

örnek anlayışı da görülmektedir. Böylece barok üslûbu doğrudan alınmamış, Osmanlı mimarisini gösteren zengin bir üslûp da geliştirilmiştir. Burada önemli olan, devletin temsil edilmesidir. Devletin güç ve kudret anlayışı, mimari üslûp için camilerle ilişkili olduğundan, bu duruma bağlı etkin bir husus Osmanlı Devleti için yapılabilmektedir (Acar, 2000).

Osmanlı Devleti'ni temsil eden cami örnekleri, Batı için önemli kabul edilen sınıf, hiyerarşi gibi yaklaşımlar doğrultusunda şekillendirilmiştir. Bu anlayış ise bir açıdan, hünkâr kasrında meydana gelen değişimlerle de ifade edilebilmektedir. Batı odaklı yaklaşımlar ve kabul gören unsurlar, Osmanlı Devleti'nde hem cami hem de diğer mimari çalışmalara yönelik belirtilebilmektedir. Burada kabul edilen olgu ve unsurlar, Batı mimarisi yaklaşımı ve niteliği açısından değerlendirilerek geliştirilmiştir. Güç ve nitelik ilişkisi, bir devlet için önemli kabul edildiğinden, devlet genel olarak bu gücü yansıtmalıdır. Yönetim anlayışının yanı sıra, hem toplumsal hem de sistematik açıdan bu konu, gerekli değişimleri ortaya koyma odaklıdır. Buna ilişkin bir değerlendirme, Salbacak ve Demirkan (2018) tarafından geliştirilmiştir. Batılılaşma dönem camileri için ortak bir üslûbun olduğunu ifade etmektedir. Buna göre değerlendirdikleri üslûp birliği ise, süslemelere yöneliktir. Bu yönde cami örneğini ise, Giresun Kapu Camisi için vermişlerdir. Giresun'daki Osmanlı Devleti'nin batılılaşma dönemine ilişkin en önemli temsiline Kapu Camisi olduğunu vurgulayarak batılılaşma açısından caminin süsleme özelliklerine değinmişlerdir. Caminin kapı süslemelerine ilişkin örnek, Şekil 3.5.'de gösterilmektedir.

Şekil 3.5. Kapu Camisi taç yapımı, giriş kapısı ve süsleme detayları gösterimi (Salbacak ve Demirkan, 2018)

Şekil üzerinde gösterilen süsleme motifindeki bezemelerde bitkisel motifler, volütler görülmektedir. Taç kısmındaki görünümde ise, birleşik yapıda olan iki volüt bulunmaktadır. Spiral ve kaydırma düzeninde olan bu süsleme anlayışı, taca etkin bir güç ve görünüm kazandırmaktadır. Bu ise genelde, süsleme üslûbunun benimsendiği bir gösterim olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan süslemelerin Osmanlı mimari üslûbu açısından etki ve niteliğinin kapılarla olan ilişkisi, süsleme işleminin caminin en başı ile gösterilmesi yönüyle de değerlendirilebilmektedir. Ayrıca İlhan (2018), farklı üslûpların kullanımı konusunu, Osmanlı klasik mimari anlayışı içerisinde etkin bir formda değerlendirmiştir. Çeşitlilik 17. yüzyılda oldukça fazladır. Batılılaşma ile beraber de meydana gelen değişimler konusu, çeşitliliğin batılılaşma odaklı bir mimari anlayışa yöneldiğini ve klasik Osmanlı mimarisi ile geçerli olan üslûpların dışına çıktığını kabul etmektedir. Devleti temsil eden anlayışın ve yönetim farklılaşması konusunun, bu yönde önemli bir husus olduğu vurgulanabilmektedir.

Osmanlı Devleti mimari üslûbuna bağlı diğer bir değerlendirme, Oral Patacı (2017) tarafından geliştirilmiştir. Fransa menşeli bir üslûp olan ampir üslûp, Nusretiye Cami örneğinde görülmektedir. Bu durum cami örneklerinde kullanılan üslûp çeşitlerinin, mimariyi farklılaştıran ve değişime uğratan unsurlarıdır. Ampir üslûp örneklerinin camide kullanım şekli ise, yıldız ve akant motifleri, iri kabartma süslemeleri, yüksek

kabartma bitkisel motifleri gibi farklılaştırılmış yapılar olarak belirtilebilmektedir. Bu kapsamda örnek ise, Şekil 3.6.'da gösterilmektedir.

Şekil 3.6. Nusretiye Camisi ampir üslûp gösterimi (Oral Patacı, 2017)

Şekilde gösterilen ampir üslûp örneğinde, kabartmalı çiçekler yaygın olarak tercih edilmiştir. Barok üslûba bağlı olarak yapılan bu çalışmalar, temelde ampir üslûp ile ilişkilendirilmiştir. Bu yönde başka bir değerlendirme, Nusretiye Cami örneğindeki ampir üslûbun Üsküdar Yeni Valide Cami sebili ile devam etmiştir. Bu açıdan dikkate alındığında sadece caminin iç ve dış cephe süslemeleri ile sınırlı değildir. Caminin su sebili örneklerinde ampir üslûba ilişkin süslemeler yapılmıştır. Ayrıca barok, rokoko, gotik tarzlara dayanılarak geliştirilmiş örnekler, ampir üslûbun birer yansımalarıdır. Bu açıdan bakıldığında batılılaşma dönemi cami örneklerinde ampir üslûp gibi çeşitli üslûpların, belirli bir mimari yönün gösterilmeye çalışıldığı üslûplardan oluştuğu ifade edilebilmektedir.

BÖLÜM 4. 19. YÜZYIL OSMANLI MİMARİ ÇALIŞMALARININ İNCELENMESİ

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl mimarisi, Batı'nın sanat anlayışında yaygın olan çok hareketli ve bezemeli sanat anlayışının hâkim olduğu dönemdir. Osmanlı sanatlarında Batı'nın mimari anlayışı ilk olarak İstanbul'da, sonra ise Anadolu kentlerinde etkisini yansıtmıştır. Böyle bir anlayış ve değişme etkisi, mekâna yüklenen mimari anlamın da tarih boyunca niteliğini değiştirmiştir. Cami, mescit gibi yapıların, Osmanlı mimarisindeki bu değişim etkisi, farklılaştırılmış bir mimarinin batılılaşma odağı olarak gelişen anlamıdır. Örneğin hünkâr mahfili, son cemaat yeri, minare bütünleşmesi ayrı bir yapıymış izlenimi vermektedir. Özellikle de İstanbul camilerinde bu husus etkisini yansıtmaktadır. Ankara'da 19. yüzyıl camilerinde yapılar ise daha farklıdır. Mahfil genelde balkon şeklinde bir çıkıntı gibidir (Ceylan ve Aydın, 2018). Buna ilişkin örnek, Şekil 4.1.'de gösterilmektedir.

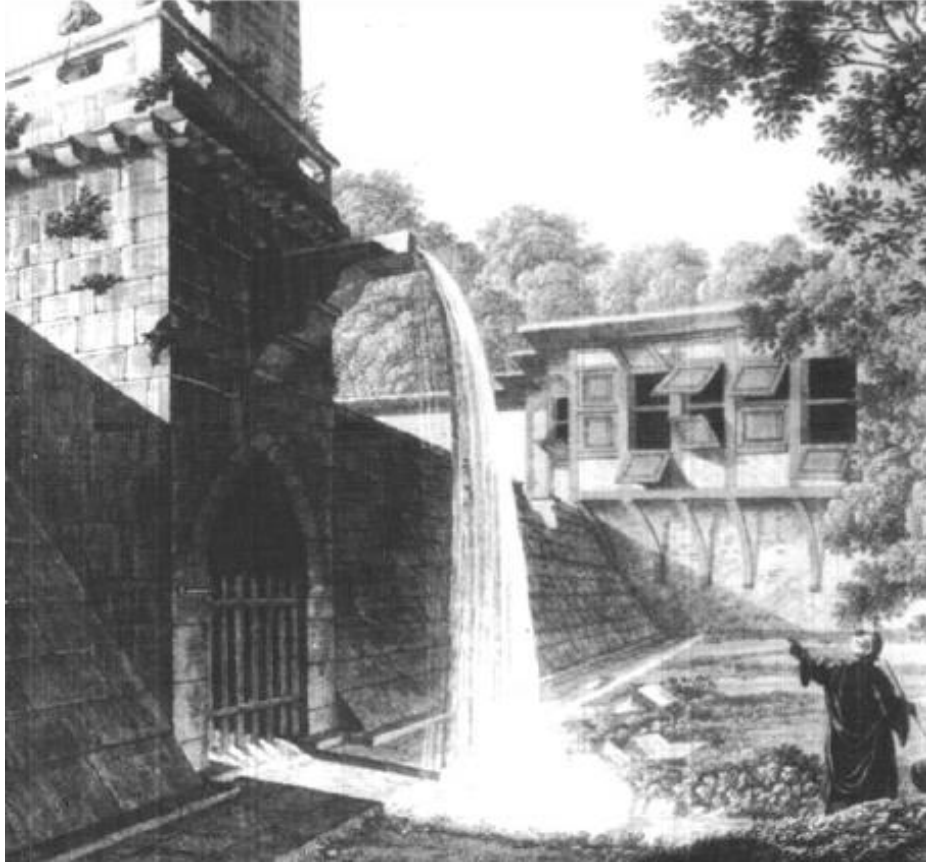

Şekil 4.1. Ağaçoğlu Camisi mahfil gösterimi (Ceylan ve Aydın, 2018)

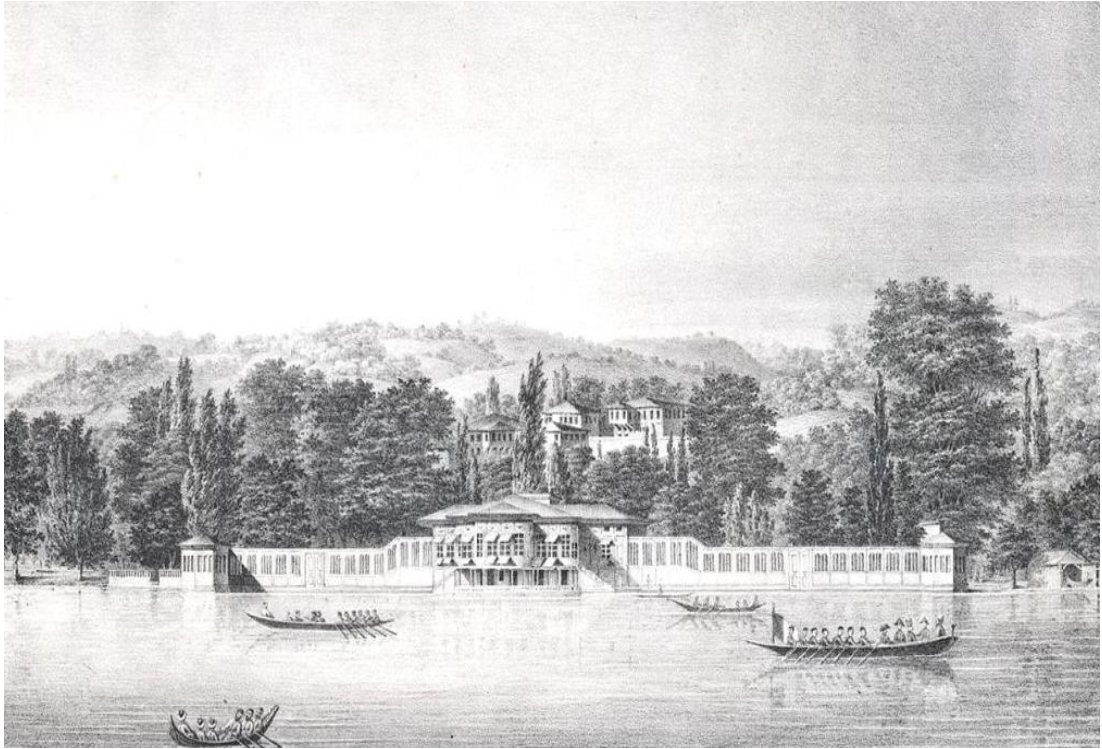
Şekil ile beraber en önemli unsurun, Ankara'nın 19. yüzyıl mimarisinde daha farklı bir gelişmenin olduğunu ve batılılaşma camilerinin tam anlamıyla oluşturulmadığını ortaya koymaktadır. Ancak İstanbul'da genelde bu özelliklerdeki cami örnekleri yaygındır. Ayrıca bu değerlendirme sadece camilerle sınırlı değildir. Diğer yandan 19. yüzyıl mimarisinde askerî yapılarda onarımlar ve korunmalar ile ilişkili de kararlar alınmıştır. Mimari anlayışı farklılaştıran bu kararlar, özgün yapıların değiştirilmesine ve geliştirilmesine ortam hazırlamıştır. Devlet otoritesini simgeleyen ve geleneksel mimariyi farklılaştıran çalışmalar, üslup ve yapıma bağlı bir değişimi yansıtmıştır. Bu nedenle batılılaşma ve diğer bir ifadeyle modernleşme algısı, 19. yüzyıl mimari örneklerinde devlet otoritesini de gösteren bir anlayışın hâkim olduğu çalışmalardır (Çiftçi ve Seçkin, 2005).

19. yüzyıl mimarisinde meydana gelen değişimlerde diğer bir unsur, malzeme kullanımına ilişkindir. Taş, tuğla gibi dayanıklı malzemelerin kullanımları söz konusu olmuştur. Yapıların tamamında kullanıma dayalı bu değişimler, ahşap malzemelerin sınırlı olan ömrünün, özellikle de konutların yapımında önemli bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Camilerin yapımlarında genelde tercih edilen dayanıklı malzemeler, her dönem için belirtilebilmektedir. Fakat konutlar için bu konu, 19. yüzyıl ile beraber şekillenmiştir (Özkeçeci, Durukan ve Alacalı, 2018).

Osmanlı'nın mimari anlayışını etkileyen faktörlere örnekler çoğaltılabilmektedir. Bu husus, 19. yüzyıl ile beraber etkisini daha belirgin şekilde göstermiştir. Örneğin bahçe köşkleri, bu değişime örnek olarak verilebilmektedir. Rokoko ve barok bezemelerin 19. yüzyıl mimarisinde yaygın olması, yapı ölçeğinde önemli bir değişimin yaşandığı dönemler olmasından kaynaklıdır. İstanbul'da bahçe düzenlemelerinde Fransız bahçe anlayışının izlerini taşıyan bir gelişme örneğinden bahsedilebilmektedir. Ancak bu yönde yaşanan gelişmeler, Osmanlı'nın bahçe geleneği ile sentezlenerek yeniden yorumlanmıştır. Gelişen mimari yapı ve yaklaşımlar, köşklerin farklılaşmasına ortam hazırlamıştır (Sürer, 2012). Şekil 4.2. ve 4.3.'de gösterilen örnekler bu doğrultuda yorumlanmıştır.

Şekil 4.2. Melling'in İstanbul Bendi köşkünün gösterimi (Sürer, 2012)

Şekil 4.3. Melling'in Bebek Kasrı gravürünün gösterimi (Sürer, 2012)

İstanbul'da köşk örneklerinin gösterimleri doğrultusunda, mimaride yaşanan değişim, 19. yüzyıl ile beraber artık batılılaşmanın yaygın boyuta ulaştığı durumlar açısından belirtilebilmektedir. Buna göre yaklaşımlar ve değerlendirmeler, mimari anlayışlar ile ilişkilendirildiğinde, oldukça kapsamlı sonuçlar elde edilmektedir. Bu yönde önemli yaklaşımlar, değişim dinamiklerinin hemen her alanla ilişkilendirilerek geliştirildiği üzerine yapılabilmektedir. Osmanlı mimarisi içerisinde 19. yüzyıl, artık batılılaşma etkisinin alanların tamamında yansıtıldığı çalışmalar olması yönüyle önemlidir.

4.1. Değişen Mimari Yapı ve Anlayış

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda yaşanan değişimler, dünya genelinde yaşanan değişimlerin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Avrupa ülkelerinde yaşanan değişimler ve diğer ülkeleri etkileyen süreçler sosyal, ekonomik, askeri, mimari gibi birçok alana ilişkin yaşanmıştır. Klasik devirlerde ve ölçütlerde yaşamları alt üst eden durumların başlaması ile beraber Osmanlı tarafından atılan adımlar da farklılaşmaya başlamıştır. Bu yönde en önemli unsur olarak batılılaşma görülmüştür. Batılılaşmanın kaynağı ve yansımaları, değişen mimari yapı ve anlayışlar içerisinde de değerlendirilebilmektedir. Öncelikle Avrupa mimarisinde 19. yüzyıl, 16. yüzyıldan sonra etkisini göstermeye başlayan liman kentiyle ilişkilendirilmiş forma sahip olmuştur. Ticaretin yaygınlaştığı ülkeler konumuna ulaşan Avrupa, Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Bu amaçla Osmanlı'nın liman kenti olma yöneliminde adımları, Avrupa'dan örnek bir mimarinin şekillendirilmesiyle beraber sağlanmıştır. Yine başka konu Avrupa için sanayileşme ile ilişkili ifade edilebilmektedir. Sanayileşme ile beraber, Avrupa kentlerinde kentsel nüfusun artması hızlanmıştır. Bu artışın sonucu, kent yapısını ve konut yapısını da değişime uğratmıştır. Bu tür durumlar Avrupa nezdinde meydana gelirken, Osmanlı bu tür durumları yorumlamada farklı süreçlere yönelmiştir. Kent yapılarında konut tipi gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin saray anlayışını dini anlayışını mimari yapılara kadar denk düşüren özelliklere sahip olmuştur. Farklı yapıların geliştirilmesiyle ilişkili diğer örnekler ise eğitim, sağlık, ticari, idari, kültür, askeri, sanayi gibi yapılardaki fonksiyon ve niteliklere ilişkin ifade edilebilmektedir (Ertuğrul, 2009). Ülke ve kent yapılarının radikal dönüşüm hareketlerinin yaşandığı mimari unsurlar, sadece dış görünüm ya da mekân olgusu ile ilişkili tutulamamaktadır. Buna ilişkin değerlendirmelere, yapısal

anlayışlara ilişkin gelişmelerde gözlemlenmektedir. Bu tür anlayışlar ise şu şekilde sıralanabilmektedir:

- a. Süsleme özellikleri,
- b. Bezeme şekilleri,
- c. Malzeme özellikleri,
- d. Formlar,
- e. Cephe özellikleri,
- f. Plan özellikleri,
- g. Kent içerisinde konum ile ilişkili özellikler.

İfade edilen maddelere ilişkin genel değerlendirmeler, Batı mimarisi açısından önemli düzeyde görülen ve yapı olarak da anlamlandırılan durumları kapsamaktadır. Bu gibi konularda temel nitelik, klasik Osmanlı mimarisi ile ilişkilendirilen değerlendirmelere ilişkin geliştirilebilmektedir. Tuztaşı ve Aşkun (2011) tarafından Bursa Hüdavendigâr Camisi'ne yönelik geliştirilen değerlendirme bu açıdan dikkate değerdir. İtalya'dan gelme cephe mimarisi özelliğinde olduğuna ilişkin yapılan değerlendirmeleri önemli gören anlayış, cephe özelliğinin mimaride Avrupa'dan yansıyan bir özellik olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir. Osmanlı'da camilerle sınırlı tutulamayacak ölçüde mimari açıdan bu yönde benzeşimler, birçok alan içerisinde vardır. Önemli olan ise batılılaşma ile sağlanan yapısal değişimlerin, maddelerde sıralanan özelliklerle değerlendirilerek yorumlanması ve mimaride yeniden bir yapının oluşturulmasına ilişkin yapılabilmesidir.

4.1.1. Süsleme özellikleri

Süsleme özellikleri açısından Osmanlı mimarisine bakıldığında, 19. yüzyıla kadar geçen sürede sultan ve çevresini temsil eden prestij yapıları ve buna yönelik bir süsleme metodu geliştirilmiştir. Ön plana çıkan yapı tiplerine yönelik süsleme özelliği de plan tiplerine göre çeşitlilik arz etmiştir. Başka bir durum ise, Osmanlı Devleti'nin tarihsel süreçte etkilendiği birçok devletleri de kapsamaktadır. Örneğin mihraplarda görülen mozaik çinilerde sonsuza giden yıldızların genel tasviri, Selçuklu dönemi

süsleme biçimlerini ifade etmektedir. Çok süslü bir mihraba karşın minberin çok yalın olduğu bu süslemelere bir örnek, Beyşehir Eşrefoğlu Camii verilebilmektedir (Okçuoğlu, 2019). Osmanlı Devleti'nin genelde etkilenerek ya da tarihi süreci yaşatan mimari anlayışının olduğu görülmektedir. Batılılaşma dönemi ile beraber de bu yönde etkilenmelerin mimari yapıdaki niteliği fazlasıyla dikkat çekmektedir. Hemen her alan ile ilişkili örnekler vardır. Süslemeler de bu yönde batılılaşmanın ilk başladığı süreç ile beraber etkisini yansıtmıştır. Batılılaşmada ilk dönem olan Lale Devri'nin yanı sıra, Tanzimat ile mimarinin yeniden şekillendirilmeye çalışıldığı dönemin etkilerinden de bahsedilebilmektedir. Buna göre hem 18. yüzyıl hem de 19. yüzyıl mimarisinde bu tür gelişmeler yaşanmıştır. Süsleme ile ilişkili batılılaşma mimarisi Salbacak (2018) tarafından ifade edildiği üzere, yoğun süslemeli mimari üslupları kapsamaktadır. İç mekânlarda bu süslemeler fazla olmakla birlikte, yabancı mimarlar oldukça fazla düzeyde görevlendirilmiştir. Özellikle de bitki motifli süslemeler, duvarlarda sık sık görülmektedir. Duvar süslemeleri olarak bu mimari gelişmeler özellikle de İstanbul, Anadolu ve Balkanlardaki geç dönem cami örneklerinde görülmektedir. Yine bu süslemeler Salbacak (2018) tarafından, duvar resimlerinin tamamıyla yeni ve farklı bir motif ortaya çıkardığı yönüyle değerlendirilmiştir.

Mimaride süsleme özelliklerinin Osmanlı mimarisi içerisinde batılılaşma ile beraber etkileri, sadece dış cepheleri ile sınırlı kalmamıştır. İç mekân kurgusuna da önem veren çeşitli malzemeler ve teknikler kullanılarak süslemeler bezemelerle geliştirilmiştir. 19. yüzyılda sivil mimarlık fonksiyonlarından örnek verilecek olursa eğer konut mimarisi, iç mekân dekor perspektifinde önemli yer tutmaktadır. Diğer yandan tavan süslemesi bu konuda ayrı bir öneme sahiptir. Tavan süslemeleri, “sadelik içinde güzellik fikri” ve anlayışı kapsamında şekillendirilmiştir. Dekora da en çok yoğunlaşmanın etkisini gösterildiği alan, tavanlardır. Tavana uygulanacak motifler genelde, evin ya da odanın özelliklerine göre belirlenmiştir. Renkli ve yaldızlı süslemeler fazla düzeyde dikkat çekmiştir. Süslemeler, kapı ve pencere kanatları, ahşap camilerde sütun başlıkları, giriş ve konsolları gibi alanlarda da görülmektedir. Osmanlı mimarisinde birçok alana yönelik süslemeler bu doğrultuda belirtilebilmektedir. Ancak süslemeler genelde, klasik dönemlerde de var olan ancak batılılaşma ile beraber süslemelerde benimsenen özelliklerin farklılaşmasına dayanılarak dikkate alınabilir. Osmanlı'da mimari yapının

en önemli motifleri ise cami örnekleridir. Camilerde uzun bir dönem kalem işi tezyinat etkisi gösterilirken, batılılaşma ile beraber bu örnekler yerini, duvar resimlerine bırakmıştır. Özellikle de 19. yüzyıl ile beraber bu durum sık şekilde görülmektedir (Özkeçeci, Gül Durukan ve Alacalı, 2018). Bu kapsamda dekorasyon anlayışında batı etkili mimari yapılarda duvar resmi önemli bir süsleme unsuru olarak yansıtılmıştır. Buna ilişkin bir örnek Halic’i tasvir eden Şekil 4.4.’de gösterilmektedir.

Şekil 4.4. Bursa Yenişehir Şemaki Evi duvar resmi gösterimi (Özkeçeci, Gül Durukan ve Alacalı, 2018)

Osmanlı’da batılılaşma ile beraber süslemelerde duvar resminin fazla olduğu, kalem işi tezyinatın yerine kullanıldığı görülmektedir. Ancak Top (2019) tarafından ifade edildiği üzere, süslemelerde kalem işinin zenginleştirildiği duvar süslemelerinin fazla düzeyde olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bu tür süsleme örneklerinin sadece İstanbul ile sınırlı kalmadığını ve İzmir’de de etkisini gösterdiği vurgulanmıştır. İzmir’de bulunan Lübbey Camisi’nin tarihi tam olarak bilinmemekle beraber duvar resimlerinin mahfil, mihrap nişleri, pencere açıklık araları, harim, kapı ve pencere gibi bölümlerinde yer alması, 19. yüzyıl mimarisinden bir cami olduğuna ilişkin değerlendirilmiştir. Duvar resim örneklerinin kompozisyon çeşitliliği ve estetik beğenisi fazladır. Bu duvar resim örnekleri ise genelde natüremort, stilize bitkisel, geometrik, yazı, Kâbe tasvirleri gibi örneklerdir. Buna göre 19. yüzyıl mimarisinde süslemesinin özellikle duvar resimleri

kapsamında geliştirildiği görülmektedir. Buna ilişkin örneklerin ise sadece İstanbul ile sınırlı olmadığı ve diğer illerde de görülebildiği dikkatleri çekmiştir. Osmanlı mimarisi içerisinde Batı mimarisinden etkilenmenin sonucu, doğrudan yer edinen bir özellik olmanın ötesinde, yeniden işlenen özellikleriyle vurgulanabilmektedir.

4.1.2. Bezeme ve biçimler

Osmanlı Devleti'nde klasik mimari yapıdaki bezeme sanatı, sade biçimde yansıtılan süslemeleri ifade etmektedir. Diğer bir ismiyle tezyinat olarak belirtilen bu biçimler, kalem işi tezyinatın zamanla farklılaşan bir biçimini yansıtmıştır. Bu kapsamda gelişen farklılaşmalar, bezeme biçiminde farklı metotların yansıtılarak işlendiği uygulamaları çevreler. 19. yüzyıl ile beraber bezeme yapılarında yaşanan bu farklılaşmalar, bezeme özelliklerinde sembollerden yararlandığını da göstermektedir. Bezeme ögesi olarak Ayyıldız motifi, bayrak demetleri II. Mahmut döneminde kullanılan birer sembollerdir. Ancak bu semboller zamanla gelişmiş ve özellikle de II. Abdülhamit döneminde de yaygın hale gelmiştir. Buna göre 19. yüzyıl mimarisinde de bazı süslemeler, bezemeler aracılığıyla daha baskın süslemeleri içeren şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Kabartmalı yapılar, bu açıdan belirtilebilecek örneklerdir. Yahya Hamidiye Kız Rüştüyesi'nin pencerelerinde bu tür örnekler vardır (Aydın, 2012). Buna ilişkin bir gösterim ise Şekil 4.5.'de sunulmaktadır.

Şekil 4.5. Yahya Hamidiye Kız Rüştiyesi'nin pencere kafeslerindeki bayrak demetleri, 1880-1890 (Aydın, 2012)

Bezeme anlayışının 19. yüzyılda gücü simgeleyen özelliklerle yansıtılmaya çalışıldığı ifade edilebilmektedir. Temelde II. Abdülhamit dönemi içerisinde yaşanan gelişmeler önemli birer mimari örneklerdir. Bezemede yaşanan değişimlerin batılılaşma dönemi içerisinde 19. yüzyıl süreci ise Avrupa ile olan ilişkilerde yaşanan artışlarda, Fransız ampir üslubunun fazlalaşmasına zemin hazırlamıştır. Üçgen alınlıkları, Antik sütun başlıkları fazlaca kullanılmıştır. Üç boyutlu akant yaprakları, duvara gömülü sütunlar içerisinde yansıtılmıştır. Özellikle de 19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki süreçte, taş bezemeyle beraber dış koşullara dayanıklı alçı bezemelerin kullanımlarında artışlar olmuştur. 19. yüzyılda Avrupa mimarlığının etkilerine bağlı kalınarak Osmanlı'nın mimari yaklaşımı ve anlayışı, Asya, Amerika, Afrika, Uzakdoğu ülkeleri gibi seçmecî bir üslup kapsamında şekillenmiştir. Batı türü seçmeciliği benimseyen Osmanlı, yerel yorumlamaları geliştirmiştir. Camilere ek olarak 19. yüzyıl konutlarında yaygın bir şekilde kullanıldığı yorumlanabilmektedir. Ahşap konut mimarlıklarında ise, batılı seçmecî anlayışa ilişkin bezeme örnekleri, genelde azınlıkların yaşadığı Fener, Balat,

Galata, Beyoğlu, Kumkapı, Kasımpaşa gibi semtlerde görülmektedir (Yiğitpaşa, 2010).

4.1.3. Malzeme özellikleri

Eserlere yeni malzeme ve içerik yaratabilme düşüncesiyle 19. yüzyıla bakıldığında hem Osmanlı için hem de Avrupa ülkeleri için çeşitli arayışların olduğundan bahsedilebilmektedir. Bu etkilenmede Avrupa ülkelerinin, Doğu'ya olan ilgisinin artmasında Mısır seferi, Osmanlı-Rus Savaşları gibi birçok unsurlar önemli bir yer edinmiştir. Osmanlı Devleti için ise Avrupa'dan mimari açıdan etkilenmenin boyutu, Tanzimat ile beraber ulaşım ve gezi koşullarına yönelik elverişliliğin sağlanmasıyla beraber daha hızlı bir süreç yakalamıştır. Yeni malzeme arayışı da yine bu süreçlerin etkilerine dayanılarak gözlemlenmektedir (Aydın Altay, 2015).

19. yüzyılda sanayileşmenin ön plana çıkmasının sonucu olarak Avrupa ülkelerinde teknolojinin gelişmesiyle ilişkilendirilen malzeme ve yapı çalışmalarının artışı, önemli bir potansiyele ulaşmıştır. Bu malzemeler, hem mimari yapıların temel inşaa sürecini hem de sanat/estetik değerini önemli potansiyele ulaştıran süreçlerini kapsamaktadır. Buna göre değişen malzeme ve kullanım şekilleri, çalışmaların da temel eğilimini bu yöne sevk etmiştir. Malzeme ve yapım sistemi açısından mimari bütünlüğün sağlanma hedefi, Osmanlı mimari anlayışında özgün sistemlerin ve yapıların gelişmesine kapı aralamıştır (Özbakan, 2014). Malzeme ve yapım sistemiyle ilişkilendirilen önemli bir örnek, Şimşek Özel (2018) tarafından vurgulandığı üzere, İzmir'deki konutlara ilişkin yapılabilir. Buna göre malzeme kullanımıyla beraber evlerdeki fiyatların değişiklik gösterdiği ifade edilmiştir. Burada pahalı malzemedeki kasıt ise, taş olarak belirtilmiştir. Bunlar ise genelde deniz kıyısındaki evler için vurgulanmıştır. Diğer bir durum ise yine aynı şekilde 19. yüzyılda Tanzimat Dönemi ile beraber kentsel yapılanmanın artmasının sonucu olarak bina yapım tekniklerindeki değişimlere dayandırılmıştır. Yangınlara karşı önlemlerin alınması amacıyla kâgir yapı inşasının dikkate alınması gerektiği ve kanunlarla desteklendiği ifade edilmiştir. Kâgir malzeme kullanımı destekleyen bu yapılar, bütün yapım tekniklerine dayalı şekillendirilmiştir. Kâgir kullanımların önemine ilişkin vurgular, Dizdar (2015) tarafından ifade

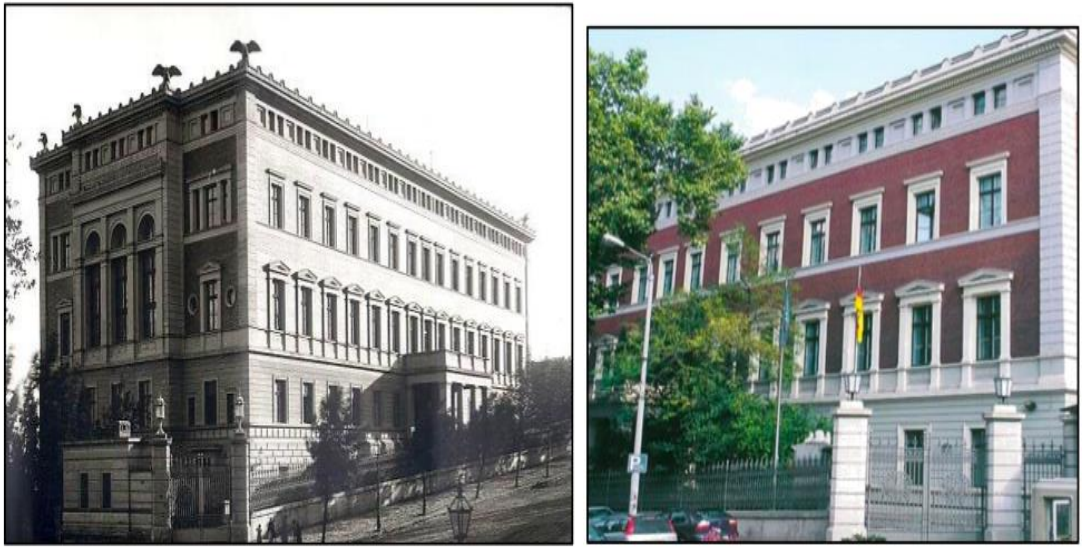
edilmiştir. Bu eğilim, 1510 depreminden sonra ahşap kullanımların azaltılmasına ilişkin çalışma ile ilişkili olmanın yanı sıra, yangın tehlikelerine karşı da önlemleri vurgulamaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı'nın Avrupa'dan etkilenecek yapılar da malzeme değişimlerine yönelmesinde temel maksatlar, deprem, yangın gibi belirli sorunları çözümlenmeyi hedefleyen özellikler ile de ilişkili kabul edilebilmektedir.

4.1.4. Formlar

Batılılaşma ile beraber Osmanlı'nın kültür dünyasında birtakım değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimlerin temel dinamikleri, mekânın yeniden üretimine kadar devam eden sonuçlarına zemin hazırlamıştır. Mekânın üretimi, yeni toplumsal ilişkilerde yeni bir arayışa ihtiyacın olduğu dinamikleri içermektedir. Mimarlık, insanların bu ihtiyaç ve talepleri kapsamında yeniden şekillendirilmesine kapı aralayan etkenleri ile beraber mekân içerisinde farklılıkların yansıtılmaya çalışıldığı alanların oluşturulmasına etki göstermiştir (Toksoy ve Koytak, 2017). Batılılaşma sürecinde Osmanlı mimarisinde form ve yapı anlayışı, I. Abdülmecid yönetiminde Tanzimat Fermanı etkileriyle değişimlerin başladığı ve yönetim sistemlerinin farklılaştığı dinamiğin oluşturulması ile beraber etkisini daha önemli bir potansiyele taşımıştır. Form ve plan şemalarına sahip bir dinamiğin gelişme kazandığı farklılaşmaların gerekli görülmesinde önemli konular arasında, yönetim yapısına yönelik değişimler vardır. Devletin bu sürece kadar herhangi bir şekilde form ve fonksiyon değişimine ilişkin gerekliliğinin olmadığı, ancak 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile beraber farklılaşmaların gerekli görüldüğü fonksiyonların oluşturulduğu ifade edilebilmektedir. Buna göre Batı odaklı bir mimari anlayışın etkileri, Osmanlı Devleti mimarisinde hem şekilsel bir form özelliğine ilişkin hem de yönetsel anlayışın sonuçlarına ilişkin gelişmiştir. Bu süreçlerde geliştirilen yapılarda, farklılaşmaların oluşturulduğu, askeri yapılara ilişkin ayrı bir formun benimsendiği mimari yaklaşımların temel alındığı bilinmektedir. Diğer yandan askeri yapıların yanı sıra bu form değişikliklerinde resmi yapılarda, eğlence, ticaret, konaklama yapılarında, sağlık kuruluşlarında kendisini göstermiştir (Ertuğrul, 2009). Buna ek olarak formlara ilişkin değişimler cami örnekleriyle de ifade edilebilir. Hünkâr mahfilinde yaşanan değişimler, 19. yüzyıl cami örneklerinde sık bir şekilde

görülen gelişmeleri yansıtmaktadır. Sınıfsal farkın yaygınlık kazandığı bir forma bürünmüş şeklin de yansıtıldığı ifade edilmiştir.

Osmanlı'nın 19. yüzyıl mimari örneklerinde yansıtılan formlar, belirli ölçüleri ya da özellikleri kapsayan yönüyle de değerlendirilmektedir. Örneğin Salbacak (2017)'in Alman Sarayı'na ilişkin nitelendirmesinde, ön cephenin formları ve ölçüleri, Berlin mimari okullarını yansıtan özellikleriyle sunulmuştur. Buna ilişkin bir gösterim, Şekil 4.6.'da gösterilmektedir.

Şekil 4.6. Alman Sarayı ve Alman Sarayı'nın günümüzdeki gösterimi (Salbacak, 2017)

Formlarda temel alınan unsur, Avrupa mimari anlayışıdır. Ancak yapıldığı 1878 tarihinde ciddi bir tepki almıştır. Çünkü Alman Sarayı'nın Prusya sertliğinde ve katılığında olması, İstanbul'un şeffaf ve ince mimarisine zıt görüntü yansıtmıştır. Ancak Alman inşaat gazetesinde o dönem içerisinde asil, güzel ve hoş olan şeklin yansıtıldığına ilişkin bir değerlendirme dikkati çekmektedir (Salbacak, 2017). İstanbul için zıt bir görüntü ve özelliklerden oluşan formların, eleştiriler ile karşılandığı belirtilebilmektedir. 19. yüzyılda yapılarda tercih edilen Batılı form ve zevki, doğadaki formların belirli bir üslup ve teknik ile sadeleştirilmiş olan stilize şekli, pencere ve kapılarda oval şekli, kubbeli, ocaklı görünümünün fazla olduğu şekli, haç formu ile benzeşim gösteren şekli gibi belirli Batılı mimari anlayışın yansımalarından oluşan

formları kapsamaktadır. Bu yönde geliştirilen form şekilleri, Batılı gösterimlere ilişkin geliştirilen metotlardır (Okçuoğlu, 2019).

4.1.5. Cephe özellikleri

Osmanlı Devleti'nde batılılaşma sürecinde cephe kurgusu, mimarlıkta önemli bir yer tutmaktadır. Cephe mimarisi anlayışına ilişkin yapılan değerlendirmelerde dikkatleri çeken önemli unsur, karakteristik özellikleriyle ilişkilendirilen anlamıdır. Batı odaklı bir cephe yapısına ilişkin geliştirilen yorumlamalarda özellikle de cami tipolojisinde batılılaşma örneklerinin, sadece merkezi bir mekân anlayışı ile sınırlı tutulmadığı ifade edilebilmektedir. Camilerde değişime açık bir cephe özelliğinin dikkate alındığından bahsedilebilmektedir. Bu yönde bir ilişkisel bağlam, cephe mimarisinde karakteristik yapıyı, kiliseyi ilgilendiren boyutundan oldukça ayrı bir güzergâhta tutulabilmektedir. Ancak batılılaşma döneminde cephe özellikleriyle ilişkilendirilen diğer bir mekân özelliği, konutlara ilişkindir. Buralarda cephe olgusu ve bakışı, genelde “tipleştirme” şeklinde Maurice Cerasi görüşünü ortaya koymaktadır. Tekrar eden öğelere ilişkin tipleştirme özelliğini vurgulayan Cerasi, basitleştirilmiş bir tipleştirme özelliğini ifade etmiştir. Basit arketipleri ise oda, kubbe, cephe modülü olarak belirtmiştir. Ancak ifade edilebilir ki, Osmanlı için arketiplerde cepheler ya da diğer unsurlar, taklit özelliği olarak dikkatleri çekse de bu sadece tekrar anlamında bir taklittir. Sürekli bir yorum ve çeşitlendirme özellikleri bulunmaktadır (Tuztaş ve Aşkun, 2011). Buna göre cephe özelliklerinde geliştirilen yorumlar ve özellikler, konut mimarileri için belirli bir cephe özelliğindedir. Ancak bu husus, cami örnekleri için bu yönde bir değerlendirmede değildir. Farklılaştırılmış mimari örneklerden bahsedilebilmektedir. Cephe özellikleri de bu temelde dikkate alınabilmektedir.

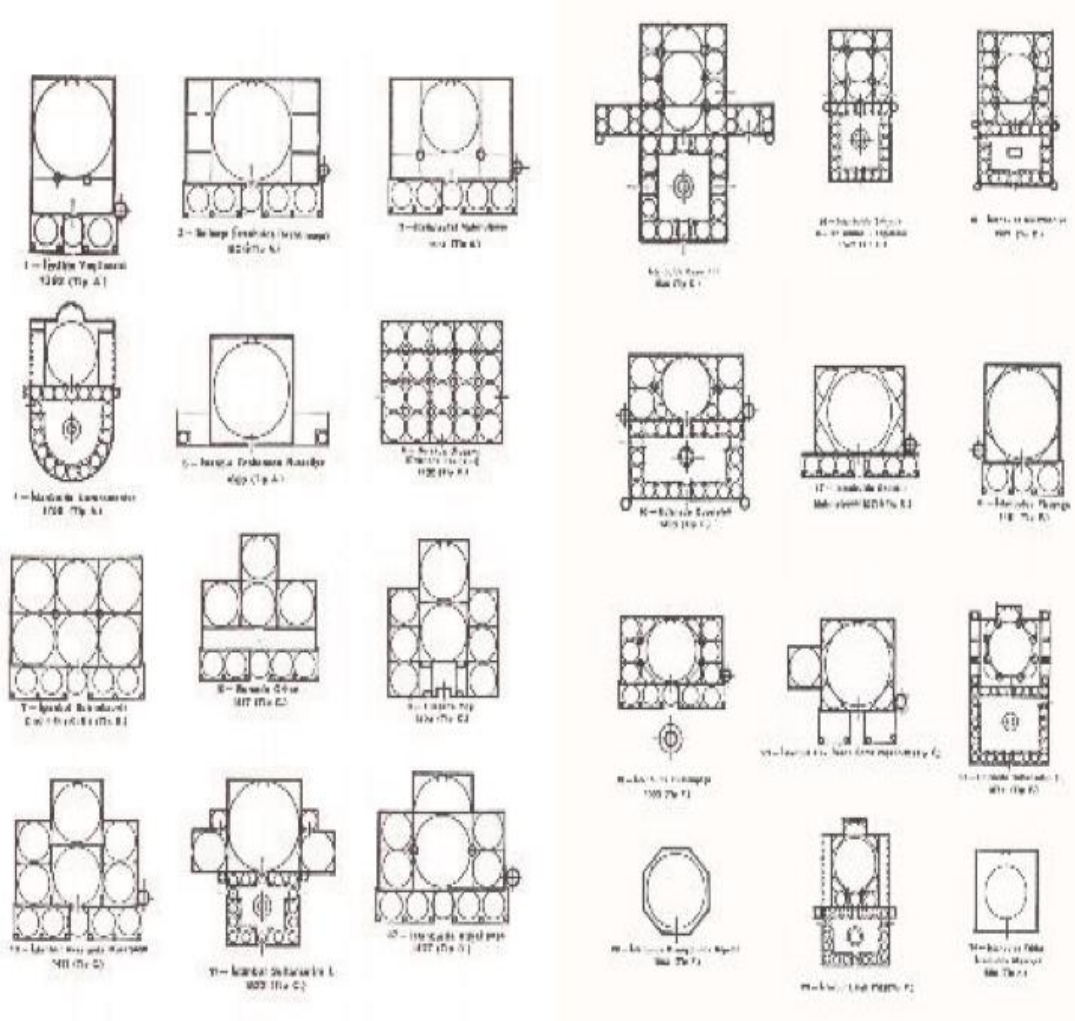
Cephe özelliklerine hareket katan belirli işlevsellikler, batılılaşma mimarisi ile beraber sağlanmıştır. Örneğin alt kısımları kesme taş örgülerden, üst kısmı almalı örgülerden oluşan işlenmiş cephe eksenlerinde tromp kemerler önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca cephe örneklerinde ampir üslubun etkileri de görülmektedir. Dış kapı cephelerinde de genelde taç kapıların olduğu görünüm oluşturulmuştur. Cephe özelliklerinin niteliğini artıran örnekler ise genelde, bezemeler süslemelerle beraber artırılmıştır. Bu nedenle

cephelerde yansıtılan özellikler, bu tür özelliklerle ilişkilendirilerek yapılmıştır (Gök, 2018). Batılılaşma ile Osmanlı'da 19. yüzyılda mimari açıdan yansıyan etkiler, güç ve ihtişamı sembolize eden tarafla ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan öncelikle bu güç ve gücün etkileri, mimari yapının cepheleriyle beraber yansıtılmaya çalışılmıştır. Buna ilişkin örnek, neo-klasik akımın etkisiyle de beraber II. Abdülhamit döneminde bina cephelerinin girişlerindeki “Padişahım Çok Yaşa” levhalarının kullanımlarında, bina kitabelerinde padişaha övgülerde, Osmanlı imparatorluk armasının yapılmasında gibi çeşitli unsurlara ilişkin gösterilmiştir. Güçlü politik sembolizm, yerel bir imparatorluk mimarisi yorumuyla bu şekilde gösterilmeye çalışılmıştır. Bu tür gelişmelerin özellikle Osmanlı mimari yapısıyla ilişkilendirilerek yansıtılmaya çalışılması ise, 19. yüzyılda artış göstermiştir. Bu tür mimari örneklerin gösterimi ise ilk olarak cephelerle beraber gösterilmeye çalışılmıştır (İlhan, 2018). Başka bir durum ise cephelerde bu yönde bir mekanizmanın, Batı estetiği ile sağlanmaya çalışılan cepheleri kapsamı ile ilişkilidir (Bayram, 2017).

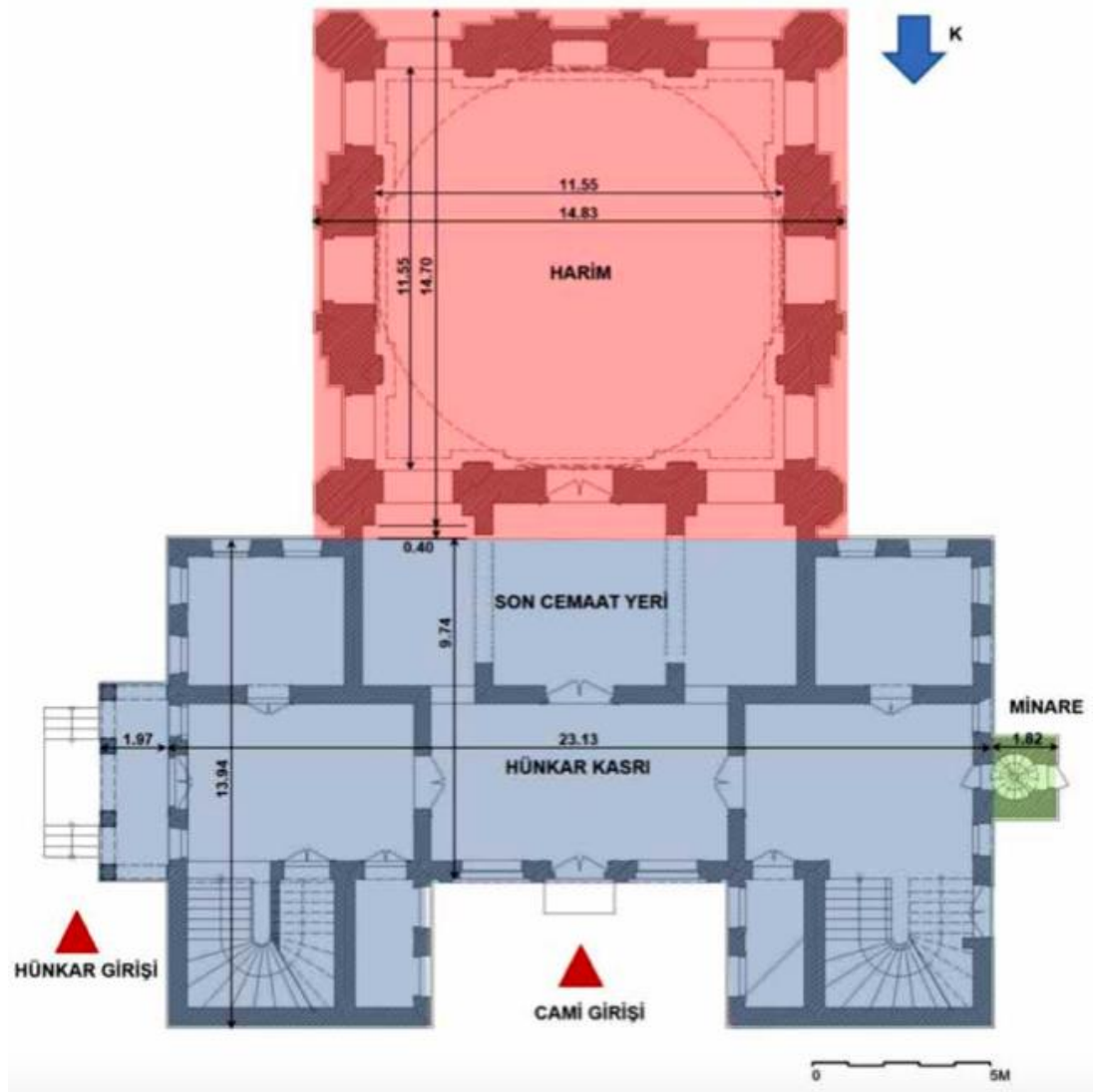
4.1.6. Plan özellikleri

Plan özelliklerinde muhafaza edilen yapı, 18. yüzyıldan sonra “Türk Baroku” şeklinde isimlendirilen bir üslupla gösterilmeye çalışılmıştır. Geleneksel plana ilişkin muhafaza edilen yapının yanı sıra, üst yapı ve cephe görünüşleriyle beraber iç dekorasyonda da barok üslup özelliklerinin yansıtılmaya çalışıldığı vurgulanabilmektedir. Bu planlara ilişkin en çarpıcı örnek ise, İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi için verilebilmektedir. 19. yüzyıl camilerinde kare planlı yapılar oldukça yaygın şekilde görülmektedir. Buna ilişkin bir örnek, Mehmet Ali Paşa Camisi verilebilmektedir. Kenarları belirli bir ölçü ile oturtulan yapıyı tasvir etmektedir. Bu cami hem klasik Osmanlı mimarisini hem de barok ve rokoko üslubuyla beraber batılılaşma camilerini yansıtmaktadır. Önemli örneklerden birisi olarak ifade edilebilmektedir (Bayhan, 2007). Mimari yapılarda planlamaların Osmanlı'nın batılılaşma sürecine etkisi, belirli evrelerden geçmiştir. Buna ilişkin örnek, camiye ilişkin verilebilmektedir. Evreler genelde, planlamalarda yuvarlak bir görünümün orta kısımda oluşturulduğu, kare ya da dikdörtgen biçimli olarak tamamlandığı yapılar (Tuztaş ve Aşkun, 2011). Celal Esat Arseven tarafından Osmanlı'da cami plan tiplerinin gelişimi Şekil 4.7.'de gösterilmiştir.

Şekil 4.7. Celal Esat Arseven'e göre Osmanlı'da cami plan çeşitlerinin gösterimi (Tuzaş ve Aşkun, 2011)

19. yüzyılda plan özelliklerine ilişkin yaşanan değişimlerin yanı sıra, klasik Osmanlı mimarisinin örneklerinin fazla düzeyde olduğu belirtilebilir. Plan ve işlevsellik yönüne bağlı kalınarak yapılan çalışmalar temelde, Osmanlı mimarisinde sadece Batılı mimari anlayışlara bağlı kalınmadığını göstermektedir (Çetin, 2015). Yine planlamaya ilişkin 19. yüzyıl camilerinden bir örnek, Sa'dabad Camisi verilebilmektedir. Buna ilişkin gösterim, Şekil 4.8.'de gösterilmektedir.

Şekil 4.8. Sa'dabad Camisi plan gösterimi (Alioğlu, 2015)

Caminin planlaması klasik Osmanlı mimarisine yakın olmakla birlikte, batılılaşma örneklerine bağlı kalınarak Hünkar Kasrı'na ilişkin bir farklılaşma metodu, 19. yüzyıla hâkim olan anlayışa ilişkin yapılmıştır. Hünkar Kasrı'nın özelliklerine bağlı bir cami yapısı geliştirilmiştir. Buna göre özellikle de iki katlı olan camilerde Hünkar girişlerini ayrı olmakla birlikte, özel bir bölümün oluşturulduğu dikkatleri çekmektedir. Yapılan planların özellikleri arasında bu gelişmeler, 19. yüzyıl cami metotlarının işlevselliği yönüyle de vurgulanabilmektedir. Planlar buna göre bölümlendirmelere ve Hünkarlara yönelik yapılan cami örneklerine ilişkin geliştirilmektedir.

4.1.7. Kent içerisindeki konular

Mimari yapıların gelişmesi, çok katmanlı ve fonksiyonlu süreçleri temsil etmektedir. Bu süreçlerde sosyal, ekonomik ve politik gerekçeler, mimari eserlerin de gelişmesine yön veren özellikleri kapsamaktadır. Örneğin 19. yüzyıla ait yalı örnekleri, bulunduğu konum ile bağlantılı değer görmesine ilişkin yapılmıştır. Diğer ifadeyle konularının tam olarak idrak edilebilmesi için yalıların yapılacağı mekânlar farklılaşmıştır. Ayrıca konut mimarisi açısından da bu yönde gelişmeler yaşanmıştır (İlhan, 2018). Başka bir ilişkilendirme ekonomik, toplumsal, hukuksal ve siyasal özelliklerle bağlantılı ölçüde kentsel yapının oluşturulmasına ilişkin yapılabilmektedir. Kentsel dönüşümle ilişkili olarak batılılaşma etkilerinin sonuçları, Osmanlı mimarisinde görülmeye başlamıştır. Örneğin Batı ile gelişme gösteren ilişkilerde kent kavramı, ticarete yönelik olarak da şekillenmiştir. Kent alanında limanların yapılması, ticaret ile ilişkilendirilen bir durum sonucunda etkisini göstermektedir. Mimari alanlarda kent içerisindeki konum özelliği bu açıdan, gelişmelerle paralel olarak yansıtılmıştır (Bayram, 2017).

4.2. 19. Yüzyılda Geliştirilen Mimari Çalışmalar

Mimarlık tarihinde 19. yüzyıl, neo-klasik şeklinde ifade edilen farklılaştırılmış ve batı etkisi altında kalınan mimari formun geliştirildiği dönemdir. 19. yüzyılda mimari yapı ve çalışmalar, yeni yapı gerekçeleri adı altında etkisini dini, resmi, sivil ve askeri gibi yapılara yönelik göstermiştir. Mimarlık tasarımında yaşanan gelişmelerin etkileri ve yönelimleri, 19. yüzyıl için bu yönde değerlendirilmektedir. Yaşanan gelişmelerin ve etkilerin, Doğu'dan Batı'ya dönüşümde mimari yansımasının yanı sıra, Doğu mimari anlayışının da özgünlük kazandığı form olduğu ifade edilebilir (Yavuz, 2017). Mimari eksende yaşananlar ve mimarlığa yön veren gelişmeler artık, sadece belirli bir yönde değil, kapsamlı gelişmenin olduğunu göstermiştir. Birçok alanda yaşanan değişimler, mimarlığı artık farklı bir boyuta taşımıştır. Bununla ilgili de eğitim süreçleri, Batı'dan önemli mimarlık örneklerinin görülmeye başlanması ya da bu örneklerin uyarlanmaya çalışılması şekli sonuçlanmıştır. Örneğin Şanlı ve Örmecioğlu (2018) tarafından ifade edildiği üzere, bilimsel bakış açılarının farklılaştırıldığı ve kullanılan malzemelere kadar etki eden bir değişimin 19. yüzyılda gösterilmeye çalışıldığı mimari gelişmeden

bahsedilebilir. Çalışmaların bu doğrultuda yoğunlaşmaya başladığı üzerinden yapılan değerlendirmeler, 19. yüzyılda eserlerin korunması ve eğitimlerin yaygınlaştırılması fikrini de ön plana çıkarmıştır. Yapılarda gelişen değişimler kadar bu gelişmelerin de klasik mimari anlayış çerçevesinde saklanması ve korunması, çalışma örneklerinin de bu doğrultuda olmasına kapı aralamıştır. Diğer bir ifadeyle sadece batılılaşma ekseninde bir mimari gelişim örneği sergilenmemiştir. Ayrıca klasik mimari anlayışın yansıtıldığı örnekler dini, askeri, sivil ve resmi yapılarda gösterilmiştir. Örneğin Çiftçi ve Seçkin (2005) tarafından da belirtildiği üzere, farklı işlevsellik gösteren bir takım askeri yapılar inşa edilmiştir. 19. yüzyılda bu konuda yaşanan gelişmeler, askeri yapı eksenlerinin, 18. yüzyıldan sonra düzenlemelerin askeri sistemlere yönelik olmasının da etkisiyle beraber daha önemli bir konu haline gelmiştir. Ayrıca mimari özelliklerin hedeflendiği çalışmalar bu alan içerisinde azdır. Çünkü askeri yapıda mimari alanların özellikleri, 19. yüzyılda Yeniçeri Ocağı'nın da kaldırılması ve askeri düzeyde yaşanan sorunların da etkisi sonucunda, askeri yapılarda da farklılaştırılmış birimlerin olması gerekli kılınmıştır. Farklı işlevli yapıların önemi ile beraber ise, askeri alanda mimari çalışmalar şekillendirilmiştir. Askeri alanlarda yapılan mimari çalışmaların, gereklilik olarak görülüp geliştirildiğinden bahsedilebilir. Diğer alanların kendi içerisinde belirli durumlardan kaynaklı geliştiriciliklerinin olması gerekliliği hedeflenerek 19. yüzyılda mimari çalışmalar farklılaştırılmıştır.

4.2.1. Dini yapılar

19. yüzyılın toplumsal yönde değerlendirmesi, eski toplumsal düzenin Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi ile beraber sarsılması durumuna da işaret eder. Yaşanan sorun ve ilişkilendirme, eski toplumsal düzende mevcut olan bütün ölçümlerin de değiştirilmek istenmesi şeklinde etkisini yansıtmıştır. 19. yüzyıl dönemi bu doğrultuda tutucu, yeni dönemi geliştirmede liberal ve radikal olarak kabul görmüştür (Subaşı, 2019). Buna göre ise yeni dönemde dikkate alınan eğilimler, dini yapılar ile ilişkili geliştirilmiş özelliklerdeki yapılardır. Burada mimari alanda yaşanan gelişmelerin, toplumsal norm açısından işlevselliği ise farklılaşmaktadır. 19. yüzyıl gelişmelerinde özellikle de Batı endeksli yaklaşım, dini yapıların toplumsal yönde farklı potansiyele gelmesi şeklinde yaşanmıştır. Bu farklılık ise, sultan camilerinin yapılarak sınıfsal farkın yansıtılmaya

çalışıldığı bir eğilim olarak şekillenmiştir. Cami içerisinde gruplandırılmış unsurların bile dikkat çekici şekilde göze çarpması, toplumsal değişimde, toplumu sınıflandırma durumlarına ortam hazırlamıştır. Başka değerlendirme ise, Ertuğrul (2009) tarafından da vurgulandığı üzere, mimarlık tarihçesi içinde “Osmanlı Baroku” şeklinde de ifade edilen, Avrupa mimari üslûbun Osmanlı içinde özümşenerek eritilmesi ile geliştirilen Nuruosmaniye, Ayazma, Laleli cami örneklerinde gösterilmeye çalışılması üzerinden belirtilebilir. Buna göre Osmanlı’nın mimari yapıda toplumsal değişimleri ile başlayan farklılaşmaların yanı sıra, Osmanlı’nın kendine özgü metotlarını da geliştirme becerisi etkin bir boyuta taşınmıştır. Devletin gerilemesini önleme amaçlı bu çalışmalar, artık her alanda Batı’nın da ideolojik kapsamalarını yansıtan farklılaştırılmış çalışmalar ile sağlanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti, iç dinamiklerinde çeşitli zorluklar yaşamıştır. Bu durumların gelişmesinde etkiler, Avrupa devletlerinin desteklemesinin yanı sıra, Osmanlı’yı iç yapı olarak da yıpratıcı isteklerde bulunmasıdır. Ekonomik anlamda yaşanan bu zorluklar, ayrıca batılılaşma ekseninde yansıtılan durumların bir girdisi ve fonksiyonudur. Osmanlı’nın güç simgesi olarak ekonomik ve askeri alanda yaşadığı gerilemenin, dini yapılarda yansıtılacak gelişme ile gücün de ortaya koyulma anlayışı, bu bağlamda önemlidir. Osmanlı Devleti’nde modernleşmenin dini yapılarda da ortaya koyulmasında temel konu da güç faktörü üzerinden irdelenebilir.

19. yüzyıl ile beraber Osmanlı’nın kent imgesi adı altında geliştirdiği mimari öğeler ve dini yapılara bu öğelerin yansıtılması, özgünlük ve simgesel anlamda önemli yer tutmaktadır. Sosyo-kültürel ve ekonomik hayatın yansımaları, dini hayat içerisinde de etkilerini göstermiştir. Buna göre dinsel farklılıkların koşullaşması ve farklı bölümlere ayrılmış bir gelişmenin oluşması gibi meseleler, dini yapılarda da etkisini yansıtmıştır (Saf ve Ergül, 2019). Dini yapılarda görülen farklılıklar ve imgeler ile öğeler konusu, sanat sevkinin oldukça bezemeli ve süslemeli olduğu yapıları kapsamaktadır. Osmanlı sanatında hissedilen bu gelişmeler, özellikle de İstanbul’da dini yapılarda yaygındır. Ancak Anadolu topraklarında da böyle çalışmalardan bahsedilebilir. Batılı akımların bir diğer mimari alana yansıyan örnekleri, Ankara için yapılabilir. Ankara mimarisinde anlamlarla yüklü mekân anlayışının cami ve mescitler üzerinde de yaygınlık kazandığı bilinmektedir. Buna göre 19. yüzyıl Osmanlı mimarisinde sadece İstanbul ile sınırlı kalmayan bir gelişmenin olduğu ifade edilebilir (Ceylan ve Aydın, 2018).

4.2.2. Resmi yapılar

19. yüzyılda Batı odaklı gelişmeler ve bu gelişmeler doğrultusunda verilen eğitimler arasında mimarlık ilk gelişmelerdir. Buna göre özellikle de mimari alanda yaşanan gelişmelerin de batılılaşmada ilk çalışmalar olduğu ifade edilebilmektedir. Bunun yanı sıra sanayi alanında da gelişmeler yaşanmıştır. Süreçlerin uyumluluğu ve devamlılık kazanması açısından mimari gelişmelerin de aynı doğrultuda oluşturulması gerekliliği önemli kabul edilmiştir (Memiş, 2008). Buna göre resmi yapılarda batılılaşma mimari örnekleri olarak Acar (2000) tarafından nezaretler, belediye binaları, postaneler ve telgrafhaneler örnek olarak verilmiştir. Çünkü Tanzimat Dönemi ile beraber başlayan bürokratik örgütlenme, yeni işlevlere yönelik resmi binaların, mimari programda yer almasına ortam hazırlamıştır. İdari alanlarda yapılan reformlar, bu gelişmelerin de birer kaynağı olmuştur. Reformların kapsamı, yeni bürokratik kurumların kent içinde de işlevsellik kazandığı binaların geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle kent yönetiminde kolaylık sağlaması amaçlı resmi yapıların şekillendirilmesi, bu aşamayı kapsayan özelliklerin de yerine getirilmesini gerektirmiştir. Yetki ve sorumluluklar ile başlayan ve bu sorumlulukların yeni binalar ile desteklenmiş bir yönetim anlayışına hizmet veren özelliklerde olması, önemli bir gelişmedir. Diğer bir durum belediye bina örnekleri üzerinden açıklanabilir. Çağdaş bir kent yaratma arzusu, kentin imar işlerini de yürütme kolaylıklarını kapsayan özelliklerde olmalıdır. Bu görüşler neticesinde, resmi yapılarda meydana gelen değişimlerin oldukça yaygın olduğu ifade edilebilir. Buna göre yeni bina türleri resmi alanlarda, önemli gelişmelerdir. Yeni düzen çabası uygulamalarında binalar, merkezleşmenin devlet yönetiminde sağlanmaya çalışıldığı bir uygulama bütünlüğünde sağlanmaktadır. Ancak bina tasarımlarında Ahmet Mithat Jöntürk görüşünü dile getiren Bayram (2017), çalışmasında binaların iç mimarilerine değinen tarafını da dikkate almaktadır. İç düzenlemelerde Batı estetiğinin olmasını yadırgaması, böyle bir taklidin de eğreti durduğunu belirtmiştir. Bu durumun bilinçsiz bir şekilde yapıldığını da vurgulamaktadır. Ancak mimari ölçülerde dikkatli olunması gereken konulara ilişkin de bu yönde yapılan eleştirilerin olduğu görülmektedir.

4.2.3. Sivil yapılar

Sivil yapı, Batılı rasyonel bir toplumun dinamiğidir. Bu nedenle batılılaşma sürecinde sivil yapılardan da etkilenen Osmanlı Devleti, bu anlayışı entegre etmeye çalışmıştır. Sivil mimari yapılara yönelik genelde, klasik Osmanlı mimarisinin devamı niteliğinde olan üslûbun oluşumlarının, tekrar edilen, çoğaltılan özellikte olan strüktürel unsurları ön plana taşıyan düzeyde olduğundan bahseder. Ayrıca Maurice Cerasi, bu unsurların klasik Osmanlı kentini meydana getiren batılılaşma ölçüsündeki sivil yapıların, daha canlı görünümüne ulaştığını belirtmiştir. Ayrıca bu nitelendirmesini, Osmanlı kentinde yer alan şekillerle biçimlendirilmiş gruplar halinde yaptığı değerlendirmenin yanı sıra, bütünlerin de bir gruplaşma kurallarını gösterdiğini ifade etmiştir. Sivil yapılara ilişkin bu değerlendirmeler, klasik Osmanlı mimarisinin niteliğine yönelik yapılmıştır. Sade ve temel öğeler değerlendirmesi de yine bu görüşler doğrultusunda şekillendirilmiştir (Tuztaş ve Yüce Aşkun, 2011). Sivil mimari yapılar ve işlev yönünden incelemeler de önemlidir. İşlev fonksiyonu açısından incelemelerin yeterli düzeyde yapılmadığı ifade edilebilir. Örneğin mimariye ilişkin çalışmaların 19. yüzyılın ikinci yarısından sonrası yenileşme faktörü, Levanten olarak da adlandırılan ve 18. yüzyılda ekonomik bir geri dönüşü de olan bu yapının, mimari tarza cevap verici özelliklerde olduğundan bahsedilebilir. Bu şekilde bir mimari tarz örneği, batılılaşmada mimari üslubun yer edinmesi şekliyle de açıklanabilir. Sivil mimaride geliştirilen batılılaşma mimarisi örnekleri de özellikle kullanılan metotlar ile güvenliği temsil edici düzeydedir. Ayrıca Punto diye adlandırılan dik kesişimler de yine sivil mimari örneklerinde kullanılmıştır. Buna göre batılılaşma mimarisinde kullanılan teknik özelliklerin, Osmanlı mimarisine uyarlanmaya çalışıldığından bahsedilebilmektedir (Gazi ve Boduroğlu, 2015).

4.2.4. Askeri yapılar

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldan sonra geri kalmasında askeri yönden güç kaybetmesinin, baş etmenlerden birisi olduğunu savunan yöneticiler olmuştur. Kurum yapısında yeni baştan değişim gerekliliği de yine bu doğrultuda onaylanmıştır. Silah üretim haneleri, hastaneler, kışlalar, diğer binaları değiştirme ve uygun koşullara getirme ölçüleri, askeri yapılara yönelik çeşitli uygulamaların oluşturulmasını

gerektirmiştir. 18. ve 19. yüzyılda çeşitli kışlalar bu amaç doğrultusunda yaptırılmıştır. Bunların başında ise Kalyoncu Kışlası, Humbaracılar Kışlası gelmektedir. Yine batılılaşma etkisinin askeri alanlara yansımalarına ilişkin bir örnek, Selimiye Kışlası'na yönelik ifade edilebilir. İlk olarak ahşaptan yapılan kışlanın, batılılaşma ve böylece malzeme kullanımlarına ilişkin yaşanan değişimleri, tekrardan ve kâğırden yapılması ile sonuçlandırılmıştır. Bu şekilde örnekler fazladır. Buna göre kışlaların özellikleri, yapısal form olarak da farklılaştırılmıştır. Malzeme kullanım tekniklerine yönelik de batılılaşma mimarisinin etkisinin fazla olduğu görülmektedir (Ertuğrul, 2009).

BÖLÜM 5. 19. YÜZYIL CAMİ MİMARİSİNDEN İNCELEME VE DEĞERLENDİRME

19. yüzyıl cami mimarisinde yaşanan gelişmeler ve batılılaşmanın etkileri, malzeme kullanımında meydana gelen değişimlerle başlayan ve hem iç hem de dış bezemelerde yaşanan gelişmelerle devam eden farklılaşmayı kapsamaktadır. Geç Dönem Osmanlı mimarisinde batılılaşmanın etkileri, sadece Batı'dan alınan mimari bilgilerle sınırlı değildir. Ayrıca Osmanlı Baroku anlayışının da geliştiği ve neo-klasik dönemin bir yansımasının olduğu anlayışı da kapsamaktadır. Taş ve tuğla malzemelerinden inşa edilen kare planlı, tek kubbeli yapı örnekleri gibi çalışmalar fazladır. Bu kapsamdaki mimari anlayışa bağlı örnek, Gök (2018) tarafından geliştirilen çalışmaya ilişkin ifade edilebilir. Çalışmasında Bursa Emir Sultan Cami bezemelerini incelemiştir. 19. yüzyıl batılılaşma camilerinden birisi olarak önemli yer tutan cami, barok, ampir ve rokoko üslûp örneklerini taşımaktadır. Alçı, ahşap, taş ve kalem işi tekniklerinden oluşan bir cami örneği olmakla birlikte, motif özelliklerinin batılılaşma mimarisine yatkın olan bir örneği kapsadığı belirtilebilmektedir. Yine başka örnek, Ceylan ve Aydın (2018) çalışması kapsamında ifade edilebilir. Ankara cami örneklerini incelediği bu çalışma kapsamında, genelde ahşap kullanılarak yapılan camilerin taş, tuğla gibi malzemelerle yapıldığını belirlemiştir. Ancak ahşap kullanımının da yaygınlığının devam ettiğini ifade etmiştir. Diğer bir konuyu ise gösterişten uzak yapının 16. ve 17. yüzyıl camileri için geçerli olduğunu, ancak batılılaşma ile beraber bu gösterişin yaygınlık kazandığı camilerin çok olduğunu vurgulamıştır. Erken ya da klasik dönem olarak adlandırılan bu dönemlerdeki camilerin son bulması ya da azalması artık, geç dönem ya da neo-klasik dönem olarak adlandırılan batılılaşma dönemi ile beraber yaygınlık kazanmıştır. Batılılaşma dönemine ilişkin cami örneklerine bir diğer değerlendirme, 16. yüzyılda klasik formun artık Osmanlı için yaygınlık kazandığını, ancak 19. yüzyılın sonuna doğru bu klasik formun işlevselliğini azalttığını ifade eden Akar ve Kara Pilehvarian (2019) çalışmasına yönelik belirtilebilir. Batılılaşma amaçlı birçok reformun yapıldığı ve reform hareketlerinden birisinin Batı endeksli olmasına yönelik geliştirilen ifadeler,

bu dönemde fazladır. Batı odaklı ve laik reform yönlü çalışmaların Osmanlı'da dikkate alındığı ilk değerlendirme ise, dini alanda ilk çalışmaların 1924 yılında yapılmasına kapı aralamıştır. Dini çerçevede mimarlık için yapılan yorumlar ise, dönemin mimari anlayışının artık dine değil, halka hizmet etmesi gerekliliğine ilişkin dikkate alınmıştır. Batılılaşma bağlamında yaşanan dine yönelik değişmelerin mimari ölçüde incelenen ve amaçlanan boyutları da mimarlığı bu ölçülerde etkilemiştir.

Batılılaşma cami örneklerinden ve değerlendirmelerinden anlaşıldığı üzere, mimarının sadece İstanbul ile sınırlı olmadığı görülmektedir. Örneklerin daha çok İstanbul'da olduğuna ilişkin geliştirilen ifadeler ise dikkate değerdir. Çünkü ilk örnekler, İstanbul sınırlarında olmuştur. Diğer bölgelere yayılmalar ise daha sonraki süreçte gelişmiştir. Bu nedenle ilk örneklerle başlayan değişim amacıyla İstanbul örneklerini incelemek önemli bir tespittir. Bu doğrultusunda ise araştırmada Nuruosmaniye Camii, Ortaköy Camii, Dolmabahçe Camii, Keçecizade Fuat Paşa Camii incelenecektir. Ancak bu örneklerin yanı sıra belirli başka örnekler de vardır. Örneğin Nusretiye Camii bu yönde önemlidir. Oral Patacı (2017) tarafından Nusretiye Camii, batılılaşmada ampir üslup örneği açısından incelenmiştir. Sultan camisi olan Nusretiye, II. Mahmud tarafından yaptırılmıştır. 'Hayırlı Olay' anlamına gelen caminin tarihi açıdan önemine de vurgu yapmıştır. Çünkü Yeniçeri Ocağı ayaklanmasının başarılı şekilde bastırılması, bu cami yapımından sonraki süreçte gerçekleştiğinden, 'Hayırlı Olay' anlamına gelen cami adı anılmıştır. Camiye yüklenen önem, batılılaşmayı simgeleyen bir örnek olması ile de ilişkilendirilmektedir. Batılılaşma örneklerinin ilkinin temsil eden Nusretiye Camisi ve temelde Osmanlı mimarisinde 18. yüzyıldan sonraki camilerin kabul gören yönleri, Oryantalist ve milliyetçi görüşlere sahip kişiler tarafından Batılı gelenek ve kuralları kavrayamamış bir mimarlık şekli olarak vurgulanmıştır. Batı mimarisinin yansıtılırken özellikle de bu süreçten sonra mimarının başında ve temelinde olan kimselerin Ermeni, Rum, Levanten gayri-müslimlerden oluşması, temelsiz bir taklidin ve öykünmenin de oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ancak Osmanlı Baroku ya da neo-klasik olarak adlandırılan mimari çalışmaların hız kazanması, farklı şekillerde değerlendirmelerin yapılabileceğini göstermektedir. İstanbul cami mimarisi örnekleri üzerinden yapmak ise, daha yetkin bir sonucun alınmasına kapı aralayacaktır.

5.1. Nuruosmaniye Camii

Nuruosmaniye Camii, dini yapılarda batılılaşmanın ilk örneği olarak ifade edilebilir. 1748 yılında I. Mahmud döneminde yaptırılmıştır. III. Osman zamanında, 1755 yılında yapımı tamamlanmıştır. Nuruosmaniye Camii, Mustafa Ağa tarafından yapılmıştır. Yardımcısı ise Simon Kalfa'dır. Çemberli taş ile Kapalıçarşı ve Cağaloğlu arasındadır. "Osmanlı'nın Nuru" anlamındadır (Bostancıoğlu, 2018). Caminin görünümü ise, Şekil 5.1.'de gösterildiği üzeredir.

Şekil 5.1. Nuruosmaniye Camii gösterimi (Bostancıoğlu, 2018)

İstanbul'un selatin yani sultan camileri arasında Nuruosmaniye Camii, barok mimari üslûbun ilk önemli temsilcisidir. Yapımı sırasında görevli asıl mimarın Simeon Kalfa olduğu, 1945'de Vakit gazetesinde vurgulanmıştır. Ancak bazı Ermeni araştırmacıları ise, herhangi bir kaynak göstermeksizin Magar adlı bir Ermeni kalfa olduğunu ifade etmektedirler. Bu isimde bir mimarın izine bile denk düşülmediği, ancak Simeon Kalfa adında bir kişinin yaşadığı ve mezarının da nerede olduğunu ifade eden kaynakları da reddeden tarafların olduğu ifade edilebilmektedir. Bu doğrultuda kesinliğin olmadığı

Görselde 1 numaralı alan camii, 2 numara imaret kısmını, 3 numaralı bölge medreseyi, 4 numaralı alan kütüphaneyi, 5 numara türbeyi, 6 numaralı yer hünkâr mahfilini, 7 numarası kapalıçarşı girişini, 8 numara sebil bölümünü ve 9 numarası ise çeşme kısmını göstermektedir. Caminin özelliklerinin iyi bir şekilde anlaşılması konu bakımınca sadece batılılaşma eğilimi olarak görülmemektedir. Özellikle de kültürel eğilimlerin o dönemdeki fonksiyonu, camiyle ilişkili yapılan değerlendirmeleri de bu yönde dikkate almayı gerekli kılmaktadır. Buna göre Nuruosmaniye Camii'nin hem tarihsel motifi hem de mimaride kullanılan formları açısından geliştirilen çerçevesi de dikkate alınabilmelidir. Batılılaşma dönemine ilişkin farklılıştırmaların da bu yönde değerlendirilebileceği ifade edilebilmektedir.

5.1.1. Yapının tarihçesi ve genel mimari özellikleri

Nuruosmaniye Camii, şehrin merkezi kesiminde, ticaret bölgesinin hemen içerisinde yer alan Büyük Çarşı (Kapalı Çarşı) konumuna yakın olan I. Mahmud tarafından 19 Ocak 1749'da temeli atılan, ancak III. Osman döneminde tamamlanan bir camidir. 5 Aralık 1755 yılında açılışı yapılmıştır. III. Osman, Nuruosmaniye Camii şeklinde isim vererek kendi adını ölümsüz kılmıştır. Caminin yeni sanat akımına uygunluğu, Simon Kalfa tarafından inşa edilerek gerçekleştirilmiştir. Klasik dönemden farklı bir mimari tasarımın geliştirileceğine yönelik çalışmalar, cami yapımı öncesinde Avrupa'ya mimar gönderilmiş, katedraller incelenmiş ve daha sonra caminin projelendirildiği ifade edilmiştir (Eyice, 2004). Bu nedenle yapının ilk aşaması ve tarihçesinde buna ilişkin bir değerlendirme yapılabilmektedir. Avrupa tarzında bir mimari sanatın etkisi ve niteliği, katedrallerin incelenmesi ve daha sonra projelendirilmesi şeklinde devam etmiştir. Osmanlı klasik mimari anlayışının dışına çıkılmasında ilk ve büyük caminin örneği, Nuruosmaniye Camii ile beraber sağlanmıştır. Bu çerçevede yapının mimarisi ve genel özellikleri ile ilişkilendirilen değerlendirmelerden diğeri, Pamukciyan (1984) tarafından da ifade edildiği üzere, katedrallerin de değerlendirilerek bir mimari örneğin oluşturulmasına ilişkin belirtilebilmektedir. Buna göre Barok mimarinin ilk temsili örneği olarak Nuruosmaniye Camii inşa edilmiştir. Caminin yapımından sonra dönem içerisinde en önemli konu, Ermeni asıllı bir mimar tarafından caminin yapılması ve inşası konusu kayda geçmiştir. Yeni mimarlık anlayışını en iyi şekilde yansıtan mimar

özelliğinde olması, Padişahlar tarafından bu dönemde yapılan birçok çalışmada örnek bir temsili olarak dikkate almalarına yardımcı olmuştur. Ayrıca yeni evler yaptırmak isteyenler ya da evlerini/binalarını yenilemek isteyenler de bu tür mimarlık çalışması üzerinde durmuşlardır. Buna göre özellikle de vurgulamak gerekirse şayet, mimarlığın önemli izlerinin Nuruosmaniye Camii yapımından sonra diğer bazı alanların bu yönde bir mimari çalışma içerisinde de yer edindiklerini vurgulamaktadır. Simon Kalfa'nın mimarlığı ile beraber başlayan ve bu yönde bir mimari üslup çalışmalarıyla devamlılık kazanan örnekler, yapının süslemelerinden, minare şekillerinden, kullanılan malzeme ve cephe örneklerinden gibi birçok etkene bağlı düşüncelerin oluşturulduğu birer unsur şeklinde belirtilebilecek konulara ulaşmaktadır.

Yapının tarihi ölçekte mimari çalışmalar ile ilişkisi ve önemi, bundan sonraki mimari örnekleri de etkilemesi bağlamında ifade edilebilmektedir. Osmanlı Devleti'nin barok üslup çalışmaları ve mimari özelliklerinin genel olarak oldukça dikkate alınan ölçüde olması açısından genel kapsam, caminin özelliklerini de ön plana çıkarmaktadır. Buna göre Nuruosmaniye Camii'nin mimari yapısının genel özellikleri, öncelikle iki kapılı geniş bir dış avlu ile çevrili olduğuna, çevresinde imareti, medresesi, sebili, çeşmesi, muvakkit odası, kitâbhanesi ve hanı bulunduğu ilişkili yapılabilmektedir. Mimarının karakteristik bir cami şeklinin olması konusu, caminin iç avlusunun klasik plan esaslı olmasından bütünüyle ayrılan yarım, daire şeklindeki 12 sütun üzerine oturtulmuş, 14 kubbeden oluşmasına ilişkin belirtilebilmektedir. Caminin iç şekli ise kare planında ve mihrabı çıkıntılı olarak yapılmıştır. Yüksek kubbelerin çapları oldukça geniş olup, duvarlar, kemerler aracılığıyla taşınmaktadır. Caminin aydınlatılması, beş sıra hâlinde 174 pencere tarafından sağlanmaktadır. Pencereleler aracılığıyla camiye aydınlık verilir. Pencereleler genel olarak alçıdan yapılmıştır ve Barok stilin etkileri mevcuttur. Kubbe kemerlerinin duvardaki bitimlerinde kuşak halinde Fetih suresi yazılmıştır. Ana giriş kapısının üst kısmında müezzin mahfeli, yanlarında mahfeller, mihrabın sol kısmında büyük bir ramp aracılığıyla çıkılan, odaları yer alan altın yıldızlı Hünkar mahfili yer almaktadır. Caminin akustik sistemi oldukça kuvvetlidir. Mihrabın iki tarafına döner terazi sütunlar yapılmıştır. Alemleri taştan olan ikişer şerefeli iki tane de mimarisi yer almaktadır. Caminin türbe kısmında ise bazı şehzadelerin mezarları vardır (Fatih Kaymakamlığı, 2020).

İfade edilenler doğrultusunda caminin mahiyeti ve kapsamı gereğince önemine, bu konular dâhilinde de bakılabilmektedir. Burada önem gösterilen konu, sadece mimari ölçüsüyle de kalmamıştır. Osmanlı'nın barok üsluba ilişkin çalışmanın örneği olmakla birlikte, bu çalışmaların devamlılığı da aynı perspektifte ilerleme kaydetmiştir. Buna göre değişim gösteren birçok mimari özelliklere ilişkin örnekler verilebilmektedir. Bu örnekler ise bezeme ve biçim özelliklerine, malzemeye, süslemeye, minareye, minbere gibi birçok değişim gösteren özelliklerine ilişkin vurgulanabilmektedir. Bu nedenle ilk ve asıl olan ilişkisel çıkarım, Osmanlı mimarisinde bu özelliklere yönelik farklılaşan unsurların, batılılaşma dönemi mimarisinin de temeli olan ilişkilere ve etkisine yönelik vurgulanabilmektedir. Örnek üzerinden ifade edilirse şayet, Arslan (2018) tarafından da değinildiği üzere, batılılaşma mimarisinde öncü kabul edilen Nuruosmaniye Camii, kubbe yüzeyinde kademeli silmeli kemerlere sahiptir. Buna göre kubbe için farklılaşan bu özellikler, kullanılan malzemenin farklılaşmasıyla başlayan ve şekilsel olarak da farklılaşmalara devam eden özellikleri yansıtmaktadır. İlişkisel örnekler bu doğrultuda oldukça kapsamlıdır. Yine başka bir değerlendirme Okçuoğlu (2019) tarafından da belirtildiği üzere, Nuruosmaniye Camisi'nin çalışmalarının cephe ve avlu düzenlemesi ile başladığı ifade edilmektedir. Burada yapılan vurgu oldukça önemlidir. Cepheelerde ve düzenlemelerde mimari çalışmalar belirgin örneklerin ön plana çıktığı özellikler olarak vurgulanmaktadır. Mimari özellikler ve nitelikler bu açıdan dikkate alınabilen unsurlardır.

5.1.2. Bezeme ve biçim özellikleri

Nuruosmaniye Camisi'nin yapımı sırasında birçok kişi çalışmıştır. Buna göre belirli gruplandırmalar yapılabilmektedir. Duvar işçileri, sucular, marangozlar, dülgerler, taş yontanlar, demir işçileri, madenleri törpüleyip şekil verenler, kilit ve anahtar ustaları gibi farklı çalışmalar geliştirilmiştir. Bunlardan birisi de bezeme işlemlerini, duvara, tavana ve kubbeye, renkli kalemler ile yapan sanatkârlardır (Köse, 2012). Bezemenin biçimsel özellikleri açısından Nuruosmaniye Camisi, özenli bir taş işçiliğinin olduğu çalışma örneğidir. Bezemelerde 's' ve 'c' kıvrımlarının hâkim olduğu görülmektedir. Eğrisel kemer görüntüleri ise, dikkat çeken bir yönüyle yansımaktadır. Burada bezeme örneklerinde caminin iç bezemesinde, hüsn-ü hat eserler önemli bir yer tutmaktadır. O

dönemin ünü hattatları, yazılarıyla süslemeleri yapmışlardır. Özellikle de bu tür örnek çalışmalar, en alt sıra pencerelerinin üzerlerinde yer alan oval madalyonlarda görülen bir unsurdur. Osmanlı mimari anlayışında yüzeysel bezeme niteliğini aşan örneklerden en önemlisinin, üç boyutlu bezeme ile beraber ilk kez Nuruosmaniye Cami örneğinde olduğundan bahsedilmektedir. Burada kullanılan eğri hat, bilinçli bir şekilde doğru hattın yerine kullanılarak bir görüntü oluşturulmuştur. Kemer biçimlerinde kullanılan 's' ve 'c' kıvrımları, yön değiştirmeleri yansıtan ve asimetrik bir düzeni gösterenlerin bir örnek teşkil etmesinden dolayı önemlidir. Niş ve kapı kısımlarında ise barok sanat anlayışı, mukarnas çalışmalarla beraber yapıya yönelik kabartmaları, kartuşları, akanthus yaprağına benzer şekilleriyle yansıyan unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bir Osmanlı yorumu olarak nitelendirilebilecek bu örnek, yeni bir örnekte klasik baroğun farklı bir şekli bağlamıyla ilişkilendirilmiştir. Yine aynı şekilde bezeme örneklerinin, sebil ve çeşmelerde de olduğundan bahsedilebilmektedir. Kabartma bezeler yaygınlık kazanmaktadır. Bu bezeme örnekleri, o dönemde yabancı bir sanatçının elinden çıkan örnek şekillerle yansıtılmış özellikleri yansıtmaktadır. Geleneksel Osmanlı mimarisi örneğinin son anıtsal camisi olarak Nuruosmaniye camisinde bezemeler, üslup odaklı bezemenin de ön plana çıkmasına ortam hazırlamaktadır (Ceylan, 2012).

Süslemenin hâkim olduğu örneklerin genel olarak taş ve ahşap bezeme örneklerinden oluştuğu da ifade edilebilmektedir. Diğer yandan kabartmalarda hâkim olan bezeme çeşitleri, kubbe, duvar ya da pendentif yüzeyde kalemişi bezemelerde kahve renkli bir boya tabakası vardır. Ancak burada zamanla yapılan onarım işlemlerinde kullanılan farklı özelliklerden de bahsedilebilmektedir. Örneğin dikkatleri çeken ilk unsurun, 20. yüzyıl onarım çalışmaları sırasında kalemişi bezemenin altlığı olarak yapılan nefaset sıvasının alçılı kireç bağlayıcı olduğu vurgulanmıştır (Güleç, 2012).

Osmanlı mimarisinde bezeme çalışmaları açısından Nuruosmaniye Cami, eşsiz bir örnek olarak nitelendirilmektedir. İlk dönemde bu yönde mimari çalışmalarla beraber dikkatleri çeken ilişkisel çıkarımlar ise, yüzeysel bezeme niteliğini aşan örnekleriyle karşımıza çıkmaktadır. Üç boyutlu bezemenin ilk tasarım örneklerinin Nuruosmaniye ile olması ve kabartmaların da yaygın ölçüde olup, kullanılan malzeme örneklerinin ve farklılaştırılmış hat çizimlerinin kullanılması, mermer yapılarda ya da Şekil 5.3.,

Şekil 5.4., Şekil 5.5., Şekil 5.6., Şekil 5.7. ve Şekil 5.8.'de gösterilen örnekler üzerinde de görülmektedir. Diğer yandan sadece cami içerisi ile sınırlılık taşımayan bir gösterim hâkimdir. Sebil ve çeşme örnekleri, çevre dükkânları gibi alan kapsamında da önemli bezeme örneklerinin hâkim olduğundan bahsedilebilmektedir. Bu yönde değerlendirme, bezeme örnekleri ve çalışmaları için önemli birer konular olarak belirtilebilmektedir.

Şekil 5.3. Nuruosmaniye Camii mermer yapılarda kabartma bezeme örneği-1

Şekilde görüldüğü üzere altın yaldızlı bölümle donatılmış bezeme örneği, batılılaşma dönemi camilerinde çok fazla tercih edilen uygulamalardan biridir. Bu açıdan caminin genel olarak minber ve mihrap kısmında bu bezeme örneklerinin fazla olduğu

görülmektedir. Dolayısıyla cami örneği üzerinden genel olarak sarı renk ve çizgiyle donatılmış kısımların fazla oranda olduğu ifade edilebilmektedir.

Şekil 5.4. Nuruosmaniye Camii mermer yapılarda kabartma bezeme örneği-2

Mermerlerde kabartma yapının en etkileyici kısımları, girişlere yakın olan örneklerde görülmektedir. Detaylandırılan mermer şekli, farklı renklerle daha fazla dikkat çeken bir görünüme ulaştırılmıştır. Diğer yandan kolon kısımlarında görülen bu detayların etkisi, yukarı kısımda ayrı bir örnekle bütünleştirilmiştir.

Şekil 5.5. Nuruosmaniye Camii mermer yapılarda kabartma bezeme örneği-3

Caminin mihrap kısmında klasik Osmanlı mimarilerinden farklılık taşıyan detaylar, bezeme örnekleriyle gösterilmiştir. Şekil üzerinde bu tür örnekler, çiçek şekline benzer yapıdadır. Oval yapıların daha çok hâkim olduğu görülmekle birlikte, kabartmaların iç kısımlarında da ayrı şekillerde örnek gösterimler vardır.

Şekil 5.6. Nuruosmaniye Camii çeşme bölümünde kabartma bezeme örneği

Nuruosmaniye Camii'nin ilk batılılaşma örneği olması ve bunun da etkileriyle bezeme örneklerinin detaylandırılması, çeşme bölümünün üst kısımları için de geçerlidir. Buna benzer şekilde açıklandığında cami, çeşmelerin renklerinin yine altın renginde olması ile birlikte daha etkileyici bir görünüm kazanmıştır. Dolayısıyla altın yaldızın, bezeme örneklerinde camilerde fazla olduğuna değinilebilmektedir.

Şekil 5.7. Nuruosmaniye Camii dış cephe pencere bölümünde kabartma bezeme örneği-1

Camilerde pencerelerin sadece oval yapı ile sınırlı kalmadığı, dikdörtgene benzer yapı örneklerinin de olduğu görülmektedir. Bezeme örneklerinin ise yine üst kısımlarda gösterimi kırmızı ve kahverengi arasında kalan tonlarla detaylandırılmıştır. Böylece bezeme örneğinin canlı bir görünüm kazanması için farklı renklerden yararlanıldığına değinilebilmektedir.

Şekil 5.8. Nuruosmaniye Camii dış cephe pencere bölümünde kabartma bezeme örneği-2

Şekilde görüldüğü üzere mermer bezemelerin pencere kenarlarında kullanımı, caminin duvar kısmından ayrı bir görünüm kazanması için tercih edilmektedir. Dolayısıyla bu kapsamda örnekler, bezemelerin detaylandırılan özellikleri gereğince ifade edilebilir. Buna göre mermer kullanımı, ayırt edici özellik kazandırmak için de tercih edilmiştir.

5.1.3. Caminin temel inşaatı ve kullanılan malzemeler

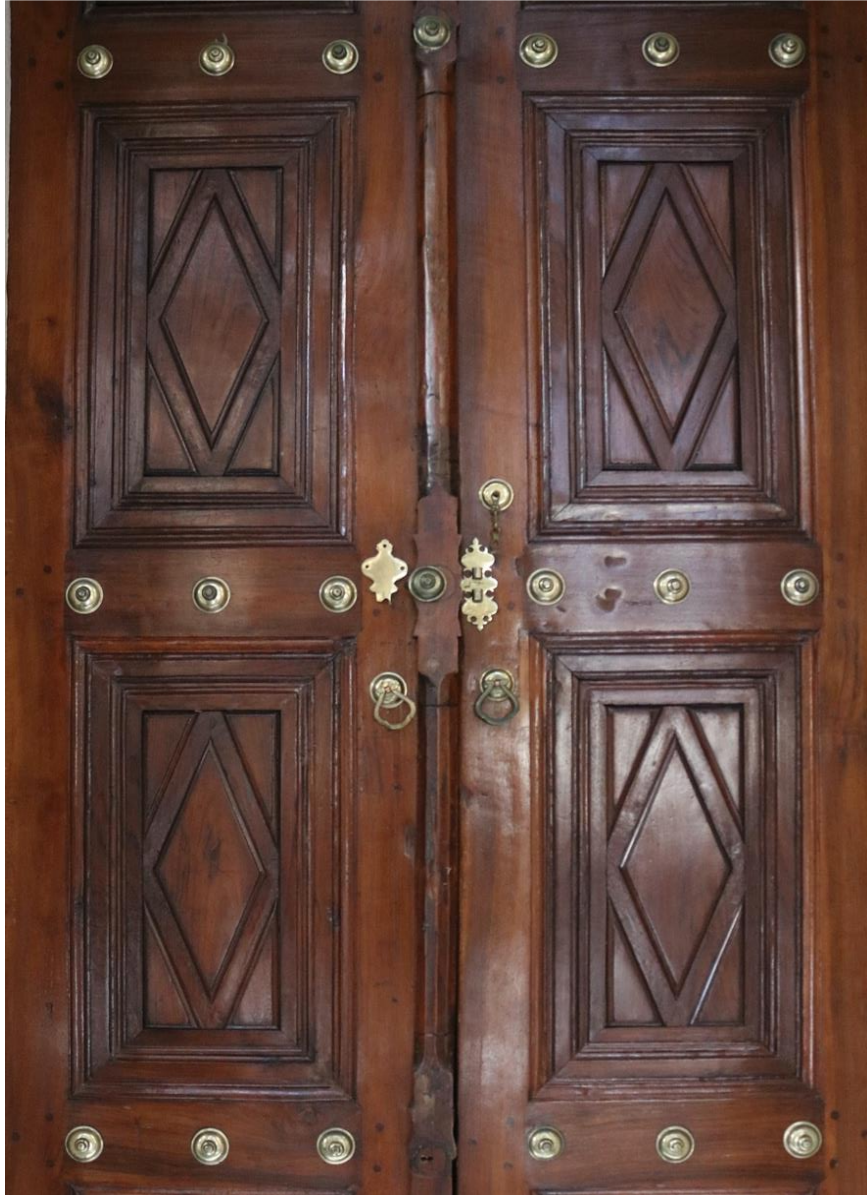
Nuruosmaniye Camisi'nin inşa süreci çalışan işçilerin belirlenmesi, çalışma süresinin belirlenmesi, kullanılacak malzemeler ve bu malzemelerin masrafları, müfredat defteri içerisine kayıtlarının yapılması gibi işlemleri takip etmektedir. Caminin etrafını geniş bir alan içerisine yapmak amacıyla arsalar, evler, dükkânlar satın alınmıştır. Caminin inşası sırasında görev alan kişiler ise yüzlerce işçiyi, sanatçıyı ve esiri kapsamaktadır. Marangozlar, dülgerler, taş yontanlar, duvar işçileri, sucular, ahşap kesenler, demir işçileri, demir-çelik gibi madenleri şekillendirenler, kilit ve anahtar ustaları, camcılar

gibi birçok kişiden oluşmaktadır. Kullanılan inşaat malzemeleri ise ilk olarak İstanbul, daha sonra ise Anadolu ve Rumeli'den getirilen birçok malzemeyi kapsamaktadır. Bu amaçla öncelikle caminin temelinde kullanılması amacıyla rıhtım, ızgara, hatıl, kazık, ahşap kiriş, iskele, kereste gibi birçok araç getirilmiştir. Caminin iç kısımları için ise büyük ve küçük ceviz kapıları, dolaplar ve pencere kanatları yapımında elvâh-ı ceviz kullanılmıştır. Cam çeşitleri ise renkli renkli kullanımlardır. Farklı kilit çeşitleri ve çilingir malzemeler, caminin içerisinde yine tercih edilen başka malzeme gerekliliğini ön plana çıkarmıştır. Kapıların yapımında kullanılan malzemeler arasında ise mamul demir kanat, kiriş ve simit, demir-i isveç, demir parmaklık, ham kurşun kullanılmıştır. Yapıda çeşitli şekillerde mermer ve tuğla kullanımlarından bahsedilebilmektedir. Aynı zamanda işlenmemiş bakırların Üsküdarlı Dökmeci Müezzîn marifetiyle yapıldığı gibi bir bilgilendirme mevcuttur. Şamdanların kullanımları ve altın yıldızlar ile sıvamanın olduğundan bahsedilebilmektedir. Mermer küfedeki taşların yağlanması açısından ise zeytin ve bezir yağlarının kullanımları ön plandadır. Medrese odalarının yapımlarında ceviz çerçeveler kullanılmıştır. İnşaat sırasında sıva keteni ve saman satın alınmıştır. Camiye, minbere ve mahfel-i hümayun kapılarına aba perdeler asılmıştır. Avizelerin kullanımları sırasında çeşitlilikler sağlanmıştır (Köse, 2012). Caminin inşası ile bu ilk çeyrekte caminin görünümü, Şekil 5.9.'daki gibidir. Cami kapılarına örnekler ve kilit örnekleri ise, Şekil 5.10. ve Şekil 5.11.'deki gibidir.

Şekil 5.9. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Nuruosmaniye Camii (Köse, 2012)

Şekil 5.10. Nuruosmaniye Camii kapı örneği

Cami kapı örneğinde görüldüğü üzere kahverengi kapılarda metal detaylar, caminin kapı kilidi ile uyum içerisinde oval yapılarla vardır. Ancak kilitlerin sonradan onarım ile değiştirildiği bilinmektedir. Bu nedenle ilk örneklerin nasıl olduğuna yönelik kesin bir bilgi yoktur. Ancak yine detaylandırılan örnekler, kapıda görsel açıdan önemli bir izlenim uyandırmaktadır. Bu aynı şekilde kapı detayındaki çizimlerle de açıklanabilir.

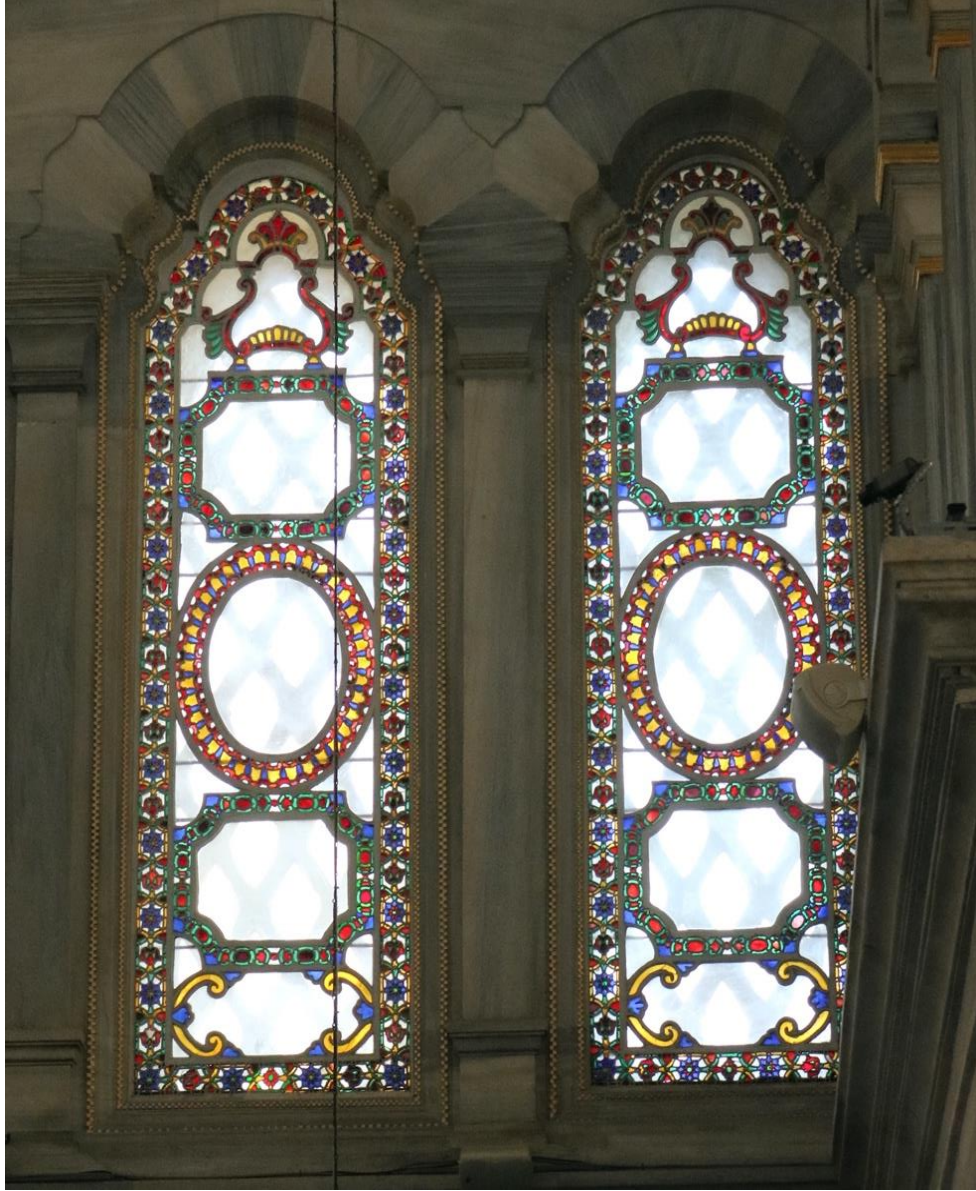

Şekil 5.11. Nuruosmaniye Camii kapı kilidi örneği

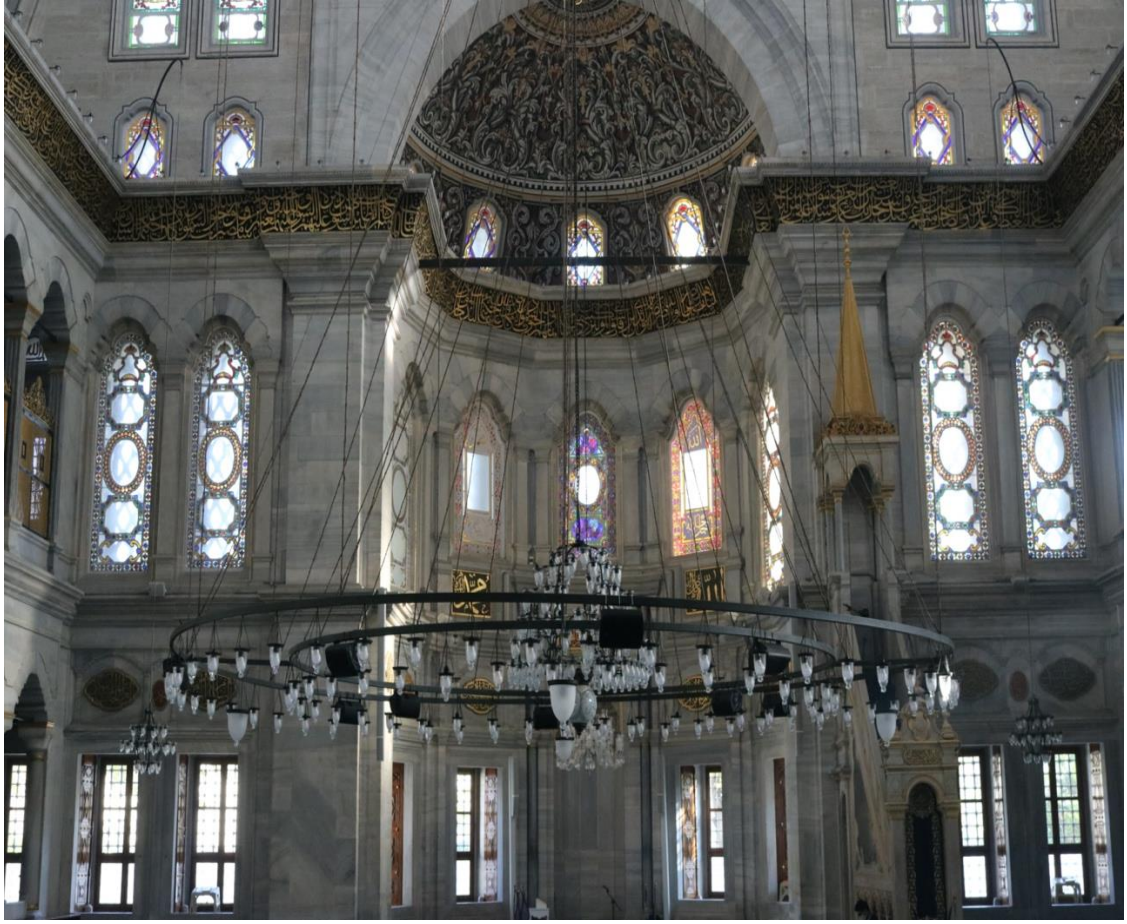
Kullanılan malzemelerin çeşitliliği açısından Nuruosmaniye Camii için yapılabilecek değerlendirmeler fazladır. Kullanılan her bir malzemenin farklılaştırılarak işlenmesi kadar, malzeme özelliklerinin de iyileştirilmesine yönelik değerlendirmeler önemlidir. Çünkü zamanla yaşanan tahribatlar sonucunda, onarımların yapıldığı ifade edilebilir. Yapısal ayrıntılardaki özgünlüğün korunmaya çalışıldığı dikkate alınan bir konudur. Ancak bu durum sadece tarihi yapıların malzemelerinde genel bir değerlendirmenin hâkim olduğunu gösterir. Dabanlı ve diğerleri (2014) tarafından da değinildiği üzere, tarihsel ölçüde malzeme ve yapı davranışlarının belirsizlik içermesi mevcut olabilir. Batılılaşma odaklı malzeme kullanımları açısından da bu değerlendirmeler daha fazla hâkim olan konudur. Yeni malzeme kullanımlarının ya da farklı malzemelerin gelişme kazanması konusu, mimari süreci fazlasıyla etkilemiş unsurlardır.

5.1.4. Süsleme

Nuruosmaniye Camii'nin özgün süsleme çeşidinin olduğundan bahsedilebilmektedir. Burada barok üslup özellikleriyle bütünleştirici konular ve örnekler yaygın ölçüdedir. Kalemî süslemelerin yaygın olduğu görülmektedir. Özellikle pigment olarak beyaz fon boyasında kireç, kırmızı kahverengi boyalarda ise hematit kullanımının olduğunu vurgulayanlar bulunmaktadır. Ayrıca süsleme programında taş ve ahşap bezemelerle kalemî yoğun ölçüde tercih edilmektedir. Klasik üsluptan farklı formlarda, dekoratif özelliklerin yansıtıldığı belirtilebilmektedir. Barok üslubun özellikleriyle bütünleşmiş şekilde yapılan süslemeler, özellikle de yuvarlak formların dikkate değer düzeyde de olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda dalgalı formlar da dikkat çekici düzeydedir. Dairesel profilli kabartmalar, 's' ve 'c' şeklinde kıvrımlı yapılar, etkileyici bir özellik olarak yansıtılmaktadır. Barok üslubun özellikleri bu doğrultuda etkileyici birer form şeklindedir (Güleç, 2012). Diğer yandan barok mimari süslemesinde ilk ve tek mimari form olarak da kabul edilebilmektedir. Abartılı süsleme örneklerinin olduğu dikkat çekici düzeydedir. Batılılaşmanın ilk örnekleri arasında olarak bu konu önemli ölçüde belirgindir. Burada değerlendirmeler pencere örnekleri üzerinden açıklanabilmektedir. Şekil 5.12. ve Şekil 5.13.'de buna ilişkin örnekler gösterilmektedir.

Şekil 5.12. Nuruosmaniye Camii iç kısım pencere örneği

Şekil 5.13. Nuruosmaniye Camii süsleme örneği

Cami pencerelerinde görüldüğü üzere, farklı renklerdeki detaylar, içeriye giren güneş ışığı ile birlikte daha belirgin görünüm kazanmaktadır. Caminin dış kısmında olduğu gibi iç kısmında pencereler farklı renklerdeki süslemeleriyle mevcuttur. Ayrıca oval, altıgen gibi farklı şekiller kullanılarak süslemeler yapılmıştır.

5.1.5. Minare

Nuruosmaniye Camisi için önemli unsurlardan birisi, taşıyıcı sistem malzemeleridir. Bu konuyla ilişkilendirilebilecek unsurlar arasında, minarenin ana taşıyıcı duvarının, Osmanlı anıtlarında yoğun ölçüde kullanılan bir çeşit organik kireç taşından olduğu üzerine yapılabilmektedir. Ana taşıyıcı duvarın bu özelliği, kullanılan malzemenin bir Osmanlı anıtında sık sık kullanılan ve tercih edilen özellikte olduğunu göstermektedir (Dabanlı, 2016). Minare açısından ifade edilebilecek en önemli unsur, batılılaşma etki ve niteliği olarak değerlendirmeye alınabilen barok üslup yansımasıdır. İki kemer taş

minareler, yivli gövdelere sahiptir. Aslında bu minareler, kurşun külahlıdır. 19. yüzyıl sonunda günümüzde görülen taş külahlar da mevcuttur (Eyice, 2004). Batılılaşmanın etkileri ve niteliği o zaman ile başlayan ve günümüzdeki yapıları da etkileyen bir form haline gelmiştir. Minarenin uç kısmına ilişkin örnek gösterim, Şekil 5.14.'de verildiği üzeredir.

Şekil 5.14. Nuruosmaniye Camii minare külah kısmı örneği

Minarelere yönelik ifade edilebilecek belirgin unsurlardan birisi, rijitleşme konusuna yöneliktir. Caminin genel bağlamda kible doğrultusunda, kiblede dik doğrultuya göre daha rijit bir davranışın gösterildiği şekil vardır. Burada rijitlik farkının oluşmasındaki neden, avlu ve minare kaidelerinden kaynaklanmaktadır. Minare kaidesi gereğince de, avlunun yapıyı kible doğrultusunda rijitleştirdiği belirtilebilmektedir (Dabanlı, Çılı ve Kahya, 2014). Minarenin şekli unsurlarına ilişkin değerlendirmeler yapılabilmektedir. Çünkü minarelerin genel bağlamda sürekli olarak yenilediği ve tamir edildiği üzerine bir değerlendirme vardır. Örneğin Köse (2012) tarafından da aktarıldığı üzere, minare

külahlarının 1890 ve 1897 yıllarında kırıldığı kayda geçmiştir. Başka bir konu ise, bu gibi büyük bir minare çalışmasından önce, 1857 yılında onarımları gerektiren çalışma süreçlerinin olduğu vurgulanmaktadır. Diğer yandan onarım sırasında dikkate alınan konular ile de ilişkili değerlendirmeler yapılabilmektedir. Çünkü yeni tarzda yapılan camilerde genelde bu kırılma yaşanmıştır. Batılılaşma eksenli malzeme kullanımları yaygın olsa da kullanılan malzemelerin nitelikleri gereğince temel sorunlar, birçok cami için geçerli olmuştur. Bu nedenle ilk aşamada yapılan camiye yönelik bir fiyat eksenli için yeterli ölçüt sunulamamıştır. Daha düşük ücretli bir tercihe yönelerek cami minaresi yapımına rastlanılmıştır. Bu yönde minareye yönelik çalışmaların oldukça kapsamlı olduğundan bahsedilebilmektedir.

5.1.6. Minber

Nuruosmaniye Camisi'nin minber kısmı, barok üsluba uydurulan form şeklindedir. Minber kısmının kapısında aba örtüler vardır. Minberin sağ penceresinin üst kısmında ve avlunun sağ kapısının dış yüzeyinde yazılar yer almaktadır. Yazılar, Ali bin Murad tarafından yazılmıştır. Caminin içerisinde bu yönde yazılar fazlasıyla mevcut olup, ya sultan isimlerini ya da herhangi bir ayeti kapsayan yazıları oluşturmaktadır. Minberde de kelime-i tevhid yazısı vardır (Cihan Özsayiner, 2012). Bu gibi durumlar Osmanlı geleneğinin klasik mimari anlayışının aynen aktarıldığı gelişmelerdir. Ancak bir başka açıdan konu ve kapsam, kullanılan malzemelerle yapım işlemleri için ifade edilebilir. Minber yapımında genelde ahşap kullanımları klasik Osmanlı mimarisinde etkin iken, mermer kullanımlarıyla uyumlu hale getirilen bir form tekniğinin kazandığı vurgulanabilmektedir. Başka bir değerlendirme ise, barok üslup anlayışının detaylarla gösterilen form şekliyle karşımıza çıkmasına ilişkin vurgulanabilmektedir. Özellikle minber külahının büyüklüğü ve gösterişi, dikkat çekici formun oluşturulması odağında yaldızlı kısımların tercih edilmesiyle beraber önemli bir unsur haline gelmiştir. Burada bir başka açıdan konu, merdivenlerin sağ kenarları için de yapılabilmektedir. Burada belirtilenlere ilişkin gösterim Şekil 5.15., Şekil 5.16. ve Şekil 5.17.'de sunulmaktadır.

Şekil 5.15. Nuruosmaniye Camii minber örneği-1

Şekil 5.16. Nuruosmaniye Camii minber örneği-2

Şekil 5.17. Nuruosmaniye Camii minber örneği-3

Minber örnekleri incelendiğinde, altın yıldız ve mermer kullanımı, bezeme detayları ile birlikte karşımıza çıkmaktadır. Minberin külah kısmında, taca benzeyen model ve bezeme, yine altın yıldızlı çizgilerle devam etmiştir. Minberin yan kısımlarında da bu örnekler fazladır. Ayrıca farklı renkte bir mermer kullanımı da yine bu şekiller içinde belirtilebilecek bir husustur.

5.1.7. Mihrap

Nuruosmaniye Camisi'nin mihrap kısmında, Osmanlı klasik mimari anlayışın dışında bir görünüm hâkimdir. Burada dışa doğru çıkıntının olduğu, alçak ve küçük bir yarım

kubbe ile örtülü olan poligonal plan vardır. Hünkâr kasrına çıkış ise, mihrap yönündeki duvardan geniş bir rampa ile sağlanmaktadır. Mihrabın sağ köşesinde Allah lafzı, sol köşesinde ise Muhammed lafzı vardır (Ceylan, 2012; Cihan Özsaymer, 2012). Üslup açısından yeni form anlayışı vardır. Burada ana formda bir değişiklik olmayıp, ayrıntılı görünümleri kapsayan bir form şeklinin olduğu vurgulanabilmektedir (Yüzereroğlu, 2006). Bu yönde gösterim ise Şekil 5.18.'de sunulmaktadır.

Şekil 5.18. Nuruosmaniye Camii mihrap örneği

5.1.8. Hünkâr mahfili

Hünkâr mahfili açısından hünkâr mahfili, klasik dönemdeki cami anlayışıyla devam eden bir görüntü ile karşımıza çıkmaktadır. Yaygınlık gösteren bu yapı ile özellikle de

güneydoğu köşesine yerleştirilen konum ile beraber gelenekçi anlayışın hâkim olduğu dikkatleri çekmektedir. Hünkâr mahfilinin tasarlanması, ikinci kat mahfilinin uzantısı şeklinde devam etmiştir. Burada Fetih Suresi, koyu yeşil zemin üzerine altın yıldızlı şekilde yoğun istifli celi sülüs hatla yazılmıştır. Hünkâr mahfili elemanlarına ilişkin de değerlendirme yapılabilmektedir. Örneğin korkuluk ve kafes uygulaması, ilk olarak Nuruosmaniye Camisi'nde uygulanmıştır. Buradaki dikkatleri çeken en önemli unsur, klasik dönem mimarisinde hünkâr mahfillerinde yalnızca korkuluğun bulunduğu, kafeslerin korkuluğun üzerine daha sonradan eklemeli olduğu görülür. Ancak batılılaşma mimarisi örneklerinde hünkâr mahfilinin, kafes ve korkulukların bir bütün şeklinde olduğuna yönelik değerlendirmeler yapılabilmektedir. Diğer yandan yine süslemelerin çok fazla olduğuna ilişkin bir durumdan da bahsedilebilir. Dekoratif sütun kapsamı, hünkâr mahfilinin taç kısmını oluşturur. Sütunlar ise mermerden yapılmıştır. Mermer sütunlar kare kesitlidir. Düşey dikdörtgen şeklinde yüksek yapılı kaidelerce de taşınan bir görünüm hâkimdir. Hünkâr mahfillerinin sonlandığı kısımlarda ise genel olarak şişkin ama sade bir görünüm vardır. Hünkâr mahfilinin kemer yüzeyi de belirgin bir yapıdadır. Kemer yüzeylerinin cepheden hafif şekilde içeri kısma alındığı görülmekle birlikte kilit taşlarının da üzerinde elips halinde gülbezekler bulunmaktadır. Kemerler üzerinde ince silme kuşak ardında genişçe bir alan ve bu alanın üzerinden de korkuluk kısmına geçilmektedir. Mevcut silme kuşakların yalnızca hünkâr mahfillerinde değil, bütün ikinci kat mahfillerinin cephelerini oluşturduğu görülmektedir (Çetinaslan, 2012). Buna ilişkin gösterimler ise, Şekil 5.19., Şekil 5.20. ve Şekil 5.21.'de sunulmaktadır.

Şekil 5.19. Nuruosmaniye Camii hünkâr mahfili örneği-1

Hünkâr mahfili kısmında üst kısımların oval olduğu, mermer kısımlarının da parçalar halinde detaylandırıldığı belirtilebilmektedir. Renklendirilen kısımlar, özellikle de kolonların üst kısımlarında bir detay sunmaktadır.

Şekil 5.20. Nuruosmaniye Camii hünkâr mahfili örneği-2

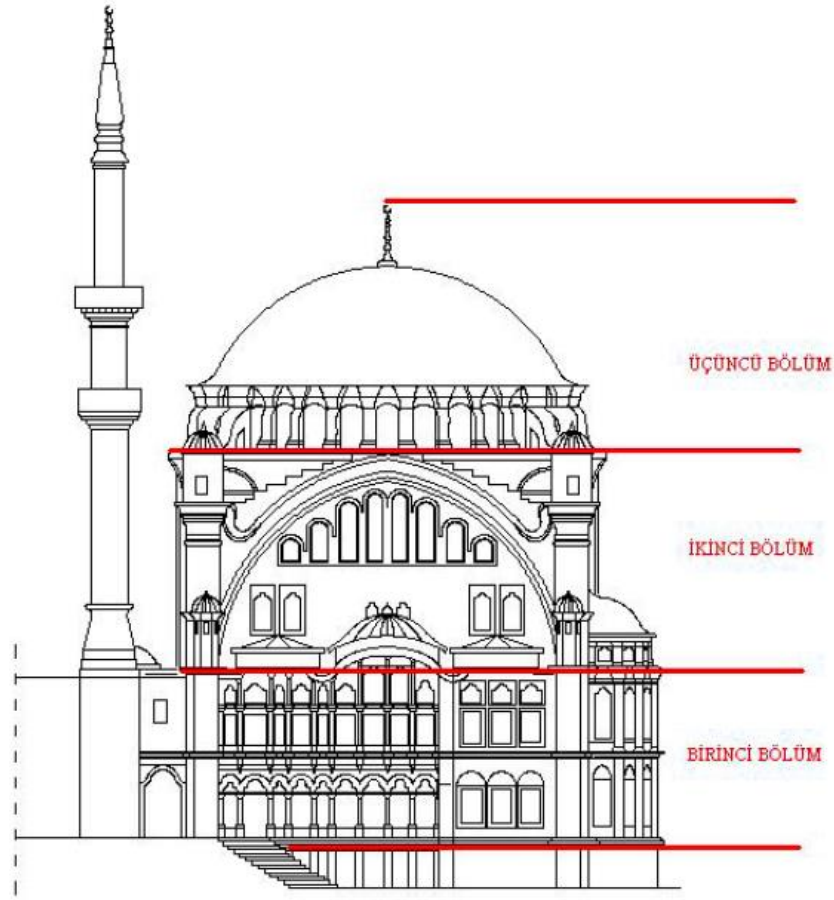

Şekil 5.21. Nuruosmaniye Camii hünkâr mahfili örneği-3

Hünkâr mahfili için en önemli gelişme, klasik Osmanlı mimarından daha farklı bir tarzın benimsenmesidir. Burada özellikle de korkuluk örneği, camiyi klasik Osmanlı mimarisinden farklılaştıran bir öneme sahiptir. Korkuluğun da yine aynı şekilde farklı bir örnek olarak sunumu ve renklerle olan detayı, üst kısmının daha fazla süslemelerle olduğunu göstermektedir. Renk olarak da yine yan detaylar, mermerlerden farklı bir bakış sunmaktadır.

5.1.9. Cepheler

Nuruosmaniye Camisi'nin cephe kısmının üç bölümden oluştuğu belirtilebilmektedir. İlk olarak iki pencere sırasını çevreleyen ve ikinci sıra pencerenin de üst kısmındaki silmeyle sıralanan bölümü vardır. İkincisi ise, ikinci sıra pencerelerinin üst tarafından başlayan, kubbe kasnağının alt tarafındaki silme takıma kadar olan bölümdür. Üçüncü kısım ise, kubbe kasnağının alt kısmındaki silmeden alem kısmına kadar olan ölçütler şeklinde belirtilebilir (Yüzereroğlu, 2006). Cephe gösterime ilişkin örnek ise, Şekil 5.22.'de sunulmaktadır.

Şekil 5.22. Nuruosmaniye Camii cephe düzeni (Yüzereroğlu, 2006)

Nuruosmaniye Camisi cepheleri, barok özellikleriyle ön plana çıkan bir görüntünün hâkim olduğu cephe profilindedir. Özellikle de pencerelerin gösterimleri açısından bu konu dikkate değerdir. Yapılardaki cepheler, simetrik bir düzendedir. Yan kanatlarının kademeli ölçüde öne alınması, yapılara çeşitli hareketlilik ve derinlik kazandırmıştır. Dış kısımda denk düşülen bu hareketli düzenlerin, iç kısımda da olduğu görülmektedir. Yapıların cepheleri birbirinden ayrı şekillerde yorumlanabilen özellikleri taşımaktadır (Ceylan, 2012). Caminin cepheleri ana bölümlere açılan yerler kapsamında da dikkate alınabilir. Buna göre doğu cephesinin güney yönünde hünkâr girişi bulunmaktadır. Batı cephesinin güney yönünde imam, müezzin gibi cami görevlilerinin giriş yeri vardır. Camiye giriş alanları böylece doğu ve batı cephelerde, kuzey yönde geniş ve yüksek merdivenler aracılığıyla sağlanmıştır. Cephe kısımlarının dışarı çıkıntı yapan ve son cemaat yeri olarak da ifade edilen kısmında pencerelerin iyi bir aydınlatma

yapacak şekilde etkisini gösterdiğinden bahsedilebilmektedir. Cephe kısımlarında aydınlatmaların iyi düzeyde olduğundan bahsedilebilmektedir. Buna göre kullanılan 174 pencerenin bu yönde bir etkisi, cephelerin özellikleriyle uyumlu bir bütünlük kazanarak kullanıma uygun hale getirilmiştir (Güleç, 2012).

5.1.10. Formlar

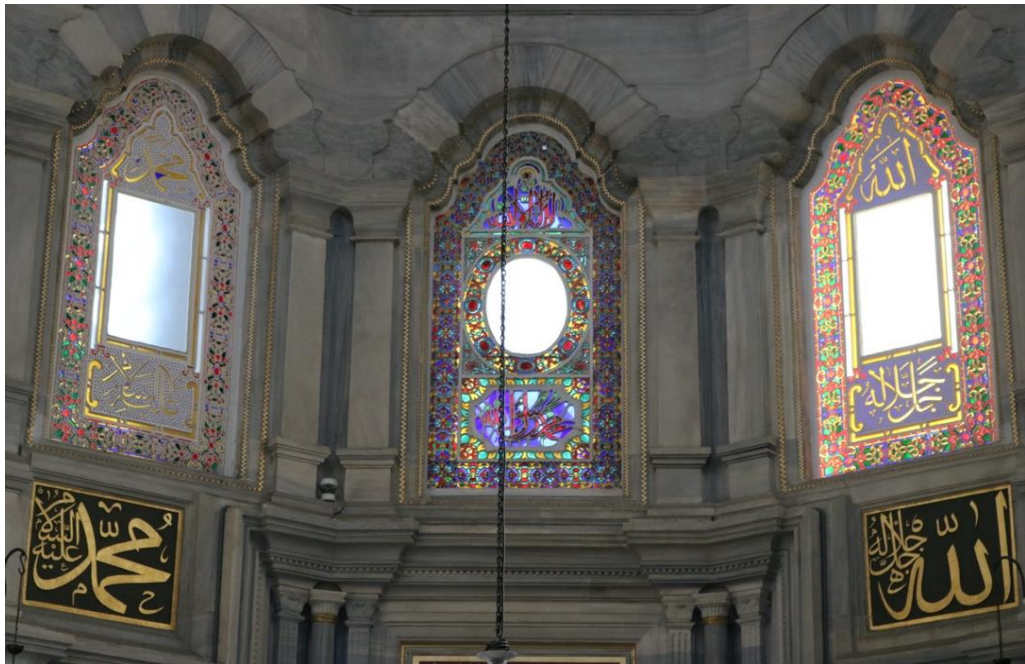
Nuruosmaniye Camisi için belirtilebilecek form ve özellikler arasında kubbeye ilişkin birtakım gelişmelerden bahsedilebilmektedir. Buna ilişkin bir örnek, kubbedeki aleme ilişkin ifade edilebilmektedir. Cami kubbelerinde alemler, klasik Osmanlı mimarisinde bir alt bölüm ile bir küp şeklinde gösterilirken, batılılaşma dönemi camileri ile beraber bu görünüm, belirli bir yükseklik formu kazanmıştır. Buna bariz en belirgin örnek ise, Mimar Sinan camileri ile aradaki farka yönelik verilebilmektedir. Gösterişin daha çok hâkim olduğu ve kendisini gösteren yönlerinde batılılaşma, doğrudan belirgin olan bir form şeklini de yansıtmaktadır. Çünkü bu dönemde artık farklılaştırılan formlar, hilal tepelikli alemlere ek dışa kıvrılmış uçlar ile boynuz şekilli tepelikleri olan alemler ve oyma kitabeli olan levha halindeki pirinç alemler de etkindir (Dişli ve İnci Fırat, 2016). Din ve toplum nezdinde farklı formların yansıtıldığı dönem, camilerdeki örnekler ile dikkat çekici bir düzeye ulaştırılmıştır. Güler (2012) tarafından da ifade edildiği üzere, klasik üsluptan oldukça farklılaştırılmış formlar, taş ve ahşap malzemelerle beraber ve bezeme/süsleme örnekleriyle beraber geliştirilen bir görünüm kazanmıştır. Bu nedenle form örneklerinde dekoratif amaçlı görünümler önemli bir yer tutmaktadır. Dekoratif amaçlı gösterimlere örnekler ise yine pencere örneğine ilişkin verilebilir. Şekil 5.23., Şekil 5.24. ve Şekil 5.25.'de sunulmaktadır.

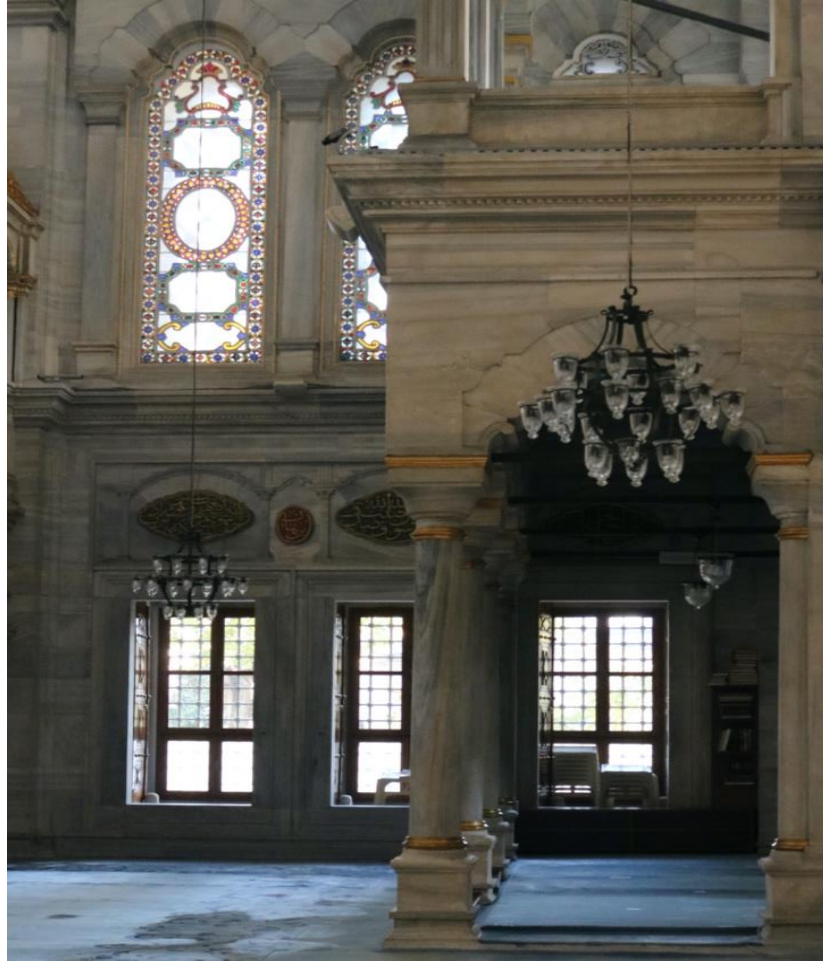

Şekil 5.23. Nuruosmaniye Camii dekoratif form örneği-1

Cami pencerelerindeki süslemeleri detaylandıran bir diğer örnek kısım, şekillerde de görüldüğü üzere pencerenin üst kısımlarında yer alan dekorasyonlardır. Bazen oval bazen de klasik çizgilerle detaylandırılan bu tür örnekler, klasik Osmanlı mimarisi camilerinden bu örnekleriyle ayrılmaktadır.

Şekil 5.24. Nuruosmaniye Camii dekoratif form örneği-2

Şekil 5.25. Nuruosmaniye Camii dekoratif form örneği-3

Dekoratif form örneklerinin daha çok pencere kenarlarında olduğu cami içerisine detaylı şekilde bakıldığında görülmektedir. Ayrıca bu tür örnekler, avize kısımlarında da gösterilmiştir. Avizelerin kullanımlarında boyutlar değişmekle birlikte, dekorasyon açısından camilere, klasik Osmanlı mimari örneklerinde de olduğu gibi etkileyici bir izlenim yaratmaktadır.

5.2. Dolmabahçe Camii

Dolmabahçe Camii, 1853 yılında Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmialem Valide Sultan tarafından yaptırılmaya başlanmıştır, ancak sonlandırılması, ölümünden sonra, oğlu tarafından 1855 yılında gerçekleştirilmiştir. Sarayın yanında olmasından dolayı,

Dolmabahçe Camii şeklinde adlandırılmıştır. Caminin mimarları, Osmanlı Hassa mimarları ailesi olarak da bilinen Garabed Amira Balyan ve oğlu Nigoğos Balyan'dır. Dolmabahçe Camii için yapılan ödemelerden yola çıkılan belgelerin olmasından kaynaklı olarak bu yönde bir bilgi verilmektedir. Tasarım genelde, Paris'te Sainte-Barbe Yüksek Okulu Mimarlık bölümünü tamamlayan Nigoğos'a atfedilmektedir. Caminin tarzı ise genelde seçmeci, neoklasik ve ampir üslup olarak kabul edilmektedir (Okur, 2010). Caminin görünümü ise, Şekil 5.26.'da gösterildiği üzeredir.

Şekil 5.26. Dolmabahçe Camii gösterimi

Dolmabahçe Camii, 19. yüzyılda inşa edilmiştir ve bu dönemde tek kubbeli yapı olarak inşa edilen birçok cami mevcut olmasına karşın, karakteristik özellikleri gereğince, onu farklı kılan unsur, topografyası olarak kabul edilmektedir. İstanbul'un en özel konumlarından birisinde yer alan cami, İstanbul silueti için de vazgeçilmezdir. Ayrıca

barok ve ampir üslupların da beraber kullanımı, cami genelinde görülmektedir. Ampir üslup özellikle de yeni dönemde, Avrupa'ya olan ilginin sonuçlarıdır. Ancak Osmanlı, seçmeci-eklektik bir üslubu, camide yansıtmaktadır. Dolayısıyla, farklı üslupların da aynı ölçüde cami yapımında gelişimi söz konusudur (Özel, 2010a).

5.2.1. Yapının tarihçesi ve genel mimari özellikleri

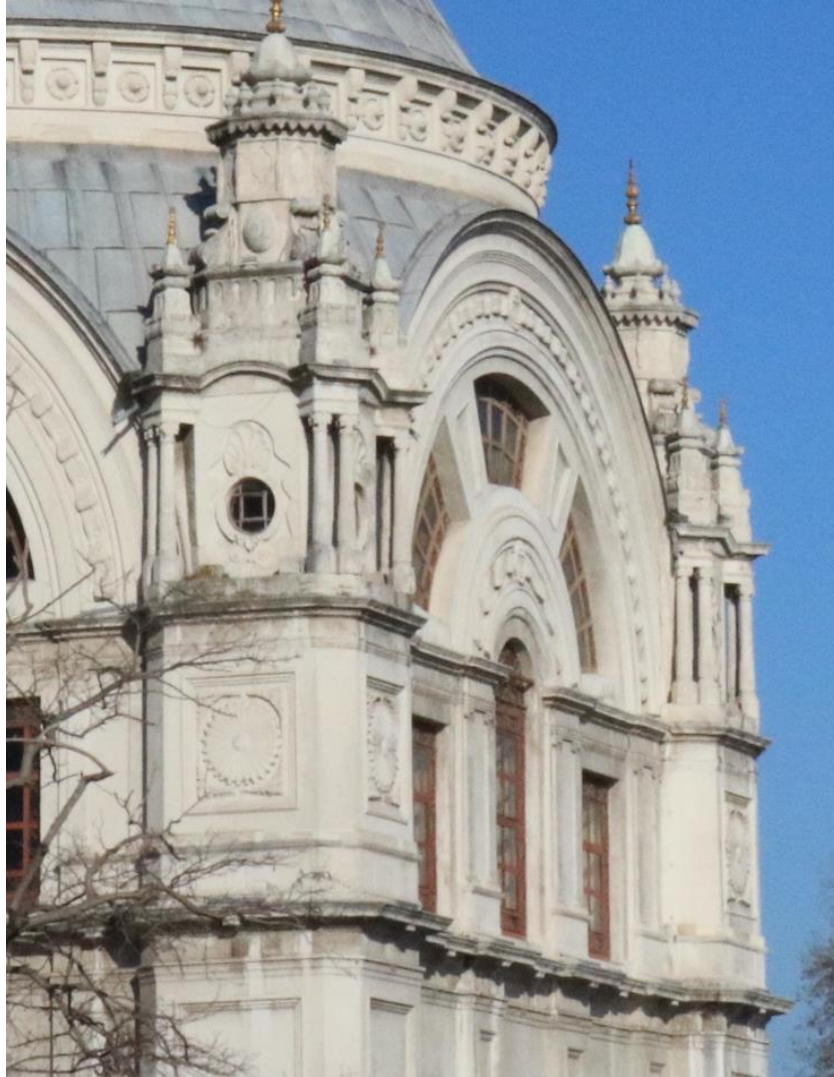
Dolmabahçe Camii'nin inşa edildiği bölge, Dolmabahçe Sarayı'nın güney tarafındaki sahil kesimidir. Bu bölge Karabali Bahçesi olarak adlandırılmış, ancak zamanla kasır ve köşkler, Sultan Abdülmecit döneminde yıkılmış ve Dolmabahçe Sarayı ile Dolmabahçe Camii yapılmıştır. Bu nedenle, saray ile eş zamanlı olarak inşa edilmiştir. Halk tarafından genelde sarayın camisi olarak düşünülmüştür. Bu açıdan ise yaptıranın değil de, sarayın adı ile anılmasına ortam hazırlamıştır. Caminin inşa edildiği dönemde etrafının bir bahçe duvarı ile çevrili olduğu, avlu duvarının dört tarafında da dört kapısı bulunan avlunun saat kulesine bakan kapının üzerinde bulunan yerde kitabenin olduğu belirtilmektedir (Özel, 2010b).

Mimari açıdan genel özellikler doğrultusunda Dolmabahçe Camii'ne bakıldığında ise, bu dönemde rokoko, barok, ampir üsluplarının yerleşik sanat birikimiyle ve zevkiyle donatılmıştır. Mimari yönden bir yenilik mevcut olmamakla birlikte, asıl değişim etki ve kapsamı, geleneksel çizginin dışına çıkılmasıdır. Klasik çalışmaların ve motiflerin de terk edilmesi, özellikle de dış cephe ve süslemeleri için yaygındır. Osmanlı motifi ve bezeme anlayışının yerini almaya başlayan çalışma örnekleri, eklektik yani karma üslubun yakalandığı mimari özellikleri yansıtmaktadır. Osmanlı ve İslam unsurunun da mimariye dâhil edilmesi, bu durumun bir sonucudur. Dolmabahçe Camii bu nedenle dönemin özelliklerini, mimari üslup ile yansıtmaktadır. Kubbenin dört büyük kemerle taşındığı kare planlı yapı, mekânın enine dar, boyuna ise hayli uzun olduğu bir prizma şeklindedir. Alt kesimlerde yuvarlak kemerli, büyükçe pencereler açılmıştır. Yüksek duvarların yüzeylerinde ise keskin hatlı, dışa taşkın kornişlerle üç bölüm vardır. Alt bölümler ise yüksek tutulmuştur. Pencere araları ile köşelere ise iki kat halinde gömme ayaklar yerleştirilmiştir. Yine aynı şekilde orta bölümde de aynı düzen tekrarlanmıştır. Ancak bu kısım dar bir alandır. Mimari yapı ve özellikleri genel olarak bu şekilde ifade

edilebilir. Dekoratif ögelerin yaygınlık kazandığı alanlar mevcuttur. Bu nedenle cami açısından dekorasyon, süslemeler ve bezeme örnekleri ile ön planda yer almaktadır (Kalfazade, 1994).

5.2.2. Caminin temel inşaatı ve kullanılan malzemeler

Caminin yapımında dikkatleri çeken en önemli unsurlardan birisi, ağırlık kulelerinin kullanımınıdır. Bu kuleler, diğer bu şekilde yapılan camilerdekinden daha büyük yapıda inşa edilmiştir. Kubbenin dört köşesinde yer alan ağırlık kuleleri, süslü kubbenin de yapısını görkemli bir yapıya ulaştırmıştır (Kırkıl, 2008). Ağırlık kulelerinin gösterimi, Şekil 5.27.'de sunulmaktadır.

Şekil 5.27. Dolmabahçe Camii ağırlık kuleleri gösterimi

Dolmabahçe Camii'nin minare içi genişliği, 18.5 arşın parmağı, yani 58.4 cm'dir. Bu şekilde bir tasarlama, temelde Valide Sultan'ın isteğine göre şekillenmekle birlikte, minarelerin iç genişliğine yönelik değerlendirmeler vardır. Örneğin yine aynı şekilde, Aksaray Valide Külliyesi için minare iç genişliğini, "Ortaköy kadar olsun" diyerek yönlendirmiştir (Yavaş, 2007). Dolayısıyla aynı ölçüde değerlendirmeler, camilerdeki oranlara göre dikkate alındığı söylenebilir. Dolmabahçe Camii inşaatına yönelik ilişki ve değerlendirme, aslında Dolmabahçe Sarayı için yapı listesinin, Garabet Kalfa tarafından görkemli anlatımına değinmektedir. Dolayısıyla da caminin bu yapı listesi içerisinde yer aldığı bilinmektedir. İnşaatının da ilk temeli, saray için dikkate alınmıştır (Eceoğlu, 2007).

Camiye malzeme alımı için girilen ilk tarihin 1851 yılı Ocak ayı olduğu bilinmektedir. Yapımına bu zamanlarda başlandığı ve 16 Haziran 1854 tarihinde ise, son aşamalarda olduğu kaydedilmiştir. Kullanılan malzemelerin hem inşası hem de süsleme amacıyla tercih edilmeleri açısından genelde dikkate alınan konuların, sağlam birer yapı sonucu ve süsleme örneği olmasına ilişkindir. Caminin genel malzemeleri ise maliyetlerine yönelik not edilmiştir. Buna göre ise kereste, demir ve çiviler, kum, kireç, küfegi taşı, mermerler, tuğla, kiremit ve çalışanların ücretleri şeklinde maliyetler belirlenmiştir. Malzemelere ilişkin listede bazılarının tam olarak ne olduğu anlaşılmakta, bazılarının ise karşılıkları sözlükten bakılmaktadır. Ancak bazılarının karşılıklarının ise olmadığı vurgulanmıştır. Defterlerde kaydedilen bu bilgiler, Özel (2010a) tarafından aktarılmış ve malzemelere ilişkin değerlendirmeler de özelde, cami inşaatında kullanılanların da aynı yönde olduğu üzerine yorumlanmıştır. Bu yönde kullanılan malzemelerden kapı örneği ise, Şekil 5.28. ve Şekil 5.29.'da sunulmaktadır.

Şekil 5.28. Dolmabahçe Camii kapı kilidi gösterimi

Şekil 5.29. Dolmabahçe Camii merdiven gösterimi

Ahşap malzemelerin kullanımı yaygın olmakla birlikte, 2007 yılında bu malzemelerin restorasyonunun yapıldığı, Okur (2010) tarafından aktarılmıştır. Aynı şekilde ise bu restorasyonda zemin döşemeleri, pencere köşeleri ve kapı süslemeleri gibi malzeme örneklerinin de yeniden yapılandırıldığı ifade edilmektedir. Buna göre temelde örnek unsurlar, ilk dönemlerde yapılan malzemelerin kullanımlarından ziyade, restorasyon çalışmalarının fazla olduğu örneklerdir.

5.2.3. Bezeme ve biçim özellikleri

Dolmabahçe Camii bezeme örnekleri ve biçimlenişi, Balyan ailesi tarafından yapılan cami örneklerine benzer düzeydedir. Örneğin Ortaköy Camii, Küçük Mecidiye Camii gibi örnekler, bezeme açısından benzer niteliktedirler (Akyıldız ve Alper, 2019). Yine aynı şekilde Balyan ailesi çalışmaları genelde Andrea Palladio'dan etkilenmiştir. Bu sanatçı, 16. yüzyılın önemli sanatçılarından birisidir. Genelde Palladio üslubu olarak da yaygınlık kazanan bir formdan bahsedilmektedir. Klasik mimarlık öğelerinin hakim olduğu üslubu simgelemektedir (Özel, 2010b). Bezeme örneklerinin bu şekilde Balyan ailesinin mimari çalışmalarında etkinlik kazandığı, ancak yeni formun da geliştiği ve böylece Osmanlı mimarisini de yansıtan çalışmaların olduğu belirtilebilmektedir. burada ilişkili örnekler, Şekil 5.30., Şekil 5.31., Şekil 5.32., Şekil 5.33. ve Şekil 5.34.'de gösterildiği üzeredir.

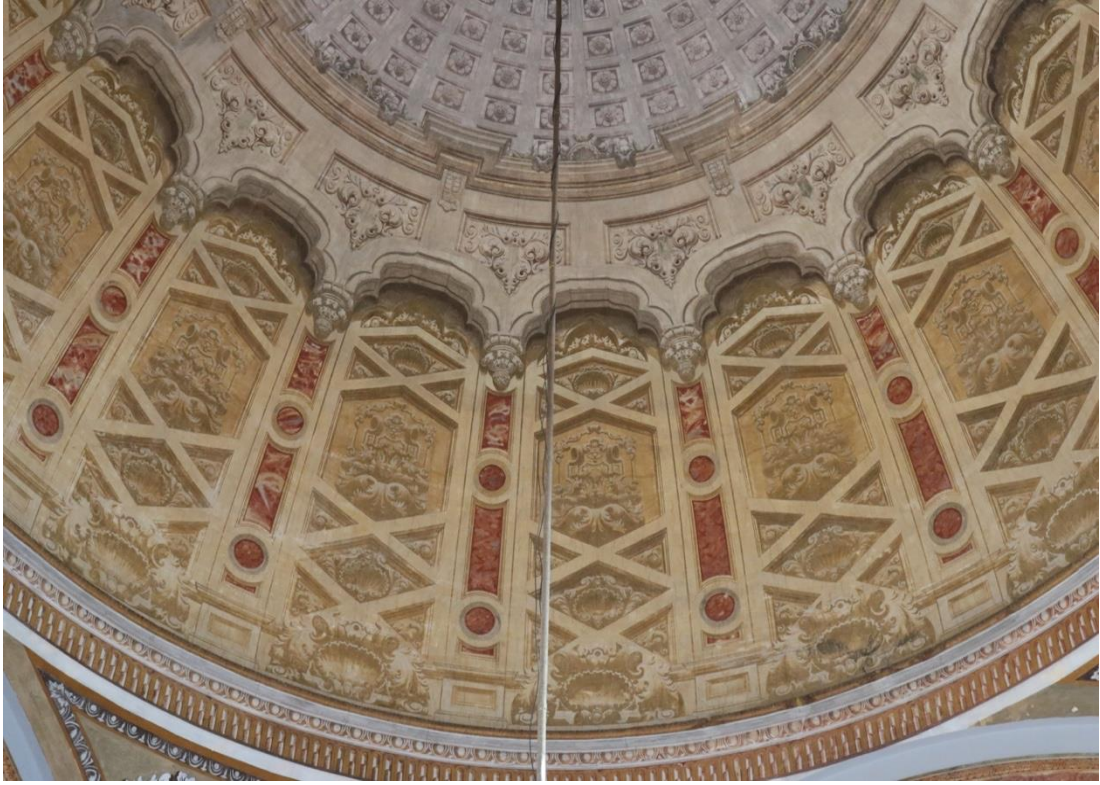

Şekil 5.30. Dolmabahçe Camii bezeme örneği-1

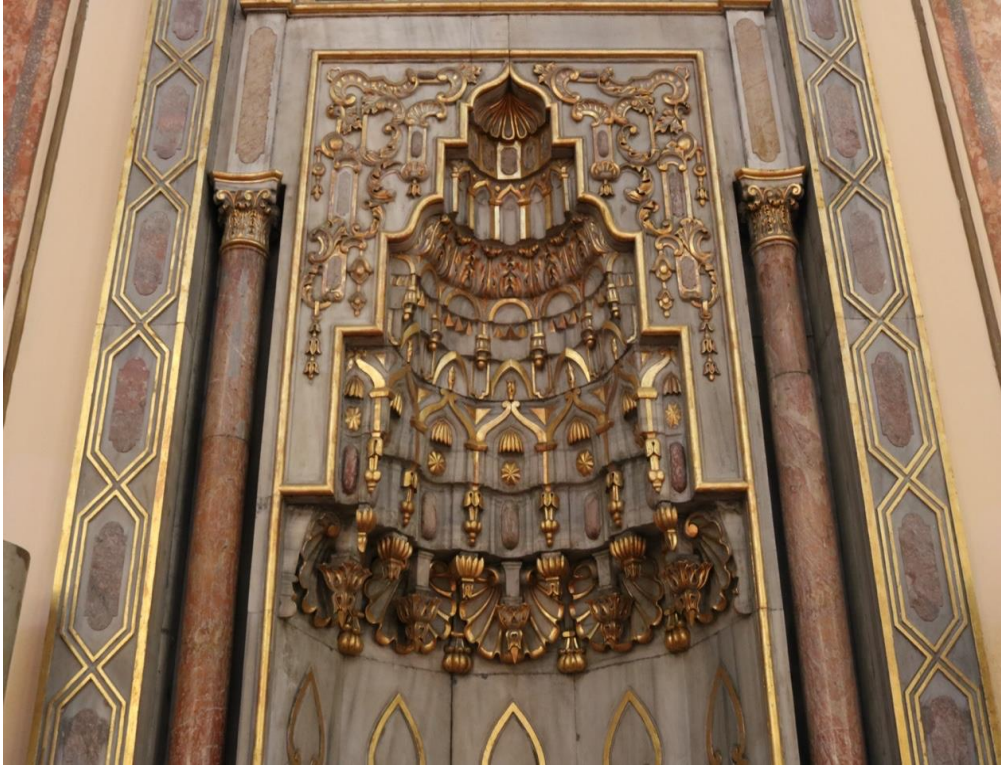

Şekil 5.31. Dolmabahçe Camii bezeme örneği-2

Şekil 5.32. Dolmabahçe Camii bezeme örneği-3

Bezeme örnekleri incelendiğinde Şekil 5.32, kabartma yapılarında, renklendirmelerin genelde yakın renklere yönelik olduğunu göstermektedir. Şekil 5.31’de ise kullanımlar biraz daha renklendirilmiş bezeme örneğidir. Vaaz kürsüsü olan bu yer, kabartmadaki örneklerin, renklendirmeler açısından da daha etkin hissedildiği yerlerden birisidir. Aynı zamanda vaaz kürsüsünün genel görünümü ile ilgili olarak, bu tür yapıların doğrudan kadeh biçimindeki form örneği olduğu ve 19. yüzyıl işi örneği olduğu bir görünüm, Bayhan (2010) tarafından ifade edilmektedir. Tekrardan bezeme örnekleri üzerinden yorum geliştirildiğinde ise, kullanılan sıva çeşitlerine değinilebilir. Alçı yoğunluklu süslemelerin yaygın kullanıldığı görülmektedir. Sıvalarda kullanılan renkler de mavi, yeşil, kırmızı, sarı gibi tonlardır. Ancak özellikle de kiremit kırmızısı yaygındır.

Şekil 5.33. Dolmabahçe Camii bezeme örneği-4

Şekil 5.34. Dolmabahçe Camii bezeme örneği-5

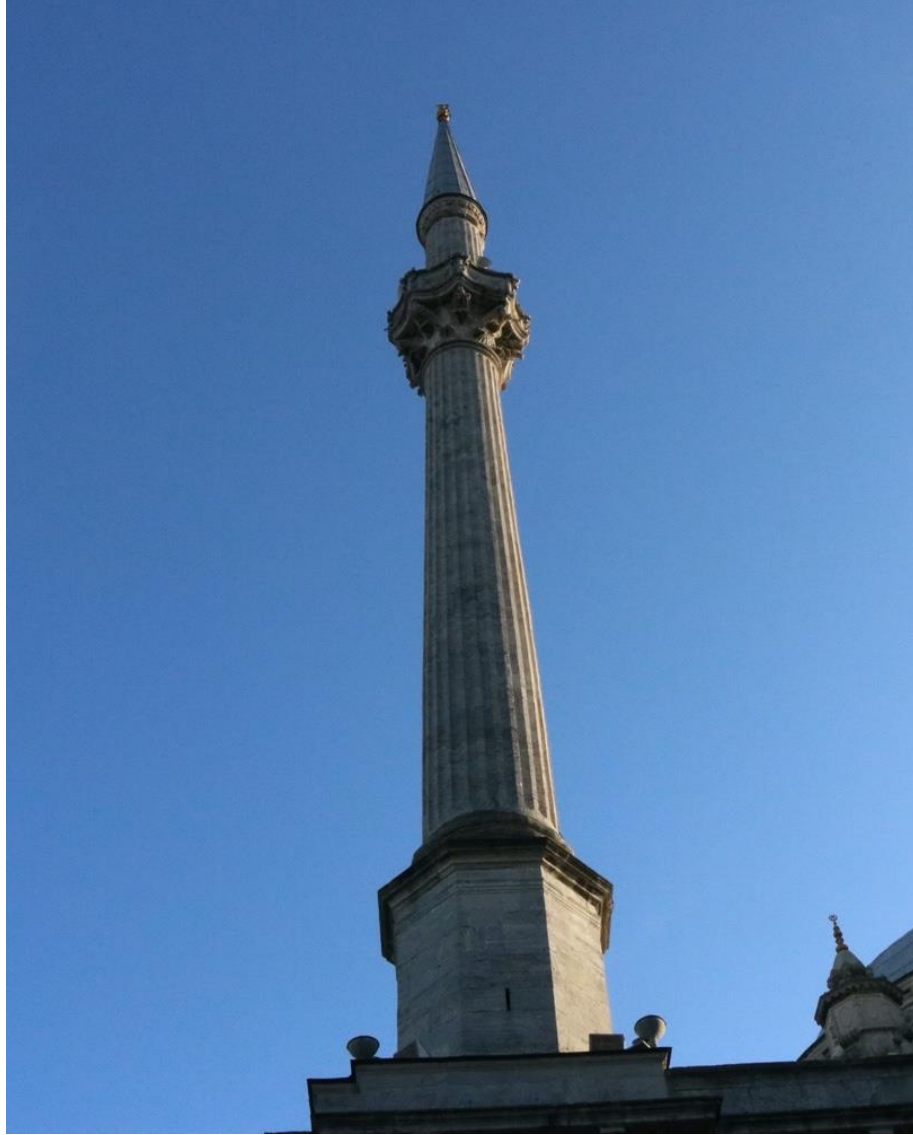
Bezeme örneklerinin cami kubbesi ve hünkâr mahfili için genel görünümü, batılılaşma dönemine yöneliktir. Ayrıca saat kulelerinde de bezemeler, yine farklı şekillerde detay sunmaktadır. Buna yönelik ise örneklerin kapsamı, oval yapılarda ve yıldız sembolü ile taçlandırılan ve renklerle de detaylandırılan bir öneme sahiptir. Altın yaldızın daha çok hâkim olduğu görülmektedir.

5.2.4. Avlu duvarları ve rıhtım

Dolmabahçe Camii'nin öncelikle bahçe duvarları ile, daha sonraki süreçte avlu duvarı ile çevrildiği bilinmektedir. Ancak dış avlu duvarı, 1948 yılında yol yapım çalışmaları sırasında ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca avlunun saat kulesine bakan kısmının üzerinde dört beyitlik bir kitabe varken, bu kitabe yıkılan avlu duvarı ile beraber, caminin deniz tarafındaki mihrap duvarı ön kısmına yerleştirilmiştir. Avlu duvarlarının genel olarak detaylı anlatımları BOA Evkaf defterlerinde, dökme demir parmaklıklı, kemerli ve pencereleri olan yerler şeklinde aktarılmıştır. Diğer yandan rıhtımının bulunduğu ifade edilmekle birlikte, bu rıhtım şu anda sözü edilen yerde bulunmamaktadır (Çetinaslan, 2012; Özel, 2010a).

5.2.5. Minare

Minarelerin, cami bünyesinden ayrı tutularak kasrın iki ayrı köşesinden yükselmesi sağlanmıştır. İnce, uzun formları ve yivli gövde kısımları ile minarelerin şerefe altları, akant yaprakları ile süslenmiştir (Kalfazade, 1994). Minareler kuzey yöndedir ve hünkâr mahfilinin iki yanında bulunmaktadır (Kırkıl, 2008). Minare gösterimi, Şekil 5.35.'de sunulmaktadır.

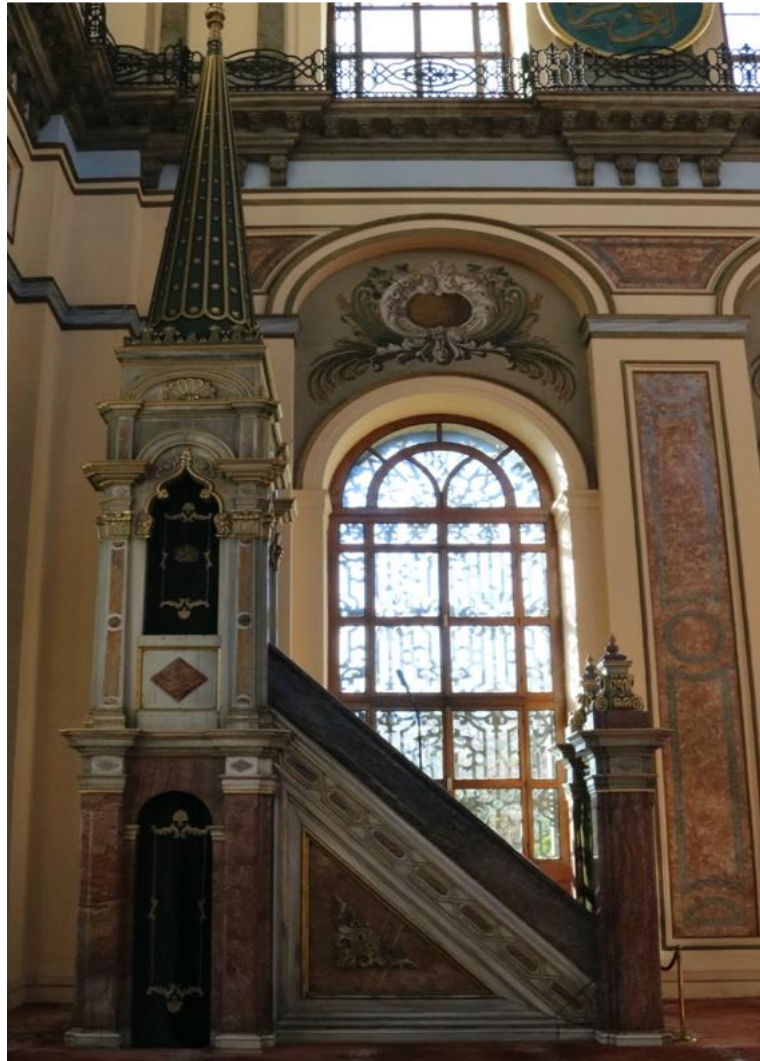

Şekil 5.35. Dolmabahçe Camii minare gösterimi

Minarenin bir örneği üzerinden değerlendirme yapıldığında, külah kısmının kurşundan yapıldığı görülmektedir. Birer şerefelerinin olduğu da yine aynı şekilde görülmektedir. Caminin genel görünümünü, kütlede hareket şekliyle ifade eden Ögel (1988), Dolmabahçe Camii için de aynı örneğin olduğunu ve özellikle de batılılaşma dönemi camilerinde bunun yaygın olduğunu ifade etmektedir. Her yapıda değişme gösteren biçimleme örnekleri dikkate alındığında, köşe kulelerinde süslemelerin fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla minarelerin genelde, kütlede ayrı görünümünün olduğu belirtilebilmektedir.

5.2.6. Minber

Dolmabahçe Camii'nin minber kısmı, altın yıldızlı süslemelerin de yaygın olduğu ve bezemenin de yine aynı şekilde fazla düzeyde yapıldığı bir bölümdür. Diğer bir ifade ile ise, minberde taş oymaların yaygın olduğu görülmektedir. Külah kısmının da çini ile kaplı olduğu ve yine külah üzerinde, yıldızlı bir görünümün olduğu dikkatleri çeker. Bu kapsamda örnek gösterim ise, Şekil 5.36.'da sunulmaktadır.

Şekil 5.36. Dolmabahçe Camii minber gösterimi

Şekilde de incelendiği üzere, mermer ve kalem işlerinin kullanımlarının yaygın olduğu görülmektedir. Altın yıldızlı işlemler fazladır. Minberin korkuluk bölümlerinde, yekpare süslemeler vardır (Uzun, 2008). Aynı zamanda minber ile ilişkili bir diğer

değerlendirme, stuk işleridir. Yalancı mermer olarak da ifade edilen bu tür mermerler, minberde de karşımıza çıkmaktadır (Özel, 2010b).

5.2.7. Mihrap

Dolmabahçe Camii mihrabında, kalem işlerinin ve bezeme örneğinin yaygın şekilde tercih edildiği görülmektedir. Süslemelerde renk olarak kırmızı, sarı, yeşil tonlarının fazla olduğu dikkat çekmektedir. Yine aynı şekilde altın görünümünde süslemenin de etkin olduğu görülmektedir. Örnek gösterim ise, Şekil 5.37.'de sunulmaktadır.

Şekil 5.37. Dolmabahçe Camii mihrap gösterimi

Şekilde görüldüğü üzere çiçek süslemeleri fazladır. Geometrik şeklin yaygın olduğu da dikkatleri çekmektedir. Oldukça gösterişli bir yapının hâkim olduğu ve özellikle de altın yıldızlarla bunun gerçekleştirilmeye çalışıldığı belirtilebilmektedir. Dolayısıyla kiremit kırmızısının yanı sıra, özellikle de bu altın yıldızlar, görüntü üzerinde önemli bir izlenim bırakmaktadır.

5.2.8. Hünkâr mahfili

Hünkâr mahfilinin cami içerisindeki konumu, Abdülmecid dönemi ile yaygınlaşan cami örneklerinde benzer yerdedir. Buna göre cami ana mekânının, kuzey cephesine bitişik olarak inşa edildiği ve son cemaat revağı yerinin de kaldırıldığı aynı şekilde görülmektedir (Alioğlu, 2015). Hünkâr mahfili örnekleri, Şekil 5.38. ve Şekil 5.39.'da gösterildiği üzeredir.

Şekil 5.38. Dolmabahçe Camii hünkâr mahfili gösterimi

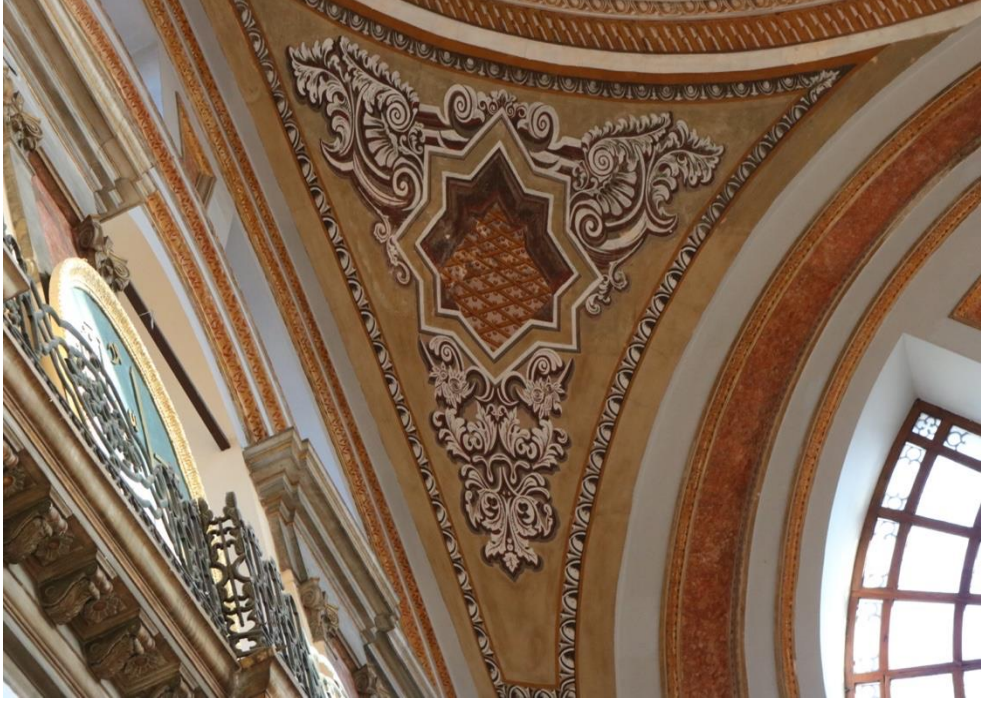
Şekil 5.39. Dolmabahçe Camii hünkâr mahfili korkuluk gösterimi

Hünkâr mahfili bölümü, caminin planında yükseltilmiş platform üzerinde oturması ve caminin planının tek kubbeli cami mekânı ile ona giriş yerinden de eklenen hünkâr dairesinden oluşması açısından değerlendirilmektedir. Bu açıdan hünkâr mahfilinin, elli sekiz metre cepheli alan ile birleştirildiği görülmektedir (Uzun, 2008). Caminin giriş kısmı da yine aynı şekilde hünkâr kasrındandır. Diğer bir ifadeyle ise, caminin ön kısmı, hünkâr dairesi yeridir (Ekizler Sönmez, 2017). Giriş yerinin deniz yönü de dikkate alındığında, caminin toplamda üç ayrı girişinin olduğundan bahsedilebilir (Uzun, 2008).

5.2.9. Süsleme

Dolmabahçe Camii süslemelerinde, barok ve rokoko süslemelerinin yaygın olduğu görülmektedir. Aynı zamanda girift süslemelerde fazladır. Süslemelerde başka durum ise geometrik süsleme tarzıdır. Yaprak, çiçek gibi bitkisel motifler de yine aynı şekilde

yaygındır. Buna ilişkin örnek gösterimler, Şekil 5.40., Şekil 5.41., Şekil 5.42. ve Şekil 5.43.'de sunulmaktadır.

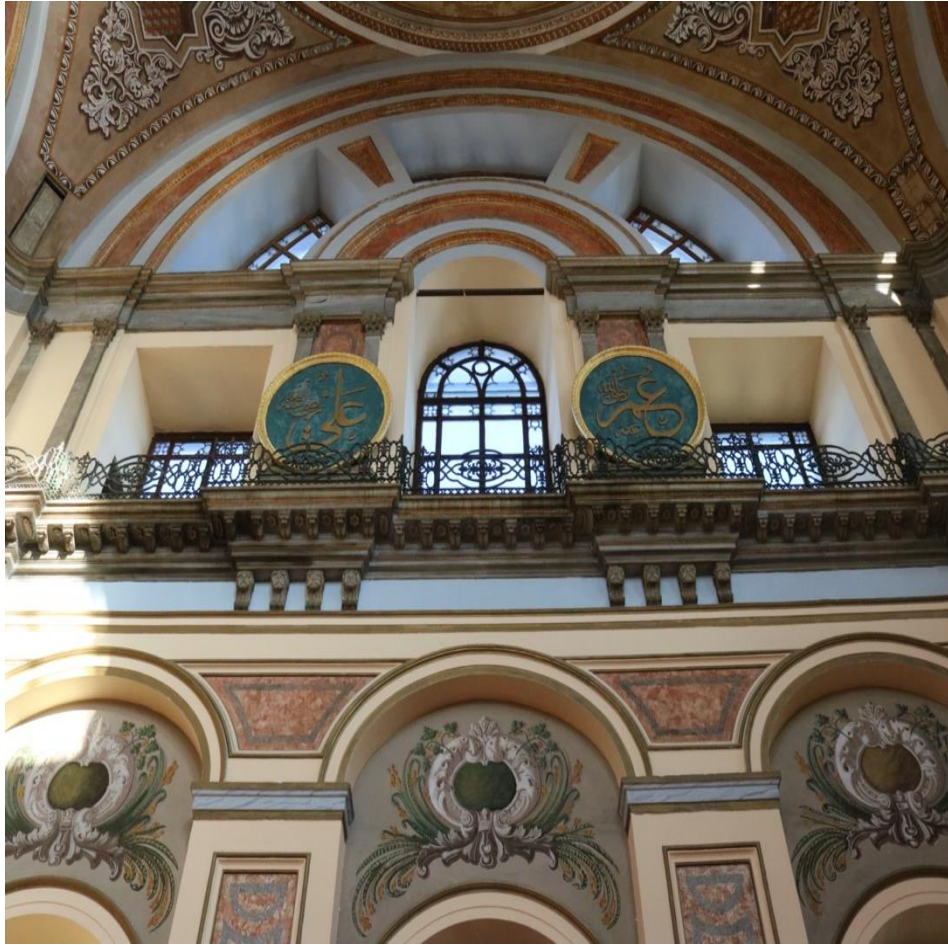

Şekil 5.40. Dolmabahçe Camii süsleme örneği-1

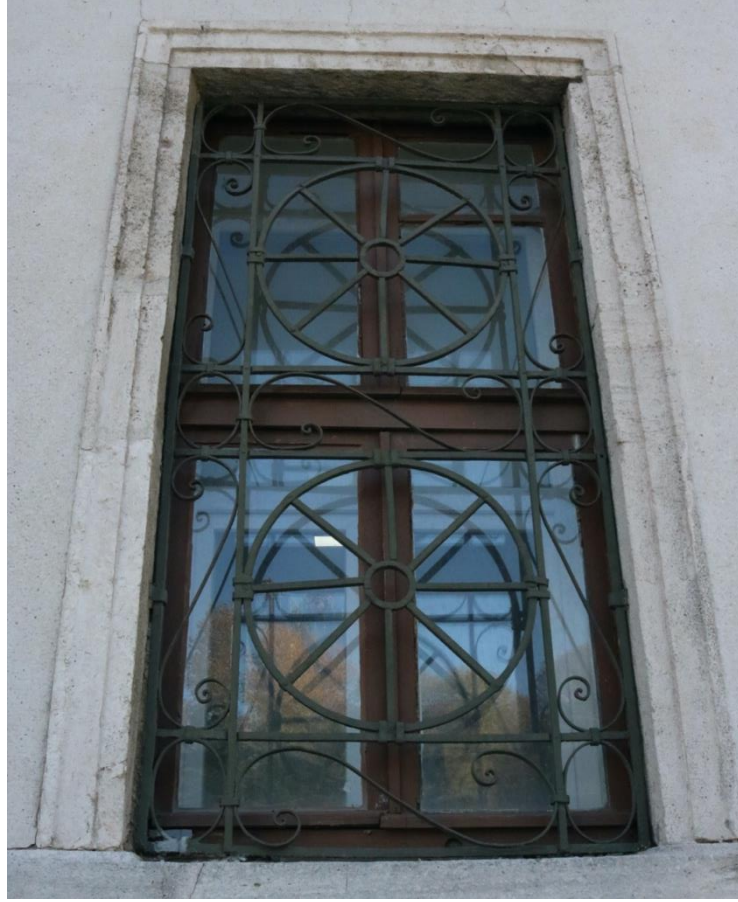

Şekil 5.41. Dolmabahçe Camii süsleme örneği-2

Rokoko ve barok örnekler dikkat çekmekle birlikte, bunun özellikle renklerle ve farklı çiçek motifleriyle şekillendirildiğine değinilebilmektedir. Ayrıca bu örnekler, yıldız deseninin etrafında süslü motiflerle ve daha çok çiçek örnekleriyle vardır. Desenlerin görünümünde üç boyutlu şekle benzeyen yıldız örneğinin ve oval yapıda çiçek örneği ile yapılan süslemelerin önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilmektedir. Böylece bu tür örnekler genelde kahverengi, sarı, kırmızı, yeşil gibi tonlarla renklendirilmiştir.

Şekil 5.42. Dolmabahçe Camii süsleme örneği-3

Şekil 5.43. Dolmabahçe Camii süsleme örneği-4

Şekillerde de görüldüğü gibi pencereler de dâhil olmak üzere, süslemelerin yaygın olduğu görülmektedir. Aynı zamanda Ögel (1988) tarafından da, Balyan mimarlarının özellikle de pencere süslemelerindeki kullanımlar, bu şekilde yaygınlık kazanmıştır. Başka bir açıdan ise değerlendirmeler, yuvarlak formların kullanımınıdır. Çiçek deseni de aynı şekilde hünkâr mahfili kısımlarının üst bölümlerinde, Şekil 5.41.'deki görülen ölçüsüyle yansıtılmıştır. Ayrıca büyük yıldızlı süsleme modeli, Şekil 5.40.'da caminin üst kısım görüntüsünde mevcuttur.

5.2.10. Cepheler

Dolmabahçe Camii cephe kısmı, cephe etkisinin bütüncül bir yapıda, Balyan ailesinin mimari anlayışını yansıtan şekliyle kullanılmıştır. Cephenin tam ortasında giriş kısmı vurgulanmıştır. Aynı şekilde önde kalan cephenin de birleştirici bir özellik gibi etkide kullanıldığı görülmektedir. yapının kuzey cephesinde, birbirine simetrik yapıda iki

bölüm çıkma yapmaktadır. Bu açıdan bakıldığında cepheler, yakın dönem örneklerine benzer camilerle aynı ölçüdedir (Okur, 2010). Cephe örneği gösterimleri Şekil 5.44., Şekil 5.45. ve Şekil 5.46.'da sunulmaktadır.

Şekil 5.44. Dolmabahçe Camii cephe örneği-1

Şekillerde dış kısımlardan gösterimler, caminin bölümlerine ilişkin cephelerdir. Buna göre bölümlendirmelerin yapılarak ve aynı zamanda pençelerin de her bir bölüm için ayrı şekillerde kullanımlarının olduğu görülmektedir.

Şekil 5.45. Dolmabahçe Camii cephe örneği-2

Şekil 5.46. Dolmabahçe Camii cephe örneği-3

Pencerelerle dikkat çeken cephe örnekleri, oval pencere yapılarına yönelik senkronize edilmiştir. Dolayısıyla aynı pencere örnekleri kullanımı, sadece mevcut olan kendi iç kısmındaki bütünleştirici yapılar için mevcuttur. Camide genel olarak bölümler arasında kullanımların değiştiği görülmektedir. Cephelerin önemli özelliği bu cami için, iç kısmın oldukça ferah ve aydınlatılmış bir görünüm vermesidir. Denize yakınlığı da önemli bir unsur olmakla birlikte, pencerelerin ve cephenin iyi konumu, bu duruma da kaynaklık etmektedir.

5.2.11. Formlar

Dolmabahçe Camii formlarında dekoratif amaçlı form örnekleri birçok durum için ifade edilebilmektedir. Bunlar arasında ise pencere örnekleri, süslemelerde kullanılan çeşitlilikler, bezemelerde kullanılan teknikler ya da farklılıklar gibi birçok ölçütlerle bağlantılı belirtilebilmektedir. Caminin ilk olarak görünümünün dikdörtgen formuyla olduğu ifade edilebilmektedir. Yelpaze formlu pencereler de yine aynı şekilde, bu şekil ile uyumlu olarak caminin tasarımını da desteklemektedir. Buna ilişkin örnekler ise Şekil 5.47. ve Şekil 5.48.'de gösterilmektedir.

Şekil 5.47. Dolmabahçe Camii dekoratif form örneği-1

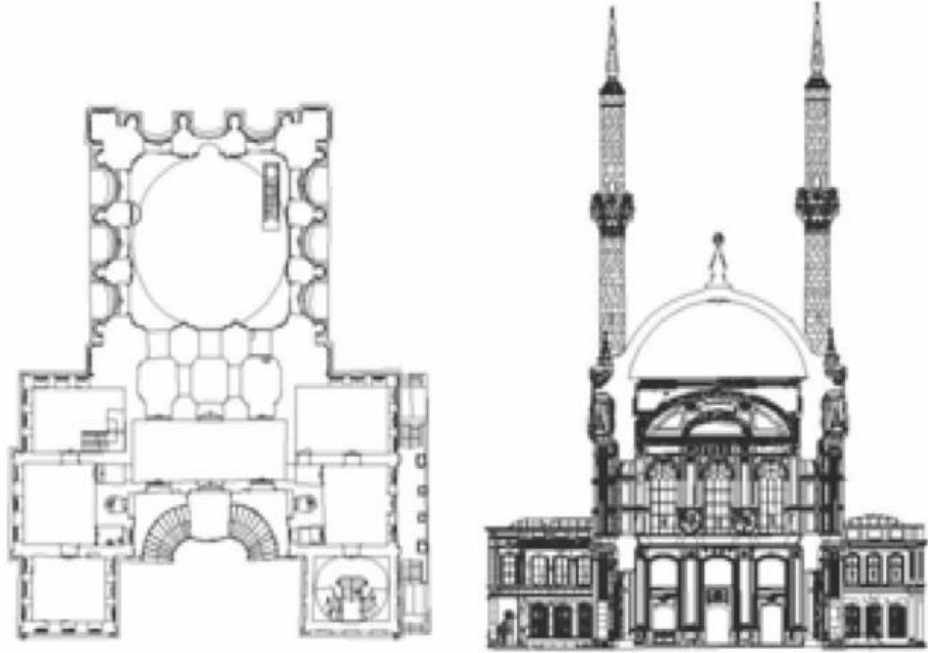

Şekil 5.48. Dolmabahçe Camii dekoratif form örneği-2

5.3. Ortaköy Camii

Ortaköy Camii tarihçesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde, caminin bulunduğu yerde önceki süreçte, Vezir İbrahim Paşa'nın damadı Mahmud Ağa'nın yaptırdığı bir caminin bulunduğu aktarılmıştır. Bu mescidin, Patrona Halil İsyanı sırasında yıkıldığı düşünülmektedir. Şu anki cami, yani Ortaköy Camii yapımı ise, Sultan Abdülmecid tarafından 1848 yılında Nigoğos Balyan'a yaptırılması için karar verilmiştir. Yapı, 1854 yılında tamamlanmıştır. Sultan Abdülmecid'in de tuğrası, caminin giriş kapısı üzerindeki kitabede bulunmaktadır. Cami genel olarak barok mimari tarzdadır. Caminin günümüze kadar birçok zorlu süreçten geçtiği bilinen bir durumdur. Özellikle de yangınlar, depremler, statik açıdan problemler gibi temel sorunlar, birçok bakımın

da cami için yapılmasını gerektirmiştir (Çal ve Şahin, 2015). Caminin planı ve kesiti Şekil 5.49.'da sunulmaktadır.

Şekil 5.49. Ortaköy Camii plan ve kesit gösterimi (Çal ve Şahin, 2015)

Ortaköy Camii'nin, güneyi ve batısı deniz suları ile çevrilidir. Caminin yapımı ile ilgili bilgiler, iki ayrı deftere not edilmiştir. Genelde bilgiler bu defterlerden yola çıkılarak değerlendirilmiştir. Bu konuda özellikle Can ve Tunç (2016) çalışması, arşiv belgeleri üzerinde araştırmaların irdelendiği çalışmadır. Genel olarak yapının en önemli sorunu, mimari meselede incelenmiştir. Buna göre mimari açıdan değerlendirmelere yönelik unsurlar, özellikle de birçok hasar görmesine ilişkin önemli kabul edilebilir. Temelde başka değerlendirme kubbenin dört köşesinde bulunan ağırlık kuleleri için yapılabilir. Kubbe yapısında görkemi artırmıştır. Ağırlık kulesi, Şekil 5.50.'de gösterildiği gibidir.

Şekil 5.50. Ortaköy Camii ağırlık kulesi gösterimi

5.3.1. Tarihçe ve genel mimari özellikler

Ortaköy Camii'nin yapılması gerekliliği ya da uygunluğu temelinde, 19. yüzyılda devlet yönetiminin Topkapı Sarayı'ndan ayrılarak Boğaziçi'nde Çırağan Sarayı'na taşınması sonucunda bir ihtiyaç olarak görülmüştür. Bir selatin cami yapımı uygun görülerek bu doğrultuda çalışmalar başlamıştır. Padişah tarafından Hassa Mimarlar Ocağı'na görev verilmiştir. Bu ocağın asli görevleri, ilk olarak padişahlara ve daha sonra ise devletin ileri gelenlerine, çeşitli planlar ve projeler geliştirmektir. Aynı zamanda inşasını da bir yandan gerçekleştirme sürecine girilmesidir. Bu açıdan Ortaköy Camii'nin temelinde konum olarak deniz kenarında olması ve kıyı şeridinin ıslah edilmesi ile karar verilen yer olması, tarihi sürecinde genel özellikleri ile ilişkilendirilerek mimari özelliklerinin geliştirildiğini göstermektedir (Can ve Tunç, 2016).

Caminin konum olarak katkıları da ciddi ölçüde önemlidir. Caminin özellikle de belirli özelliklerinin olması dikkate değerdir. Örneğin camide bulunan Allah, Muhammed ve

ilk halifelerinin adlarını yazan kişi, çok önemli bir hattat olan Abdülmecid tarafından yazılmıştır. Camiye çıkılan alan iki ayrı, sağ ve sol merdivenler aracılığıyla sağlanır. Sağ ve sol kısımda yine ayrı odaları ve ilave kısımları içermektedir. Yine iki tarafında, tek şerefeli süs ve ince minareleri bulunmaktadır. Caminin duvarları da beyaz kesme taştandır. Dört duvara oturan pembe mozaikli duvarlarda pencerelerin sayısı, toplamda 20'dir. Şu anda ise, büyük kare taşlarla kaplı olan bir alandan bahsedilebilir (Barutçu, 1994). Caminin genel görünümü Şekil 5.51.'de sunulmaktadır.

Şekil 5.51. Ortaköy Camii ön kısım görünümü

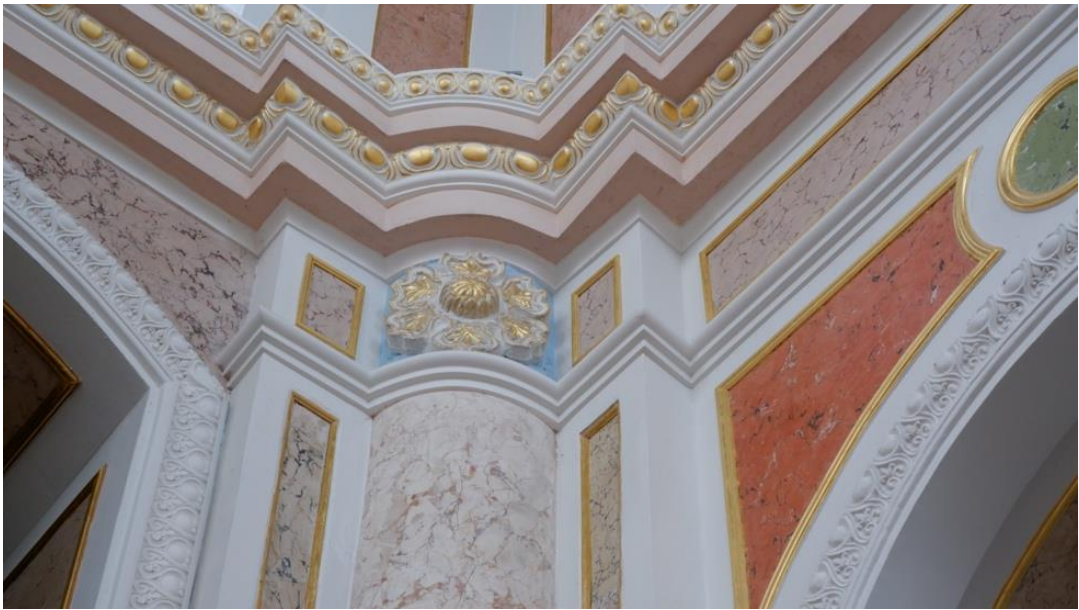
5.3.2. Bezeme ve biçim özellikleri

Ortaköy Camii iç mekânda mermerlerde, kalem işi bezeme örneklerinin yaygın olduğu görülür. Bezemelerin genelde, klasik Osmanlı üslubundan uzak olduğu belirtilebilir. genelde resimsel bir model oluşturulmaya çalışılmıştır. Özellikle de perde motiflerinde ve yüzeylerde, perspektif etkisi vardır (Uzun, 2008). Cami bezeme örnekleri, Şekil

5.52., Şekil 5.53., Şekil 5.54., Şekil 5.55., Şekil 5.56., Şekil 5.57. ve Şekil 5.58. gösterildiği gibidir.

Şekil 5.52. Ortaköy Camii bezeme örneği-1

Şekil 5.53. Ortaköy Camii bezeme örneği-2

Camide mermerlere uygulanan bezeme örneklerinin beyaz, kırmızı, sarı, pembe gibi renk detaylarıyla sunumu, sadece kabartmalı yapılarla sınırlı kalmayan bir görünüme sahiptir. Kabartma yapılar genelde sade beyaz mermer kısımlarda tercih edilirken renk ile detaylandırılan kısımların düz zemin üzerinde olduğu görülmektedir.

Şekil 5.54. Ortaköy Camii bezeme örneği-3

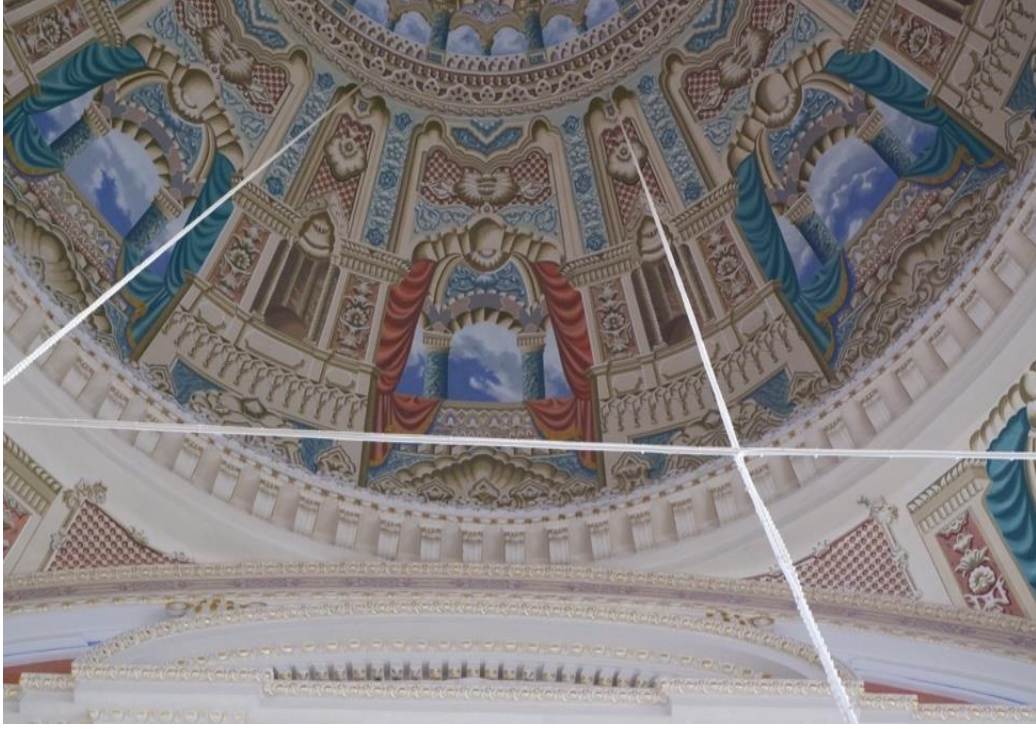

Şekil 5.55. Ortaköy Camii bezeme örneği-4

Kolonlarda ara bÖlÜmler olarak bezemeler, renk olarak beyazın tercih edildiği kadar, vaaz kürsüsü kısmında özellikle de mermerlerin dikdörtgene benzeyen kıvrımlı kesim ile donatılması, genel bağlamda pembe renklerin de caminin üst duvar ve kolon bÖlÜmlerinde kullanılması, mekâna farklı bir canlılık sunmaktadır. Dolayısıyla cami iç kısmında bezemeler, farklı renklerin tercih edilmesi yönüyle açıklanmaktadır.

Şekil 5.56. Ortaköy Camii bezeme örneği-5

Şekil 5.57. Ortaköy Camii bezeme örneği-6

Şekil 5.58. Ortaköy Camii bezeme örneği-7

Bezeme örnekleri incelendiğinde, dış kısımda karmaşık ve oldukça detaylandırılmış bir bezemenin olduğu görülmektedir. Ayrıca rokoko ve barok üslup da aynı şekilde fazladır. Çiçekli motiflerin de çok yaygın kullanıldığı dikkatleri çekmektedir. İç kısım örneklerinde alçı kullanımının yaygın olduğu ve renk kullanımlarında yeşil, kırmızı, sarı, kahverengimsi ve mavimsi tonların tercihin fazla olduğu görülmektedir. Ancak temelde alçı sıvası yaygın şekilde kullanılır. Aynı şekilde bu sıvaların etrafı da altın yaldızlarla çevrelidir.

5.3.3. Avlu duvarları ve rıhtım

Klasik dönem mimari anlayışının 19. yüzyıl ile beraber kaybolduğu bilinmektedir. Bu açıdan ilişkilendirme, avlusu bulunmayan cami örneklerinin yaygınlaşmasına ilişkin belirtilebilmektedir. Diğer değerlendirme, avlunun zamanla küçültülmesine ilişkindir. Burada Ortaköy Camii avlusu aynı şekilde, doğu ve batı kanatlarının ön plana çıktığı avlu şekline yöneliktir. Ayrıca avlu, parmaklıklarla çekilmiştir. Diğer yandan binanın her iki tarafını da geniş bir rıhtım çevrelemektedir (Anonim, 1952; Uzun, 2008). Yapı üzerindeki rıhtımdan ise yaklaşık olarak 2 metrelik bir yükseltilmiş alanın bulunduğu, zemin katın ise galeri silmelerle ayrıldığı bilinmektedir (Gündüz, 2007).

5.3.4. Minareler

Ortaköy Camii minaresine ilişkin değerlendirmeler, proje temelinde dikkatleri çeken bir yere sahiptir. Öncelikle tek minarenin olması gerekliliği ifade edilmiştir. Ancak bu düşünceden vazgeçilmiştir. Saltanat makamının şanına ilişkin değerlendirmeler, buna göre önemli faktördür. Padişahın, dedesinin izinden devam ettiği düşüncesini yansıtan ve yine aynı şekilde batılılaşma dönemi camilerinin genel özellikleri gereğince, daha gösterişli ve bütünlüklü cami şeklini de kazanacağı ölçüsü, iki minareli caminin olması gerekliliğine kararın kılınmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca caminin dış kısmının özel olarak taştan yapılması gerekliliği, deniz kıyısında olmasına ilişkin değerlendirilmiştir (Göncü, 2014). Dolayısıyla da minarelerde bu yönde bir yapı dikkatleri çekmektedir. Ayrıca minarelerde altın yaldız kullanımı, dikkatleri de çekmektedir. Bu şekilde cami,

daha gösterişli yapı kazanmıştır. Buna ilişkin gösterimler, Şekil 5.59. ve Şekil 5.60.'da sunulduğu üzeredir.

Şekil 5.59. Ortaköy Camii minare örneği-1

Şekil 5.60. Ortaköy Camii minare örneği-2

5.3.5. Hünkâr mahfili

Ortaköy Camii plan kurgusunda hünkâr mahfili genel olarak Küçük Mecidiye Camii planına benzemektedir. Yapının, bodrum kat içeren platform üzerinde yükseldiği ifade edilebilmektedir. Hünkâr kasrı da iki katlı bir alan olarak yapılmıştır. Harimin ve bu yönde hünkâr kasrının pozisyonları, büyük oranda simetrik bir yapıdır. Cami ile bütün bir yapı gibi tasarlansa da, bağımsızmış bir etki uyandırmaktadır. Harim bölümüne de kuzey kesimden bağlanmaktadır. U şeklinde bir yapı oluşturulmuştur. Hünkâr kasrının doğu kanadının sirkülasyonu, merdiven aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu şekilde cami ana giriş kısmından, ikinci kata ulaşım engellenmiştir. Bu şekilde sultanın da güvenliği sağlanmıştır. Dönem içerisinde bu yönde bir protokol uygulaması, hünkâr mahfillerine ve dolayısıyla cami içerisinde yaygın şekilde hissettirilmiştir. Mahfil süslemelerine değinildiğinde ise, bu dairede bitki motif örneklerinin fazla olduğu bilinmektedir. Bu nedenle özellikle de batı kanadında yoğun bir şekilde dekore edilmiş kısımlar vardır. yüzey resimlerinin de kullanımları yine aynı şekilde fazladır. Burada perdelerle vurgu

yapılmış resimlendirmeler aynı şekilde vardır (Saner ve Keskin, 2014). Genel olarak aşağı kısımdan görünüm, Şekil 5.61. ve Şekil 5.62.’de sunulmaktadır.

Şekil 5.61. Ortaköy Camii hünkâr mahfili örneği-1

Şekil 5.62. Ortaköy Camii hünkâr mahfili örneği-2 (Ersen ve Timaş Koçak, 2014)

5.3.6. Süsleme ve avizeler

Ortaköy Camii süslemeleri, cami iç kısmında olduğu kadar, hünkâr mahfili bölümünde de oldukça fazladır. Hem zemin üzerinde hem de duvarlarda kalem işi süslemelerinin fazla olduğu görülmektedir. Özellikle sarı ve kiremit kırmızısı tonlarının fazla olduğu görülmektedir. Gri ve sarı filetolar da aynı şekilde fazladır. Bu yönde bir süslemenin etkin şekilde gösterimi ise avizeleri aracılığıyla daha başarılı bir görünüm kazanır. Aynı şekilde pencere süslemeleri de dikkat çekmektedir. Dolayısıyla süslemeler cami açısından konunun her alanına ilişkin sağlanmaktadır. Bu değerlendirmelerle ilgili örnek gösterimler ise Şekil 5.63., Şekil 5.64., Şekil 5.65., Şekil 5.66. ve Şekil 5.67.'de sunulduğu üzeredir.

Şekil 5.63. Ortaköy Camii süsleme örneği-1

Şekil 5.64. Ortaköy Camii süsleme örneği-2

Şekil 5.65. Ortaköy Camii süsleme örneği-3

Şekillerde görüldüğü üzere, sarı, yeşilimsi mavi, kiremit kırmızısı renkleri dikkat çekmektedir. Kalem işi süslemelerinin fazla olduğu, avizelerin oldukça donatımlı bir yapı olduğu kabul edilebilmektedir. Kabartma süslemeleri de yaygındır. Aynı şekilde Can ve Tunç (2016) tarafından belirtildiği üzere, sadece süslemelere odaklanılarak, mimarisinin Balyanlar olduğu aktarılmıştır. Aynı tarzda süsleme motiflerinin yaygın kullanımları dikkatleri çekmektedir.

Şekil 5.66. Ortaköy Camii süsleme örneği-4

Şekil 5.67. Ortaköy Camii süsleme örneği-5

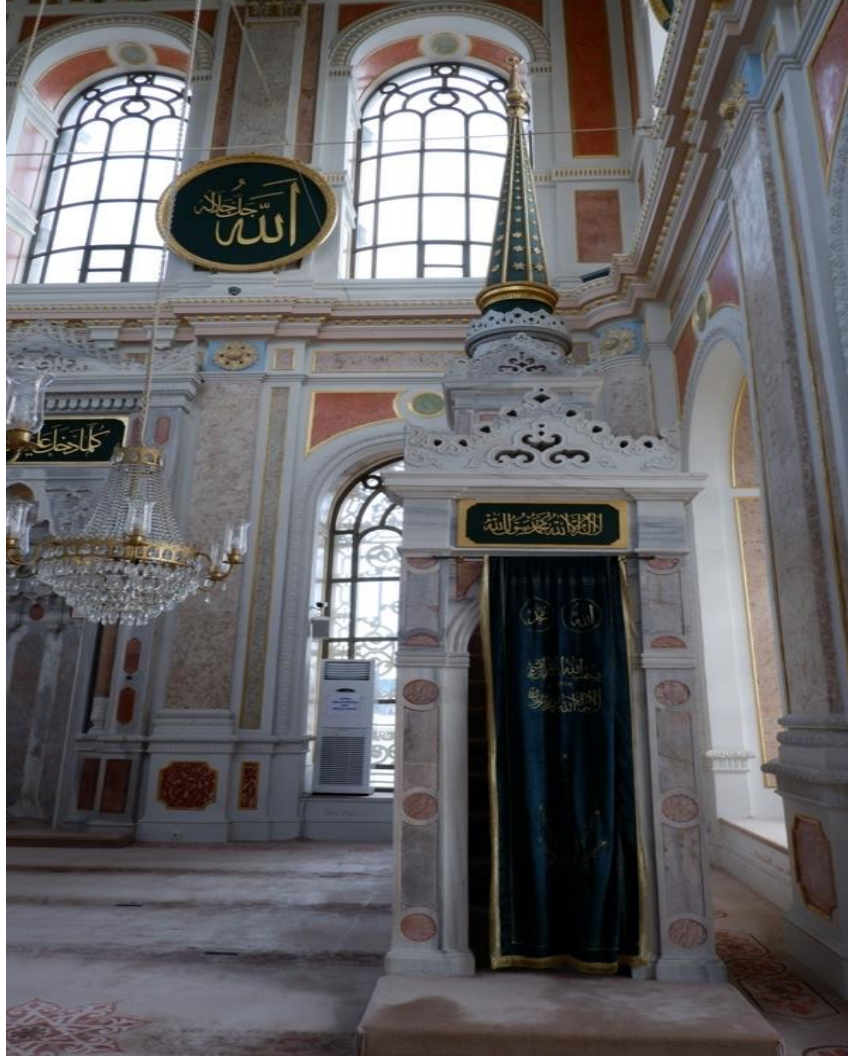
Pencerelerdeki süslemelerin genelde Uzun (2008) tarafından da ifade edildiği üzere, yuvarlak kemerli pencere olduğu bilinmektedir. Bir başka değerlendirme, süslemelere kazandırılan canlılıktır. Gölge-ışık etkisinin, barok kalem işlerinin yaygınlığının, kaba barok ürünlerinin, üç boyutlu görünüm etkisinin, çiçek desenlerinin kullanımının gibi birçok unsur, süslemelerde dikkate alınmıştır. Bu yönde bir mimari üslup, Türk barok süslemeleri olarak da yaygınlık kazanmış, ancak temelde Rönesans etkisinde olduğu belirtilmiştir (Türker, 2015). Ortaköy Camii'nin özellikle de kabartma açısından süslemede önemli bir yer tuttuğu ve bunun da genelde gri tonları ile gerçekleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Süslemelerde sadece batılılaşmanın olmadığı ve aynı zamanda, özgün süsleme örneklerinin de yaygınlık kazandığı bilinen bir konudur.

5.3.7. Minber

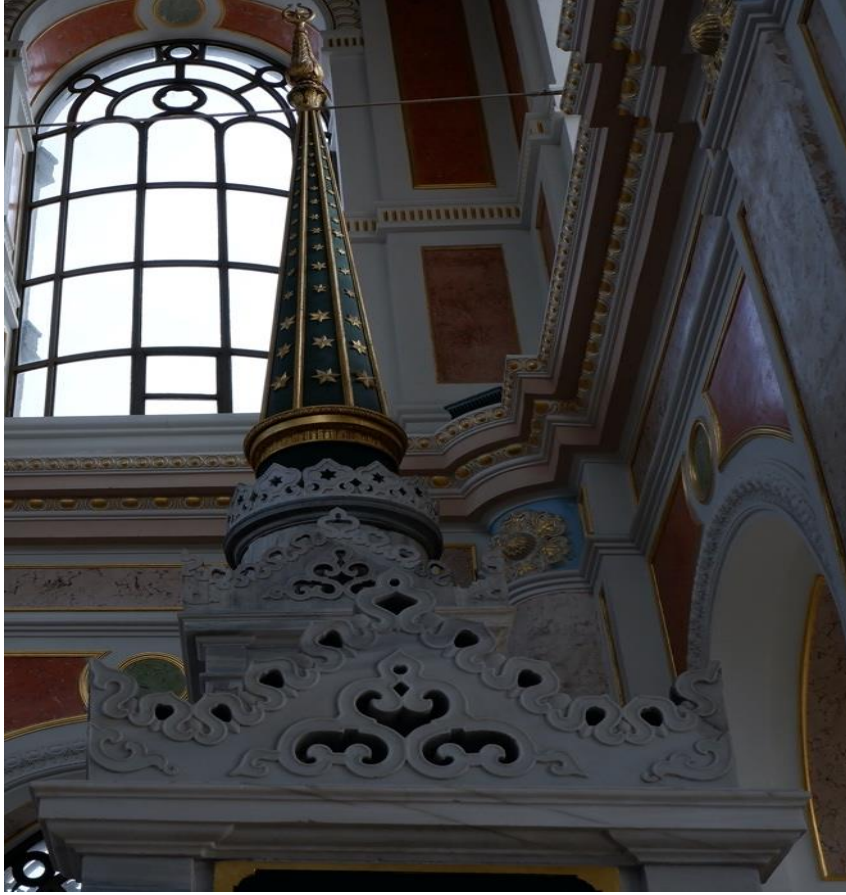
Minberin taş kısımları, genel olarak renkli taşlarla süslenmiştir. Ayrıca bu taş kısımlarda barok tarzı kıvrımlar görülmektedir. Aynı şekilde geometrik motiflerin

kullanımları da yaygındır. Bu açıdan gösterimler ise Şekil 5.68., Şekil 5.69. ve Şekil 5.70.'de sunulmaktadır.

Şekil 5.68. Ortaköy Camii minber örneği-1

Şekil 5.69. Ortaköy Camii minber örneği-2

Minberde külah kısmının altın yıldızlarla detaylandırılarak yeşil renk üzerinden etkin olduğuna değinilebilmektedir. Burada genel bağlamda örnekler, bezeme örnekleriyle de farklılaştırılmaktadır. Ayrıca yazılan yazının da ayrı bir öneme sahip olduğundan bahsedilebilmektedir. Minber üzerindeki kelime-i tevhid ve “çehâryâr-ı güzîn” levhaları, Sultan Abdülmecid tarafından yazılmıştır (Gündüz, 2007). Merdivenin yan kısımlarında renk ise kiremit kırmızısıdır.

Şekil 5.70. Ortaköy Camii minber örneği-3

Minber merdiveninin yan kısımlarında kullanılan renkler, bezeme örneklerinden ayrı şekilde tutularak kırmızı renklerle detaylandırılmıştır. Bezemeler ise hem üst hem de alt kısım için önemlidir. Ayrıca kare, dikdörtgen ya da oval yapılar, merdivenin yan kısımlarında dikkat çekici bir görünüme sahiptir.

5.3.8. Mihrap

Caminin güney cephesinde bulunan mihrap mermerleri, Marmara ve kırmızı renkli mermerden oluşmaktadır. Mihrabın kavsara bölümünde bulunan sarkıtlar üst kısımda, kitabenin bulunduğu düz kısma geçişi sağlamaktadır (Ersen ve Timaş Koçak, 2014). Örnek gösterim ise Şekil 5.71.'de sunulmaktadır. Şekilde görüldüğü üzere mihrap örneğinde geometrik şekil kullanımı fazladır. Bezeme sanatının aynı şekilde etkin olduğu, oyukların fazla olduğu görülmektedir. Sarı tonlarının diğer renklerin etkisini artıracak şekilde kullanıldığı da belirtilebilmektedir. Dolayısıyla mihrap, geometrik şekil ve farklı renkler aracılığıyla etkisinin artırıldığı çalışmayı yansıtmaktadır.

Şekil 5.71. Ortaköy Camii mihrap örneği

5.3.9. Cepheler

Ortaköy Camii'nin kuzey, güney, doğu ve batı cepheleri, dikdörtgen planlı yapı içinde konumlanmıştır. Doğu cephesinde vaaz kürsüsü, güney cephesinde mermer, mihrap ve minber, kuzey cephesinde son cemaat yeri, batı cephesinde ise, hünkâr mahfilinin girişi gibi birtakım gruplandırmalar içerisinde belirtilebilmektedir (Ersen ve Timaş Koçak, 2014). Bu açıdan cephe açısından konumlandırma, vaziyet planı içinde hünkâr mahfiline yönelik korumayı sağlamaktadır. Caminin dış kısmının doğu cephesinde ise bahçe vardır. Ayrıca avlu ve rıhtım kısmı da aynı şekilde dış cephede önemli bir yer tutmaktadır.

5.3.10. Formlar

Ortaköy Camii örnekleri ve tasarımları ile ilişkili değerlendirmeler yapıldığında, genel olarak klasik mimari üslubun bırakıldığı ve dekorasyon açısından da değerlendirmeleri kapsayan örneklerin olduğu görülmektedir. Caminin hem dış kısmı hem de iç kısmına ilişkin bu örneklendirmeler yaygındır. Örneğin dekoratif form örneklerinden dış kısım gösterimi, Şekil 5.72.'de sunulmaktadır.

Şekil 5.72. Ortaköy Camii dekoratif form örneği-1

Pencerelerin genelde yuvarlak kesim pencereler olduğu, Balyan mimarisi için bir önceki aşamada da ifade edilmiştir. Kabartmaların çok yaygın olduğu da yine ayrıca, çalışma örnekleri için fazladır. Geometrik şekil ve çiçek motiflerinin olduğu görülür. Cami iç kısmında gelişmeler genelde, batılılaşmanın etkisinin de yaygın olduğu desen, süsleme ve mahfil örneklerini göstermektedir. Selatin camilerinin tamamında yaygın bir değerlendirme, camide genel olarak klasik mimari yapının azaltıldığı ya da ancak

yeni bir formun da kazandırıldığı örnektir. Buradaki ölçütlerle ilişkili örnekler, Şekil 5.73. ve Şekil 5.74.'de sunulmaktadır.

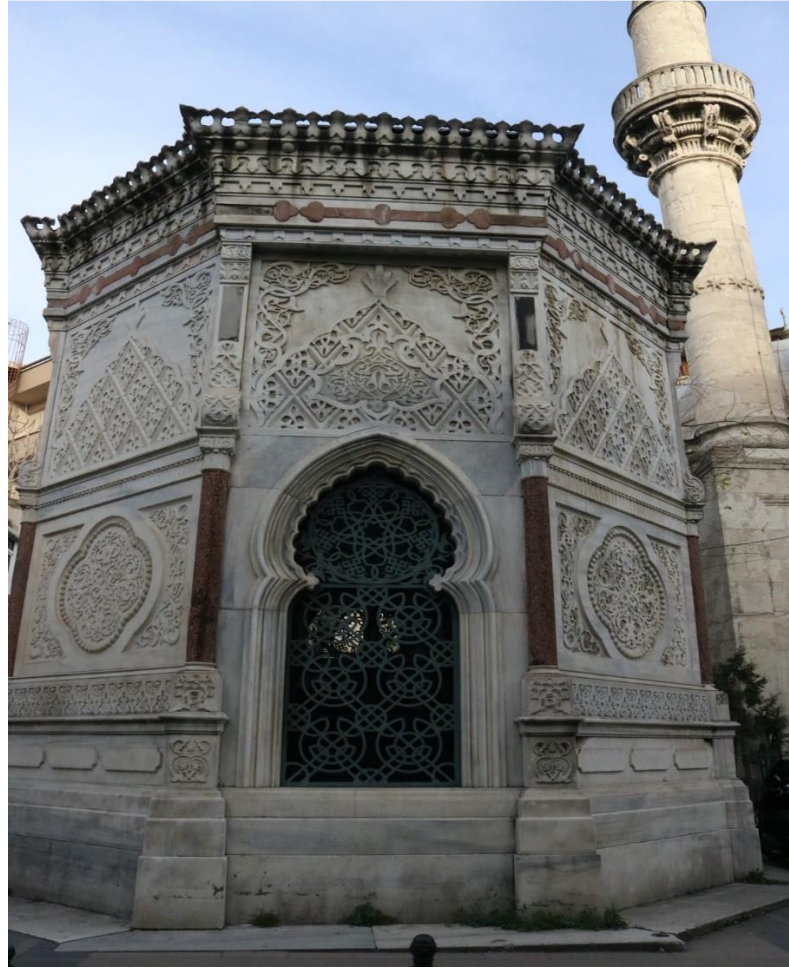
Şekil 5.73. Ortaköy Camii dekoratif form örneği-2

Şekil 5.74. Ortaköy Camii dekoratif form örneği-3

5.4. Keçecizade Fuat Paşa Camii ve Türbesi

Keçecizade Fuat Paşa Camii ve türbesi, Sultanahmet semtindedir. Sadrazam Fuat Paşa tarafından, Uzun Şüca Mescidi'nin bulunduğu alana yaptırılmıştır. Bu mescidin bir yangın ile ortadan kalkması sonucunda, kendi adını verdirdiği bir cami yaptırmıştır. Cami genel olarak sekizgen planlıdır. Türk yapı geleneklerine aykırı bir tasarımdır (Eyice, 1996). Keçecizade Fuat Paşa, Tanzimat Dönemi'nin önde gelen şahsiyetlerinden birisidir. Dış ilişkilerin yönetiminde ve siyasi anlamda gösterdiği tutum ve davranışları ile akıllara kazınan kişilerden birisidir. 1869 yılında ölmesi ve Fransa'dan 16 günde İstanbul'a gemi ile gönderildiği ve kendi yaptırdığı Keçecizade Fuat Paşa Camii'ne defnedildiği bilinmektedir. Türbe ise daha sonradan yaptırılmıştır (Acar, 2020; Erkan, 2019). Buna ilişkin gösterim, Şekil 5.75.'de sunulmaktadır.

Şekil 5.75. Keçecizade Fuat Paşa Camii türbesi

Caminin yanında bulunan türbe, sekiz köşeli ve kubbelidir. Garip şekilli pencereler, Türk sanatına yabancı bir üslup ile türbenin yüzeylerinde görülmektedir. Fuat Paşa'nın ölümü ile beraber defnedildiği ilk yerin burası olmadığı bilinmekle birlikte, öncelikle bir arsaya defnedildiği ve etrafının çevrildiği kayda geçirilmiştir. Sadece daha sonraki süreçte, kabrin üstüne görülen türbe inşa edilmiştir (Eyice, 1996). Ayrıca türbenin oryantalist üslup olduğu da bilinmektedir (Düzenli, 2015).

5.4.1. Caminin tarihçesi ve genel mimari özellikler

Keçecizade Fuad Paşa Camii, 1860 yılında yaptırılmıştır. Fuad Paşa, önemli bir Sadrazam'dır. Ölümünden hemen sonra türbe yapılmadığını, belirli bir zaman geçtikten sonra yapıldı bilinmektedir. Türbenin ve caminin yapımına yönelik ilişkin bilgiler, karmaşıktır. Diğer yandan türbe ve camiye yapan kişi de bilinmemektedir.

Bunun nedeni ise, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde eklektik bir sanat anlayışının benimsenmesinden ve caminin tasvirlerine yönelik tasarımların net bir şekilde ortaya koyulamamasından dolayı, hangi mimara ya da kalfaya ait olduğu belirtilememiştir. Ancak yerli bir azınlık tarafından veya Levanter bir mimar ya da kalfa tarafından yapılabileceği görüşü, Eyice (1974) tarafından değerlendirilmektedir. Ayrıca buna ek olarak caminin mimari yapısı, Endülüs tarzındadır. Pencerelerinin büyükçe olması ve süslemeler ile dikkat çekici bir yapıdadır. Mihrabı, minberi ve kürsüsü mermerden yapılmıştır. Dış yüzeylerini süsleyen kabartma motifler, pencere kemerleri ve bunların iç kısımlarındaki şebekelerden kaynaklı olarak hiçbir sanat akımı ile bağlantının kurulamadığı ve modernleşme etkili sanatı gösterdiği ifade edilebilmektedir (Atılğan Gümüşsoy, 2006; Eyice, 1974). Buna göre yapı, belirli bir mimari üslupta ele alınmamıştır. Camiye giriş kısmında sekizgen plana uygun ölçüde tasarlanmış, yarım yuvarlak bir son cemaat mekânı vardır. Pencerelerden içeriye aydınlığın sağlanması amacıyla beden duvarına ince uzun yuvarlak pencereler açılmıştır (Ertürk, 2015). Caminin dış ve iç kısmından genel örnek gösterimler, Şekil 5.76., Şekil 5.77. ve Şekil 5.78.'de sunulmaktadır.

Şekil 5.76. Keçecizade Fuat Paşa Camii gösterimi-1

Şekil 5.77. Keçecizade Fuat Paşa Camii gösterimi-2

Cami genel anlamda, mağrip etkili süslemeleri içeren değişik yapıdadır. Caminin sade cephesi vardır. Süslemeler yalnızca, pencere sövelerindeki plasterlerden yapılmıştır. Burada ise, kıvrık lotus yaprakları, işlemeleri vardır. Kubbesi dıştan kurşun kaplıdır. Camiye yönelik farklı bir değerlendirmenin sık bir şekilde yapıldığı inceleme, pencere özelliklerine ilişkindir. Bu yönde, caminin pencerelerindeki süslemeler, pencerelerin ışıklandırma araçları olarak kullanıldığı yapılar, farklı motifin sunulduğu süslemeleri içermektedir.

Şekil 5.78. Keçecizade Fuat Paşa Camii gösterimi-3

Süslemelerin önemli bir kısmı ise, minberde yoğunlaşmıştır. Kalem işi süslemeler, taş işçiliği üzerinde önemli bir çalışmadır. Süslemelerde mavi, kırmızı ve sarı renkler ağırlıktadır. Bitki motifleri, bu renkler ile doldurulmuştur. Bu süsleme formu, sürekli tekrarlanmıştır. Buna göre cami örneği, süslemelerin ağırlık kazandığı ve Endülüs tarzı mimarı olması yönüyle önemlidir. Bu açıdan cami ve türbeye yönelik incelemeler, geniş bir kapsamda yapılabilir (Gündoğdu, 2009).

5.4.2. Hünkâr mahfili

Caminin mahfil bilgisinden iç kısım penceresine ilişkin değerlendirme yapılabilir. İkiz pencere görünümündedir. Aynı zamanda bu pencerelerin yanı sıra, pencere izlenimi veren yedi ayrı yüzeyden bahsedilebilir. Gündoğdu (2009) tarafından da belirtildiği üzere, ortalama 4 metre yüksekliğe ve 1,70 metre genişliklere sahip olan açıklıkların,

son cemaat yerindeki kısmın üç tanesi balkon şeklinde düzenlenmiştir. Üst kat mahfil bu düzenlenen açıklıklardan görülmektedir. Bu açıdan örnekler ise Şekil 5.79., Şekil 5.80. ve Şekil 5.81.'de sunulmaktadır.

Şekil 5.79. Keçecizade Fuat Paşa Camii hünkâr mahfil gösterimi-1

Şekil 5.80. Keçecizade Fuat Paşa Camii hünkâr mahfili gösterimi-2

Şekillerde de görüldüğü üzere, mahfil kısmının pencereleri, iki ayrı pencere görünümü gibidir. Mahfillerde korkulukların olduğu görülmekle birlikte, ahşap malzemesinden yararlanılmıştır. Süslemeler de ise hasarların/zararların olduğu görülmektedir. Burada özellikle renkler açısından dikkat çekici tonlar yaygındır. Pembe, kırmızı, mavi, sarı gibi tonlar baskılı bir renk kullanımıdır.

Şekil 5.81. Keçecizade Fuat Paşa Camii hünkâr mahfili gösterimi-3

Şekiller için önemli değerlendirmelerden biri, Gök (2018) çalışması doğrultusunda yorumlanabilmektedir. Camide rûmi motif olduğundan bahsedilmekle birlikte, Osmanlı mimarisinde erken dönemden itibaren yaygın şekilde kullanılmıştır. Ancak geç dönem mimarisi ve dolayısıyla da batılılaşma mimarisinde kullanım tarzı, stilize edilen motiflerle karşımıza çıkmaktadır. Akantus motiflerinin yaygınlığı buna göre oldukça fazladır. Kalem işi örneklerinden bu tür motiflerin yaygın olduğundan bahsedilebilmektedir.

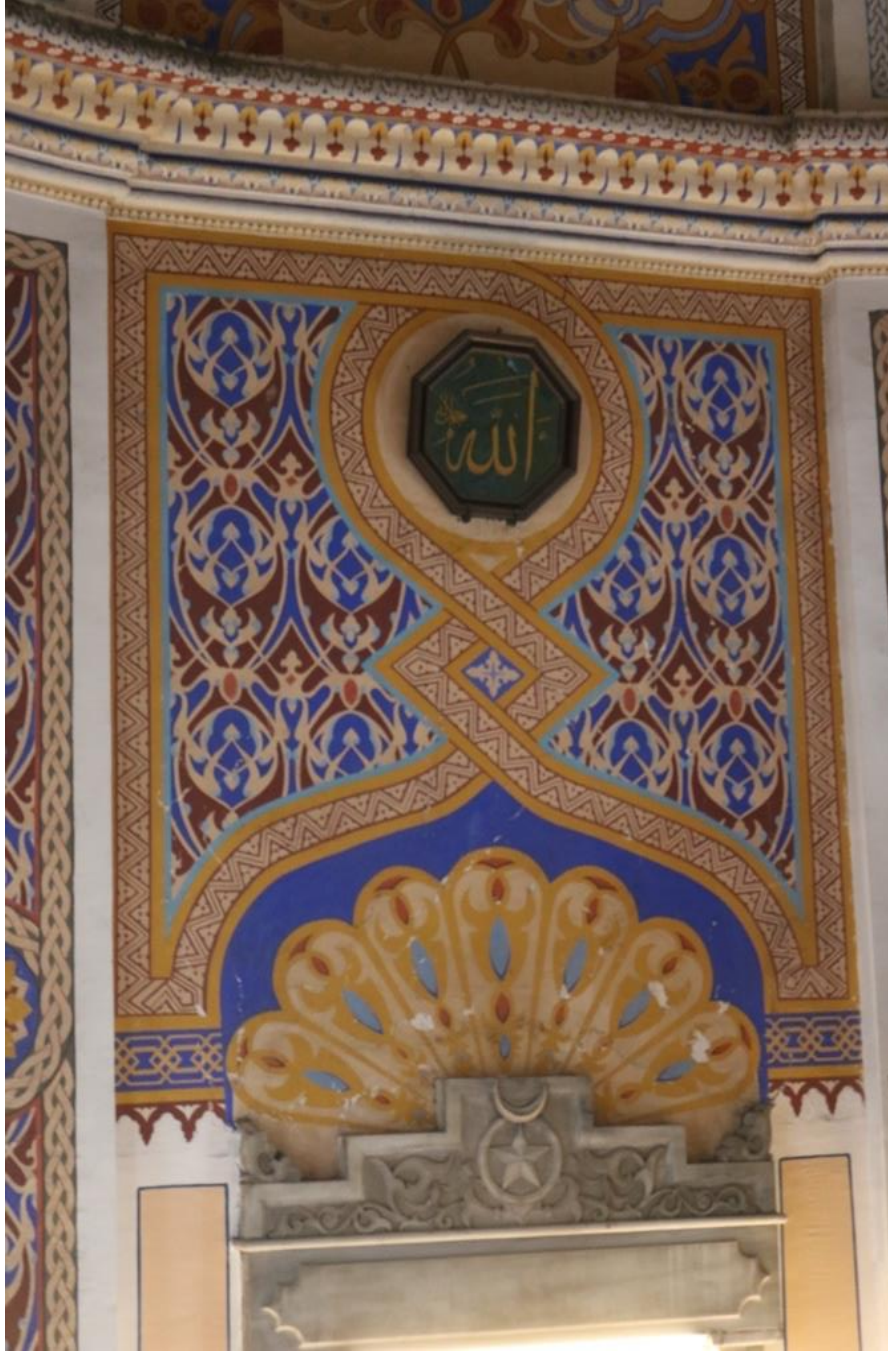
5.4.3. Süsleme ve Bezeme

Caminin süsleme ve bezeme örneklerinde kabartma bezeme örneklerinin olduğu ve kalem içlerinde de rmi motifin olduğu belirtilmekle birlikte, bir diğer ilişkilendirme, doğrudan bir tarz olarak ifade edilebilecek Şeklin olmadığına yöneliktir. Süsleme ve bezeme rnekleri Şekil 5.82., Şekil 5.83., Şekil 5.84., Şekil 5.85., Şekil 5.86., Şekil 5.87., Şekil 5.88., Şekil 5.89., Şekil 5.90. ve Şekil 5.91.'de gösterildiği üzeredir.

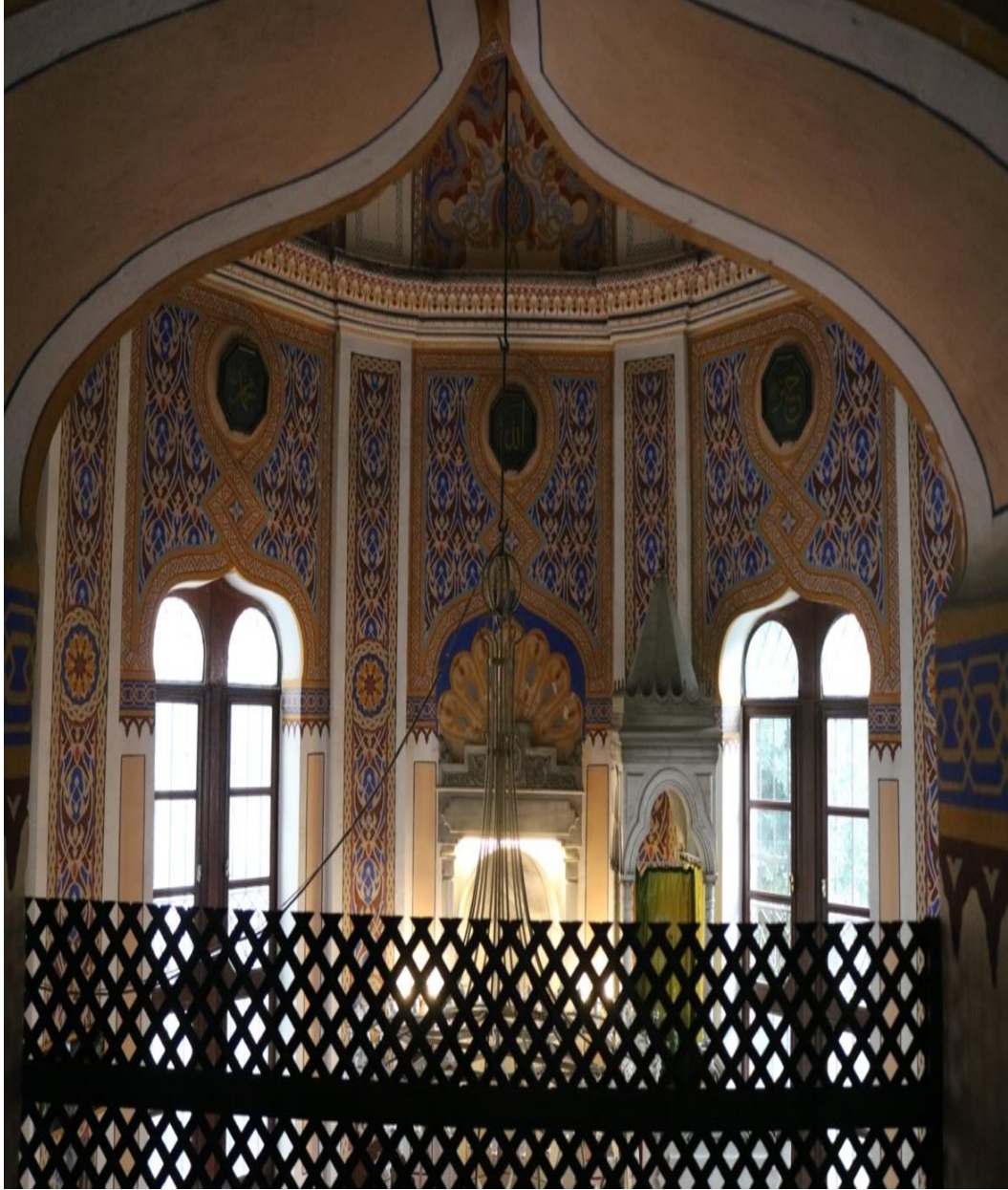

Şekil 5.82. Keçecizade Fuat Paşa Camii süsleme rneği-1

Şekil 5.83. Keçecizade Fuat Paşa Camii süsleme örneği-2

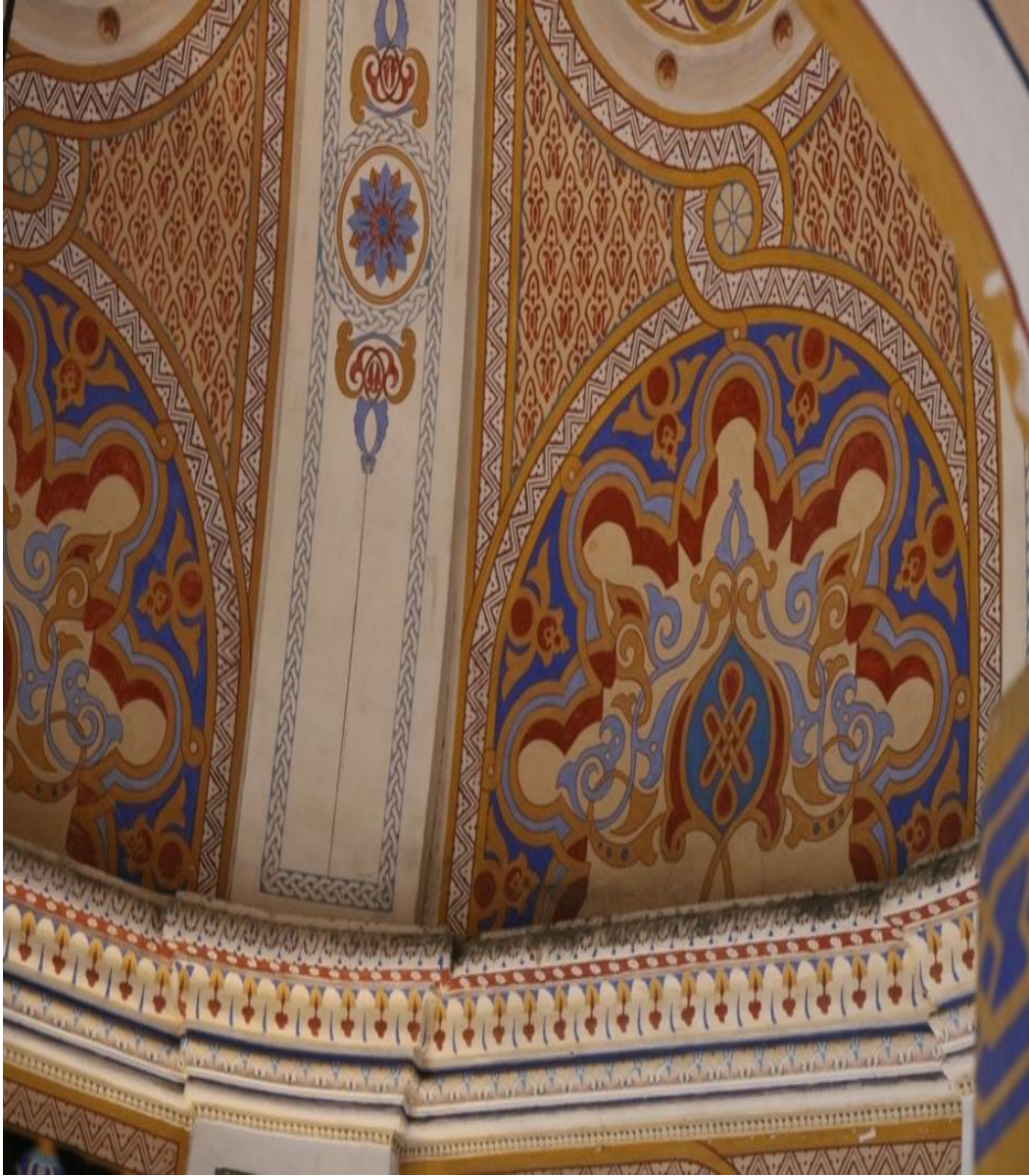

Şekil 5.84. Keçecizade Fuat Paşa Camii süsleme örneği-3

Caminin süslemelerle ön plana çıkan özellikleri, mavi, lacivert, kırmızı, kahverengi, sarı, pembe gibi renklerle birlikte detaylandırılmıştır. Oval pencere yapılarının kenarı yine oval çizimlerle ve bunlar da çiçeklerle donatılan birer örneğe sahiptir. Renklerin birbirleriyle uyumuna değinildiğinde ise avizeyle de bu görselin devamlılık kazandığı vurgulanabilmektedir. Dolayısıyla farklı renkler genel bağlamda caminin birçok kısmı için önemli bir izlenim yaratmaktadır.

Şekil 5.85. Keçecizade Fuat Paşa Camii süsleme örneği-4

Şekil 5.86. Keçecizade Fuat Paşa Camii süsleme örneği-5

Kalem işi süslemelerle dikkat çeken caminin sol kısmında lekelerin oluştuğu ifade edilebilmektedir. Bu açıdan Şekil 5.86’da ifade edilen durumdan bahsedilebilir. Ancak bunların yanı sıra caminin kalem işi süslemelerinin kırmızı, sarı, mavi renklerle ve kabartmalı yapılarla detaylandırılan örneklerle gösterildiği ve çiçeklerle sunulduğu da belirtilebilmektedir.

Şekil 5.87. Keçecizade Fuat Paşa Camii bezeme örneği-1

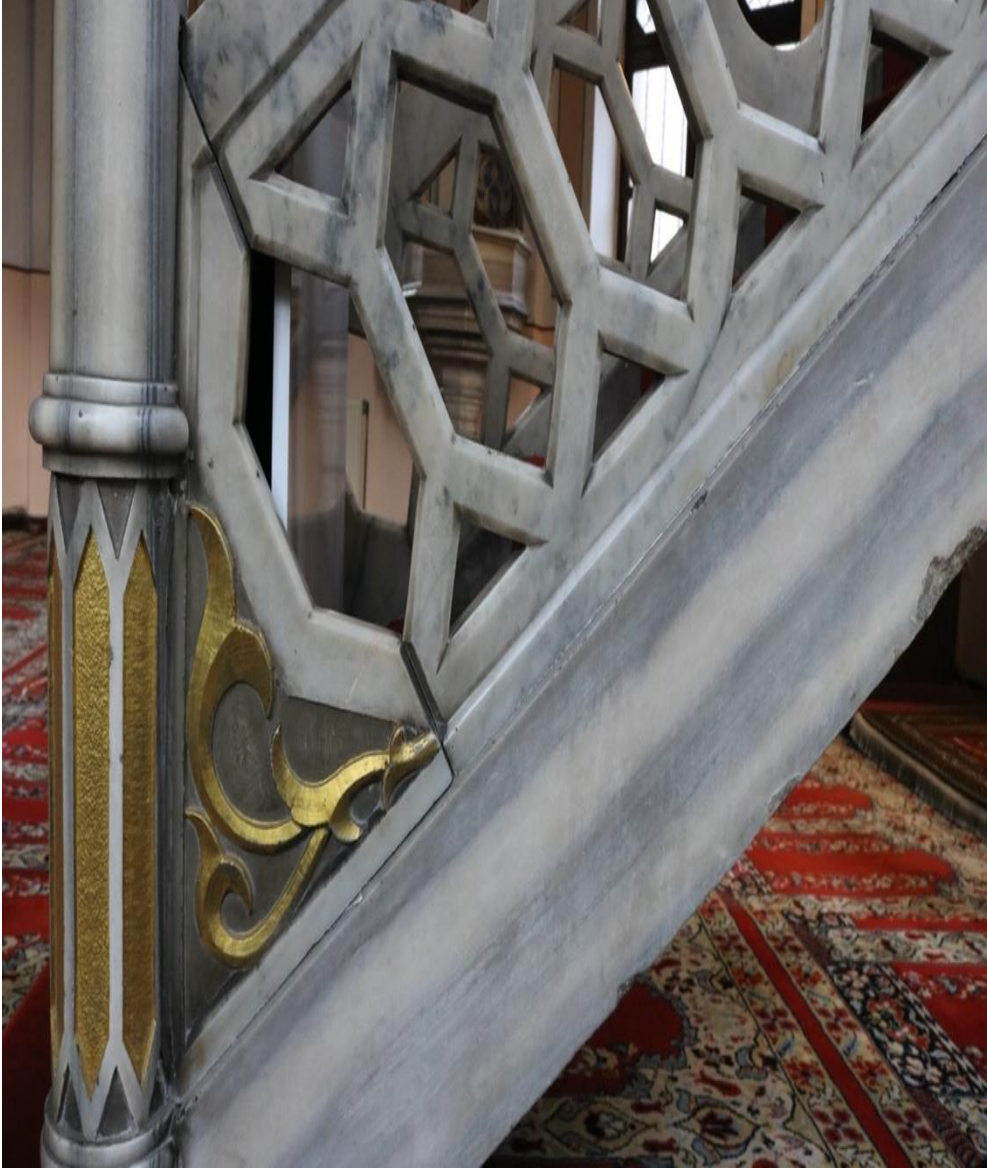

Şekil 5.88. Keçecizade Fuat Paşa Camii bezeme örneği-2

Şekil 5.89. Keçecizade Fuat Paşa Camii bezeme örneği-3

Şekil 5.87., Şekil 5.88. ve Şekil 5.89.'da ise, oldukça karmaşık bir bezeme örneğinin türbeye özgü olduğu görülmektedir. Süslemelerde ise belirtildiği gibi, kalem işi örneği yoğun renkler ile yansıtılmıştır. Diğer yandan caminin bu örneklerinde lotus çiçekleri, yine türbe kısmında yeşil kapının detaylandırılması etkin bir izlenim uyandırmaktadır.

Şekil 5.90. Keçecizade Fuat Paşa Camii bezeme örneği-4

Şekil 5.91. Keçecizade Fuat Paşa Camii bezeme örneği-5

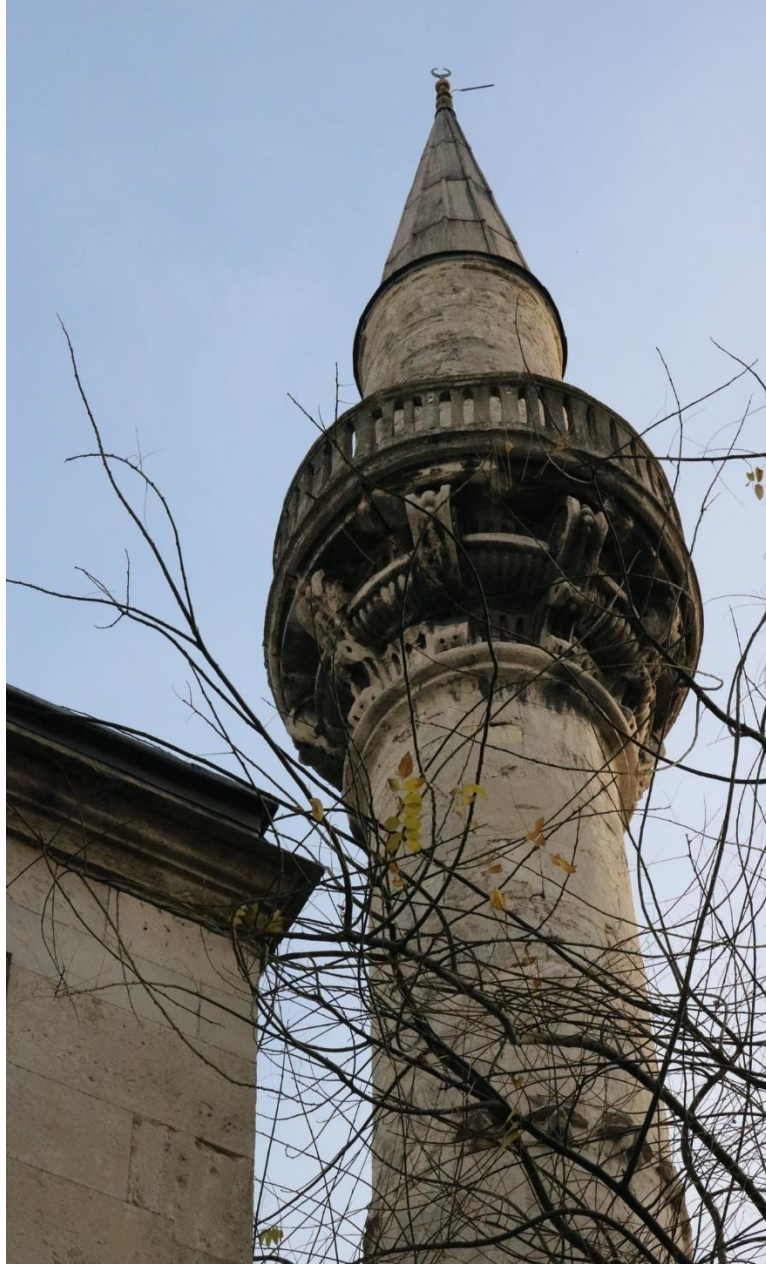
Şekillerde de görüldüğü üzere bezeme örneklerinde özellikle de kabartmaların olduğu, ancak renklerle süslenmiş örneklerin yaygın olmadığı görülmektedir. Şekil 5.91.'de vaaz kürsüsü de yine aynı şekilde sadedir. Şekil 5.90.'da ise minber merdiveninde, sarı renkler ile donatılmış görünümlerin olduğundan bahsedilebilmektedir.

5.4.4. Minare

Caminin minaresi taş minare şeklinde olup, tek minareden oluşmaktadır. Son cemaat yerine bitişik olan minare, kũrsũnũn ũzerinde herhangi bir geãiř alanı olmaksızın, yuvarlak gũvdesiyle yũkselmektedir (Eyice, 1996). Minare örneği gũsterimi şekil 5.92. ve şekil 5.93.'de sunulmaktadır.

şekil 5.92. Keãecizade Fuat Paşa Camii minare örneği-1

Şekil 5.93. Keçecizade Fuat Paşa Camii minare örneği-2

5.4.5. Minber

Caminin minber kısmı, mermerden yapılmıştır. Merdiven kısmında renklendirmenin sağ ve sol kısımları için yapılmadığı görülmektedir. Sadece altın yaldızlı gösterimlerin uç kısımda olduğu görülmektedir. Buna ilişkin örnek gösterimler Şekil 5.94., Şekil 5.95. ve Şekil 5.96.'da sunulmaktadır.

Şekil 5.94. Keçecizade Fuat Paşa Camii minber örneği-1

Şekil 5.95. Keçecizade Fuat Paşa Camii minber örneği-2

Şekillerde de görüldüğü üzere, geometrik şekillerin kullanımının merdiven kısmında yaygın olduğu ve sadece sarı rengin, mermer üzerine işlendiği dikkatleri çekmektedir. Bu açıdan özellikle de sade renk kullanımı hâkimken, kabartma bezeme özelliği fazla düzeyde işlenmiştir.

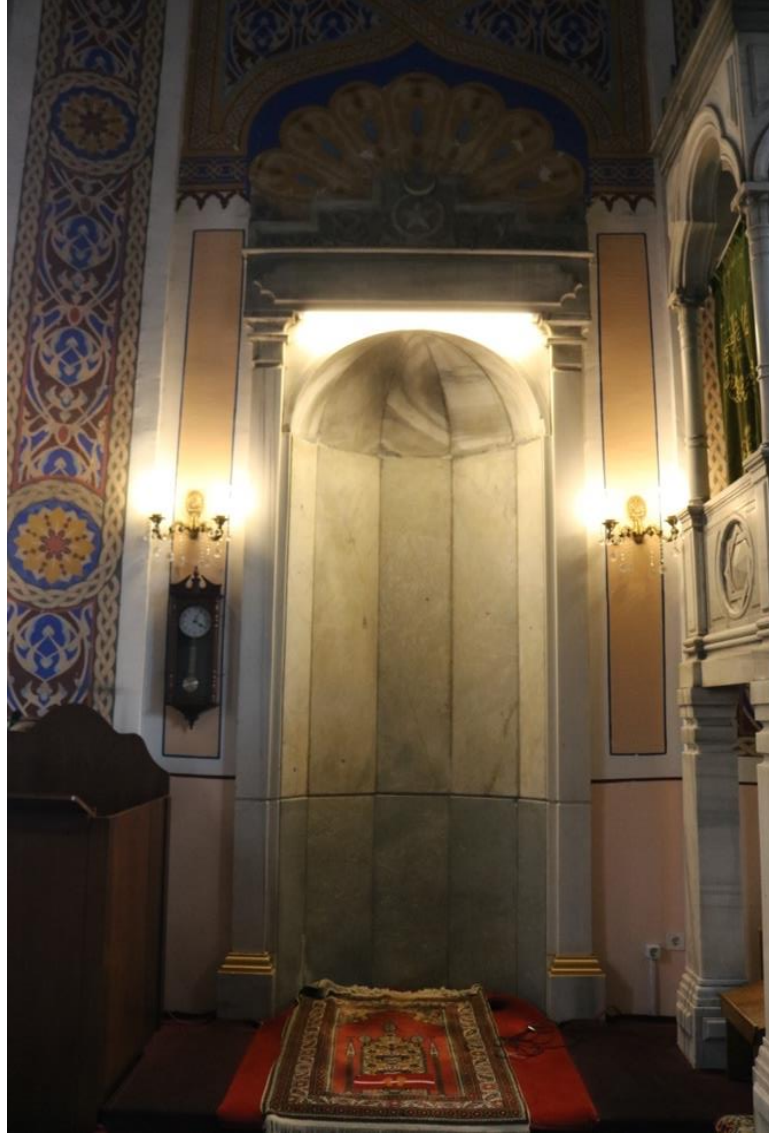

Şekil 5.96. Keçecizade Fuat Paşa Camii minber örneği-3

Şekiller üzerinden ifade edilebilecek bir değerlendirmede Gündoğdu (2009), yapının en süslü alanı olduğunu belirtmektedir. İç kısım için süslü alanın minber olduğu ifade edilebilmektedir. Mermer yapısında üstün bir işçilik hâkimdir. Merdivenin orta kısmı olan yuvarlak görünüm, inci taneleri görünümü vermektedir. Ayrıca merdivenin ilk kısmında lotus çiçekleri kullanımı da aynı şekilde mevcuttur.

5.4.6. Mihrap

Caminin mihrap bölümünün iç kısmında sade mermer kullanılmıştır. İşçiliğin bezeme örnekleri gibi süslemeleri bulunmamaktadır. Sadece üst kısmında kalem işi süslemeler vardır. Örnek gösterim ise Şekil 5.97.'deki gibidir.

Şekil 5.97. Keçecizade Fuat Paşa Camii mihrap örneği

Şekilde, mihrabın iç girintili kısmının sağ ve sol kısımlarında ışıklandırmalarla ayrı görünüm kazandırıldığı dikkat çekmektedir. Burada pembe renkli desen kullanılmıştır. Mihrabın yine üst kısmında kalem işi süslemelerinden önce, yıldız ve ay simgesinin

kullanıldığı da görülmektedir. Buna göre sade süsleme ve yine mermerin alt kısımlarında sarı renkler ile dikkatin artırıldığı görülmektedir.

5.4.7. Formlar

Caminin form örneklerinde kıvrık lotus çiçeklerinin kullanımının yaygın olduğu Şekil 5.96.'da ya da türbe örneğinde gözlemlenmektedir. Burada önemli faktörlerden birisi de pencerelere yöneliktir. Pencerelerde kullanılan örnekler, herhangi bir model grubuna da koyulmamaktadır. Buna bağlı örnekler Şekil 5.98. ve Şekil 5.99.'da gösterilmektedir.

Şekil 5.98. Keçecizade Fuat Paşa Camii pencere form örneği-1

Şekil 5.99. Keçecizade Fuat Paşa Camii pencere form örneği-2

İki ayrı pencere izlenimi verdiği belirtilebilmekle birlikte, üst kısımdan oval görünüm, kitap izlenimi de vermektedir. Ancak iki ayrı pencere örneğinin birbirinden farklılık taşıdığı da görülmektedir. Dış kısımdaki oval yapının tam olarak hangi tarzda pencere örneği olduğunu yorumlamak zordur. Farklılaştırılmış model örneği, formlar ile etkin bir görünüm kazandırılmıştır.

5.4.8. Malzemeler

Cami yapımında kullanılan malzemelerin mermer, ahşap kullanımlarının hünkâr mahfiline çıkış için ve kapı için kullanıldıkları ifade edilebilir. Buna ilişkin gösterimler Şekil 5.100., Şekil 5.101. ve Şekil 5.102. gösterildiği gibidir.

Şekil 5.100. Keçecizade Fuat Paşa Camii kapı örneği

Kapılarda cam kullanımıyla şeffaf görünümün sağlandığı, kilitlerde ise her daim cami kapısının tamamında birbirleriyle uyumlu olmayan örneklerden oluştuğu belirtilebilir.

Burada özellikle de kapının oval pencere kısmıyla birlikte donatıldığı ifade edilebilir. Kapının alt ve üst kısımlarında geometrik şekillerde desen de yine sıradan bir örneğin kullanılmadığını göstermesiyle önemlidir. Ancak batılılaşma örneği camilerinde çok dikkat çeken yapılara ilişkin örnekler kadar detaylandırılmadığı belirtilebilmektedir.

Şekil 5.101. Keçecizade Fuat Paşa Camii kapı kilidi örneği-1

Şekil 5.102. Keçecizade Fuat Paşa Camii kapı kilidi örneği-2

Kapıların ahşaptan yapıldığı belirtilebilmektedir. Hünkâr mahfilinde korkuluk kısmının da aynı şekilde ahşaptan olduğu görülmektedir. Kapıların kilitleri üzerinde de durulabilmektedir. Buna göre kapı kilitleri birbirlerinden farklıdır. Klasik Osmanlı mimarlığından kesitler cami içerisinde fazla olduğundan bu yönde örneklerin ve aynı şekilde kesitlerin caminin kilitleri için de geçerlidir. Kahverengi kapılar ve altın rengi

kilitlerle birlikte kapının rengiyle bütünleştirilmiş kilit örneği de bu doğrultuda ifade edilebilecek örnektir. Bu ise özellikle de Şekil 5.101’de görüldüğü şekliyle belirtilen bir öneme sahipti

BÖLÜM 6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde mimari açıdan incelemeler, klasik mimari yapıya ve batılılaşma dönemi mimarisine yönelik yapılabilmektedir. Buna göre her iki mimari çalışmalar, özellikle de yapılarda tercih edilen üsluba ve dolayısıyla da tarza ilişkindir. Diğer bir değerlendirme ise, yapılardaki değişimlerin belirli gruplara yönelik olmasıdır. Bu nedenle mimari açıdan yapılardaki değişimlerin kapsamı, batılılaşma mimarisi içinde askeri, dini, sivil ve resmi yapılardaki değişimler olarak belirtilebilmektedir. Buradaki değişim dinamiklerinin, 18. yüzyılın son dönemleri ile başladığı ve 19. yüzyılda artan mimari örneklerle geliştiği yönüyle ifade edilebilmektedir. Değişimlerin en önemli ölçütleri arasında, batı mimarisinde yaygın olan değerlendirmeler vardır. Bu duruma ilişkin örnek, sınıf farkının artırıldığı çalışmaların, Osmanlı mimarisinde de uygulanmaya başlanmasına yöneliktir. Araştırma kapsamında incelendiği üzere, özellikle askeri sınıfın Batı anlayışındaki yeri ve niteliği, Osmanlı için de önemlidir. Bu nedenle de toplumsal yapıda üstte tutulmuştur. Aynı şekilde bu konu, dini yapılarda da önemli bir yer tutmaktadır. Batılılaşma dönemi camilerinde, klasik Osmanlı mimarisinden daha farklı yaklaşım geliştirilerek sınıfsal farkın da hissedildiği bölümlendirmelere sahiptir. Selatin camileri olarak kayda geçen bazı cami örnekleri, bu konuda önemli yere sahiptir. Bunlar arasında Nuruosmaniye, Ortaköy, Dolmabahçe camileri vardır.

Osmanlı Devleti'nin gelişme dinamikleri arasında gördüğü konu ve kapsamlar, birçok yönden Batılılaşma düşüncesini etkin kılmıştır. Ancak temelde gelişme ölçütlerinin ilk basamakları, askeri açıdan yapılaşmayla başlamıştır. Askeri ve daha sonraki süreçte eğitim üzerine gelişmeler, yeni okulların açılması ve Batı eğitimlerinin benzerlerinin oluşturulması düşüncesine bağlıdır. Fakat dini yapılarda dikkate alınabilen gelişmeler, Osmanlı'nın güç unsuru olarak gördüğü ve camilerde mimari yönden değişimlerin bu yönüyle mevcut olmasıyla vardır. Diğer bir ifadeyle Osmanlı'nın parlamenter sisteme

geçme çabası, Tanzimat Dönemi ile beraber etkisini gösteren yeni akımlar, etkin bir işlevselliğin kazanımı olmuştur. Neo-klasik akım ile beraber gücün ve ihtişamın resmedilmeye çalışıldığı ve bu açıdan da özellikle de batılılaşma mimarisi ile hedeflenen çalışmaların geliştirildiği ifade edilebilmektedir. Politik sembolizmler de aynı şekilde mimari temalar ile yansıtılmıştır. Mimari çalışmalarda barok ve ampir üslubu, Türk ampiri şeklinde adlandırılmıştır. Dolayısıyla bu tür çalışmalar, mimaride yaygın şekilde görülen örneklerin gelişmesine kapı aralamıştır.

Osmanlı mimarisinde batılılaşma örneklerinin dini yapılara ilişkin incelendiği çalışma kapsamında, Nuruosmaniye Camii (1755), Dolmabahçe Camii (1855), Ortaköy Camii (1854) ve Keçecizade Fuat Paşa Camii (1860) değerlendirilmiştir. Cami örneklerinde tarihçe, mimari özellik, kullanılan malzeme, form, cephe, süsleme, bezeme, minare, mihrap, minber, hünkâr mahfili örneklerinden yola çıkılarak incelemeler yapılmıştır. Buna göre değişen mimari yapılar, bu doğrultuda irdelenen unsurlar ve özgün mimari üslup açısından yapılan çalışma örneklerinin Osmanlı'ya etkilerine odaklanılmıştır. Osmanlı'nın mimari üslubunda yaşanan değişimler değerlendirilmiştir. Bu kapsamda dört cami örneğinin seçilmesinin belirli nedenleri vardır. Batılılaşma dönemi camileri birçok yönden çeşitlendirilebilmektedir. Diğer yandan farklı camilerin de olduğu ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla camilerde farklılaşma gösteren ve ilk batılılaşma örneği olan Nuruosmaniye Camii, tarihsel olarak araştırmada inceleme için sıraladığımızda Keçecizade Fuat Paşa'nın daha farklı bir yapıya sahip olması önemlidir. Buna göre cami örnekleri arasında Nuruosmaniye Camii, batılılaşmada ilk örnek olması dolayısı ile barok ve rokoko mimari üslubun detaylarla aktarılmasında bezeme ve süslemelerin kullanılması yönüyle önemli bir konumdadır. Diğer bir ifadeyle neo-klasik mimarinin gelişmesinde camideki detayların, kullanılan malzemelerin, çizimlerin, sembollerin, renklerin, bezemelerin gibi birçok yönden ilk örnek olması, caminin diğer cami örneği üzerinden daha geniş kapsamda olmasına işaret etmesiyle değerlendirilebilmektedir. Bu konuyla ilişkili olarak bir diğer faktör ise, caminin ne oranda Osmanlı mimarisinde özgün bir üslup tarzını taşıdığı ya da taşımadığıdır. Doğrudan Batı örneğine bağlı mimari üslubun olduğunu belirten çalışmalar kadar özgün mimari üslubun da Osmanlı için geliştirildiğini destekleyen çalışmalar vardır. Klasik Osmanlı mimarisinden neo-klasik Osmanlı mimarisine geçiş, batılılaşma dönemi Osmanlı mimarisinin sonucuna

ilişkin değerlendirilmektedir. Diğer yandan Osmanlı mimarisine yönelik bu örneklerle ilişkili konular, özellikle de camilerde daha özgün yapıların da sonradan gelişmesine yönelik incelenmiştir. Nuruosmaniye Camii'nin araştırma için tercih edilmesinde asıl faktör, Osmanlı batılılaşmasında ilk örnek olması ve ne oranda özgünlük taşıdığını tespit ederek klasik Osmanlı mimarisinden farkını ifade etmektir. Barok camisi örneği olan bu caminin detaylandırılmasında Osmanlı camileri içerisindeki konumu, sonraki süreçler için de üzerinde durulan konudur. Bu amaçla ilk örnek olması, daha sonraki süreçlerde yapılan mimari çalışmaları açıklamasında da aracı bir öneme sahiptir. Çalışmada batılılaşma dönemi camilerinin incelenmesinde diğer örnek ise Ortaköy Camii'dir. Osmanlı yönetiminin Boğaziçi'ne taşındığı dönemlerde inşa edilen bu cami ise, denizden ulaşımın hünkâr için sağlandığı bir cami görevini yerine getirmiştir. Bu cami, sahil camilerinden biri olup dekorasyon olarak mimarisi bezemeler, süslemeler, renklendirmeler gibi farklı detaylarla sunulmuştur. Bu çerçevede cami örneğinin asıl fonksiyonu, cephe örnekleriyle birlikte bu tür özellikleriyle ön plana çıkmasıdır. Buna göre Osmanlı yönetiminin etkisi ve caminin de inşa edilmesinde Osmanlı yönetimiyle ilgili bir sonuç karşımıza çıktığında, batılılaşma dönemi camisinde güç faktörünün çok çeşitli süsleme detaylarıyla yapıldığı görülebilmektedir. Bu cami incelenirken genel olarak malzeme kullanımı açısından değerlendirme yapılabilmektedir. Çünkü caminin sahil kenarında olmasının sonucunda sürekli olarak yenilenme görmesinin gerekliliği, birçok kez onarılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla camilerin batılılaşma örnekleri, klasik Osmanlı mimarisindeki malzemelerden farklılıklarıyla ayrılmaktadır. Ayrıca bu yönüyle cami, incelemelerde detaylandırılan özelliklerine bağlı yorumlanmaktadır. Bu konu gereğince cami, örnekler arasında hem süslemelerle hem de Osmanlı yönetiminin taşınmasındaki nedenle ve denizden ulaşımın sağlandığı cami olmasıyla ilgili detaylı bir yer tutmaktadır. İnceleme açısından caminin tercih edilmesinde yönetimin yer değiştirmesi ile ilgili konumu, malzeme özellikleri, mimari detayları, cephe özellikleri, sahil camisi olması gibi konularla ilgili önemlidir.

Ortaköy Camii'nin hemen ardından yapılan Dolmabahçe Camii'nin araştırmada tercih edilmesinde asıl faktör, Ortaköy Camii'nde olduğu gibi, Batı etkisinin ve mimari akımlarının en yoğun şekilde etkisini göstermesinden kaynaklanmaktadır. Burada özel olarak barok, rokoko, ampir gibi üsluplarla bütünleştirilmiş örnekler vardır. Buna göre

genel bağlamda cami örneği, sanat birikiminin bir şeklidir. Nuruosmaniye Camii'nin barok üslupla donatımı, Dolmabahçe Camii örneğinin birçok akımı içermesi, zamanla batılılaşma dönemi camilerinin Osmanlı Devleti'nde etkisinin değişmesinden kaynaklı ayrı bir öneme sahiptir. Osmanlı'da zamanla mimari akımların birçok alanda kullanımı ise gelişmelerin, Osmanlı'nın özgün üslup arayışına ve bunu oluşturma mücadelesine kadar devam etmektedir. Dolmabahçe Camii böylece sanat birikimleriyle detaylı bir öneme sahiptir. Kaynaştırılmış bir eser özelliğinde görülebilmektedir. Mimari açıdan bu camilerde yetkin bir yenilik yoktur. Bu cami örneğinden önceki Ortaköy Camii için de bu konudan bahsedilebilmektedir. Dolmabahçe Camii ayrıca iki minareli olmasının da gerekli görüldüğü, tek minarenin kabul edilmediği camidir. Görkemli bir caminin de sunumu yine böylece detaylandırılan örnekleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu cami örneklerinin yanı sıra, kalem işi süslemelerle detaylar her ne kadar fazla olsa da bazı bölümleriyle birlikte daha az ayrıntıya sahip olan Keçecizade Fuat Paşa Camii ve türbe örneği incelenebilmektedir. Araştırma kapsamında incelenen son cami örneği budur. Bu camide mihrap ve minber kısmı, bezemelerle ve süslemelerle detaylandırılan bir özellik taşımamaktadır. Caminin iç kısmının ise daha çok klasik Osmanlı mimarisine benzer nitelikte olduğuna değinilebilmektedir. Ancak caminin türbe kısmında bezeme ve süsleme örnekleri açısından zengindir. Bunun nedenlerine değinildiğinde, normalde camiye yaptıran kişinin kendisi olmasından dolayı, ölümüyle birlikte sonraki dönemde türbe haline getirilmesi önemlidir. Türbenin batılılaşma dönemi etkilerinin arttığı ve bu izlenimlerin de yaygınlaştığı dönemde yapılmasıyla daha çok detay taşıdığı ifade edilebilmektedir. Bu açıdan türbe, yeşil kapısı ve lotus çiçeklerinden oluşan süsleme örnekleriyle birlikte detaylandırılmaktadır. Böylece batılılaşma döneminde kullanılan iri çiçek motiflerinin etkileri, bu türbe örneğinde görülmektedir. Cami ve türbe kısmı arasındaki detay farkının incelenmesi amacıyla çalışmada bu caminin tercih edildiği ifade edilebilmektedir. Bu kapsamda araştırmada seçilen örneklerin cami yapılarından oluşmasının temel nedeni, Osmanlı için caminin güç simgesini yansıtması ve bunun bir sonucu olarak da ilk örneklerin camide gösterilmesinden kaynaklıdır. Seçilen örnek camiler ise batılılaşmanın ilk dönemi ve izlenimi olmasının bir sonucudur. Barok, ampir, rokoko gibi akımların etkileri, zamanla cami örneklerine yerleşmiştir. Seçilen cami örnekleri de bu durumların bir sonucu olarak incelenmiştir.

Osmanlı cami örneklerinde ilk olarak süsleme ve bezemeye ilişkin değerlendirmeler yapılabilir. Camilerin tamamında kabartma bezeme çalışmaları yaygındır. Süslemeler, kalem işi örneklerin yaygın olduğu örneklerdir. Cami içlerinde hünkâr mahfillerinde bu örnekler yaygın olmakla birlikte, caminin iç duvarlarında fazla belirginlik taşıdığı ifade edilebilmektedir. Aynı şekilde camide avizelerle detaylandırılmış süslemenin de belirgin düzeyde kendisini hissettirdiği ifade edilebilmektedir. Nuruosmaniye Camii ve Ortaköy Camii bu konuda önemli bir yer tutmaktadır. Camilerde batılılaşma mimari örneklerinin yaygınlığı ve barok, ampir üslubun etkisi görülmektedir. Buna göre temel ilişkilendirmeler, bitkisel motiflerin yaygın şekilde kullanıldığı bezeme örnekleri ile beraber daha gösterişli bir yapıyı kazandırma temellidir. Ayrıca minare sayısı ve buna ilişkin Ortaköy Camii'nin tek minareli ya da çift minareli olmasına ilişkin gelişen plan, daha gösterişli bir yapının yansıtılması için Sultan tarafından gerekli görülmüştür. Bir başka husus, caminin şeklinin özellikle de dikdörtgen plan üzerinde konumlanmasıdır. Bu ise Ortaköy ve Dolmabahçe Camii örneklerinde, pencere motifleri ile beraber, içeri kısmın aydınlanmasını sağlama üzerine yorumlanabilir. Caminin mimarisinin Balyan ailesine ait olduğu da yine pencere örneklerinden yola çıkılarak ifade edilmiştir.

Camilerin bezeme ve süsleme örneklerinde renk tonlarına ilişkin yorum geliştirilebilir. Renk tonlarında sarı, kiremit kırmızısı, mavimsi, yeşilimsi renklerin yaygın olduğu, bezemelerde ise çiçek motiflerinde kıvrık lotus çiçeğinin, yonca örneklerinin fazlalığı dikkat çekmektedir. Özellikle de Keçecizade Fuat Paşa Camii ve türbesi, kıvrık lotus çiçeği, minberi süslendiren ya da türbeyi süslendirme için kullanılan çiçektir. Minber örneklerine ilişkin yorum geliştirildiğinde, Keçecizade Fuat Paşa Camii için ilişkilerin, sadece mermerden oluşan bir süslemenin olduğu görülmektedir. Altın yıldız kullanımı ise kıvrık lotus çiçeği için yapılmıştır ve sadece merdivenin ilk kısmında vardır. Diğer yandan sarı renk ile süslemenin minber örneği, Nuruosmaniye için geliştirilmiştir. Dolmabahçe ve Ortaköy Camii örneklerinde daha süslü bir yapı dikkat çekmektedir. Burada daha belirgin renk kullanımları da yine aynı şekilde tespit edilmiştir. Camiler için bir diğer örnek mihrap için yapılabilir. Sadece Keçecizade Fuat Paşa Camii içinde oyuk kısmının süslendirilmediği görülmektedir. Düz mermer kullanılmıştır. Ancak diğer camilerde bezeme çalışması mevcut olup, farklı renklerle taçlandırılmış şekiller vardır. Burada en sadece cami örneğinin Keçecizade Fuat Paşa için olduğu ve genelde

mermerden süslemelerin kabartma şeklinde uygulandığı görülmektedir. Ancak bu cami özellikle de pencere ve türbenin pencereleri de dâhil olmak üzere, rûmi motifin kullanımı ile beraber önemli bir ayrıcalık yakalamıştır.

Camiler için diğer örnek, formlara ilişkindir. Özellikle de pencere örneklerinde form yaygın şekilde kendisini göstermektedir. Dekoratif formların pencere örneklerinde kalem işi süslemelerin de olduğu, Nuruosmaniye Camii için yapılabilmektedir. İçeriye giren ışığın renkli dalgalar halinde yayılmasında etkin bir yer tuttuğu ve formlara bağlı olarak özellikle Nuruosmaniye'nin pencerelerinin daha belirgin yapıda olduğu ifade edilebilmektedir. Dolmabahçe ve Ortaköy camii örneklerinde formlar özellikle avize ve kalem işi süslemeler ile yaygındır. Rûmi motifin de aynı şekilde Keçecizade Fuat Paşa Camii için önemli bir yer tuttuğu belirtilebilmektedir. Kubbe ve minarelere ilişkin örnekler de yine aynı şekilde dikkatleri çekmektedir. Keçecizade Fuat Paşa Camii'nin daha sade bir görünümde olması, minarenin ise tek olması, son cemaat yerinin devamı gibi görünüm kazanmasından bahsedilebilir. Ancak Ortaköy ve Dolmabahçe Camii örneklerinde gösterişli yapı, kubbe ve minare ile devam etmiştir. Ayrıca ağırlık kulesi, cami kubbесinin dört tarafında, büyük yapılar olarak görünüm kazanmıştır. Bu cami örneklerinden özellikle Ortaköy Camii, yangın, deprem gibi etkilerle ve aynı zamanda deniz kenarında olmasının da sonucuna bağlı kalınarak hasara uğramıştır. Onarımların da bu şekilde fazla olduğu ifade edilebilmektedir. Yine aynı şekilde hünkâr mahfili de süslemelerin önemli bir görünüm kazandığı çalışmalardır. Temelde bu çalışmaların ise yeri ve etkisi, sadece süsleme ile sınırlı olmayan, Dolmabahçe ve Ortaköy Camii örnek gruplarında özellikle de deniz tarafından girişin sağlandığı çalışmalar ile bütünleştirici özelliklerdir. Burada koruma anlayışı ve mimari yapıya etkisi de yaygınlık kazanmış, klasik Osmanlı mimari anlayışından daha çok artırılan örnek uygulamaların olmasına kapı aralamıştır. Aynı şekilde klasik Osmanlı mimarisinden farklılıklar, malzemelerin de batılılaşma örneklerine ilişkin değişmesidir. Korkuluk kullanımlarında yaygınlıklar cami örneklerinde ahşap malzeme fazladır. Ancak Nuruosmaniye Camii örneğindeki biraz daha farklılaştırılmış korkuluk örneğine işaret etmektedir. Dolayısıyla da camide örnekler ve çeşitlendirmeler bu açıdan da farklılaşmaktadır.

Bu kapsamda araştırmada batılılaşma rnekleri, Osmanlı'nın sadece Batı mimarisi ile sınırlı kalmayan ve neo-klasik akım olarak da ifade edilen mimarinin geliştiği önemli birer gelişmedir. Camide özellikle de süslemeler, bezeme örnekleri, kalem işi süsleme çalışmalarının ve malzemelerde de yaşanan değişimlerin sonuçlarına ilişkindir. Buna göre cami örneklerinde etkin form kazanımı, dekoratif amaçlı süslemeler, iek motifi örnekleri ve farklılaştırılmış renk tonları ile sağlanmaktadır. Bu yönde değerlendirme ve çalışma örneklerinin yaygın olduğu belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, G. 2000. Tanzimat Dönemi fikir ve düşünce hayatının mimarî alana yansması. Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Acar, H. 2020. Tanzimat Dönemi siyasi liderlerinden biri olarak Keçecizade Mehmet Fuad Paşa. *Analytical Politics*, 1(1): 1-17.
- Akar, M., Kara Pilehvarian, N. 2019. Türkiye’de güncel cami mimarisi üzerine bir araştırma: İstanbul Esenler İlçesi Örneği. *Yakın Mimarlık Dergisi*, 2(2): 63-89.
- Akozan, F. 1983. “Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi” adlı kitap ve gerçekler. İstanbul Şehir Üniversitesi e-Arşiv, İstanbul.
- Akyıldız, E., Alper, B. 2019. Büyük Mecidiye Camisi’nin cephe biçimlenmesi ve bezeme elemanlarının incelenmesi. *The Journal of Ottoman Studies*, 8: 65-81.
- Alioğlu, E.F. 2015. Bir balyan ailesi tanımı: Sa’dabat Camisi. *MEGARON*, 10(3): 389-409.
- Anonim. 1952. Ortaköy Camii. Taha Toros Arşivi, Ağustos: 9-10.
- Arel, A. 1975. Onsekizinci yüzyıl İstanbul mimarisinde batılılaşma süreci. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul.
- Arık, S.C. 2010. Tanzimat’ın ilanından Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar Boğaziçi’nde yapılmış olan anıt eserlerin incelenmesi. Haliç Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Arslan, D. 2018. Tarihsel konumu ve mimarisiyle Nusretiye Camii. *Arış Halı, Dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi*, 53-85.
- Arslan, P. 2019. 1933-1950 yılları arasında Türkiye’ye gelen Alman İktisatçılar: Gerhard Kessler’in Türkiye’de sosyal politikaların gelişimine katkıları. Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Artıkoğlu, P. 2015. Batılılaşmanın Osmanlı aile yaşamındaki izleri. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- Aslanapa, O. 1996. Osmanlı mimarisi. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Atılğan Gümüşsoy, E. (2006). Keçecizâde Mehmed Fuat Paşa (1815-1869). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Aydın, Ö. 2012. Sultan II. Abdülhamit Dönemi Yapılarında İmparatoru/İmparatorluğu Temsil Eden Semboller (1). *Mimarlık*, 364: 74-78.
- Aydın Altay, S.C. 2015. Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu üretimi Art Nouveau eserler. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- Aydüz, S. 1997. Lâle Devri'nde yapılan ilmî faaliyetler. *Divan*, 1: 143-170.
- Aytekin, A. 2013. Osmanlı-Türk modernleşmesinin düşünsel, ekonomik ve bürokratik kodları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30: 313-329.
- Basut, S. 2002. 19. yüzyılda Batılılaşma etkisinde bir Osmanlı semti: Kumkapı. *İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Başkan, Ş., Çay, A.M. 2019. Tanzimat Dönemi Osmanlı eğitim sistemi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(64): 176-186.
- Bayhan, A.A. 2007. Osmanlı döneminde batılılaşma sürecinin Ortadoğu'ya ve Afrika'ya yansması: Mısır ve İsrail'den örnekler. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 19: 23-65.
- Bayram, P. 2017. 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde kentleşme: Yönetimsel reformlar ile Osmanlı aydınlarının kent üzerine izlenimlerine dayalı karşılaştırmalı bir inceleme. *Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII(VII): 227-244.
- Beşirli, M. 1999. Osmanlı'da modernleşme ve aydınlar, 1789-1908. *Dini Araştırmalar*, 2(5): 131-157.
- Bostancıoğlu, H. 2018. Osmanlı devri cami mimarisinin zaman ve üslup bakımından geçirdiği safhalar. *Kocaeli Üniversitesi*.
- Can, S., Tunç, Z. 2016. Ortaköy Camii Keşf-i Evvel defterleri. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 37: 198-239.
- Cemaloğlu, N. 2005. Osmanlı Devleti'nde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri, Uygulamaları ve Sonuçları 1839-1876. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14): 153-165.
- Ceylan, C., Aydın, Ö. 2018. 18.-19. yüzyıl Ankara camileri üzerine bir değerlendirme. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2): 1-21.
- Ceylan, O. 2012. Nuruosmaniye Camii rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri. *Restorasyon Yıllığı*, 5: 43-59.
- Cihan Özsayiner, Z. 2012. Nuruosmaniye Camii'nin hat düzeni. *Restorasyon Yıllığı*, 5: 116-130.
- Civelek, Y. 2009. Mimarlık, tarihyazımı ve rasyonalite: XX. yüzyılın ilk yarısındaki modern Türk mimarisinde biçime dayalı sembolik söylem meselesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7(13): 1-22.
- Çal, G., Şahin, A. 2015. Ortaköy Büyük Mecidiye Camii'nin farklı deprem etkileri altında sismik davranışının değerlendirildiği. 5. Tarihi Eserleri Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu, 1-3 Ekim, Erzurum: 1-10.
- Çelik, G. 2019. Tanzimat Dönemi'nde kimlik inşa sürecinin kentsel çevreye yansması: Tarihi Yarımada örneği. *ODTÜ Basım İşliği*, Ankara.
- Çetin, Y. 2015. Geleneksel Sakarya evlerinde bezeme. *Karadeniz Araştırmaları*, 48: 143-164.
- Çetinaslan, M. 2012. Osmanlı camilerinde hünkâr mahfilleri. *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*.

- Çınar, Y. 2010. Bir eleştiri örneği: Tanzimat'tan Cumhuriyete Batılılaşma. Akademik Bakış Dergisi, 19: 1-7.
- Çiftçi, A., Seçkin, N. 2005. 19. yüzyılda İstanbul'da inşa edilen askeri yapıların koruma sorunları. MEGARON, 1(1): 51-66.
- Çolakoglu Sarı, G. 2014. 19. yüzyıl batılılaşma hareketlerinin Osmanlı-Türk müziğine yansımaları. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1: 31-49.
- Dabanlı, Ö. 2016. Nuruosmaniye Camii'nin operasyonel modal analizi. Kültür Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Dabanlı, Ö., Çılı, F., Kahya, Y. 2014. Nur-u Osmaniye Camii'nin dinamik parametrelerinin belirlenmesi. Restorasyon, 2(2): 47-57.
- Demiraslan, D. 2007. Batılılaşma sürecinde Türk barınma kültüründeki değişim ve konuttaki yansımaları. 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül, Ankara.
- Dizdar, İ. 2015. 19. yüzyıl İstanbul barınma kültüründe etkileşimli mekânlar. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- Doğan, R. 1997. Osmanlı eğitim kurumları ve eğitimde ilk yenileşme hareketlerinin batılılaşma açısından tahlili. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 37: 407-442.
- Düzenli, H.İ. 2015. Antik Çağ'dan XXI. yüzyıla büyük İstanbul tarihi mimari (İstanbul türbeleri). Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 428-429.
- Eceoglu, A. 2007. Dolmabahçe Sarayında Dört Büyük Salonda İç Mimaride Kullanılan Renkler. İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Ekizler Sönmez, S. 2017. Eskiz defterinden Osmanlı mimarisi. Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.
- Emecen, F.M. 2018. Matruşka'nın küçük parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa dönemi ve "Lale Devri" meselesi üzerine bir değerlendirme. Osmanlı Araştırmaları, LII: 79-98.
- Erkan, T. 2019. Keçecizade Fuat Paşa ve Mehmet Emin Âli Paşa'nın siyasi vasiyetnamelerinin Tanzimat Dönemi mali politikaları açısından incelenmesi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Ersen, A., Timaş Koçak, S., 2014. Büyük Mecidiye (Ortaköy) Camii 2011-2014 restorasyonu. Kuveyt Türk Katılım Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ertuğrul, A. 2009. XIX. yüzyılda Osmanlı'da ortaya çıkan farklı yapı tipleri. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7(13): 293-312.
- Ertürk, A. 2015. Türkiye'de yayınlanmış 19. yüzyıl İstanbul cami bibliyografyası (1950-2014). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Eyice, S. 1974. Tarihi mezarlardan notlar. Tarih Enstitüsü Dergisi, 4-5: 291-334.
- Eyice, S. 1996. Fuad Paşa Camii ve Türbesi. İslam Ansiklopedisi, 13: 206.

- Eyice, S. 2002. Küçük Mecidiye Camii. İslam Ansiklopedisi, 26: 527-528.
- Eyice, S. 2004. Nuruosmaniye Külliyesi. İslam Ansiklopedisi, 33: 264-266.
- Fatih Kaymakınlığı. 2019. Nuruosmaniye Camii. İstanbul.
- Fındıkoğlu, Z.F. 1940. Tanzimat'ta içtimai hayat. Tanzimat, Ankara.
- Fidan, S., Şahin, K., Çelik, F. 2011. Osmanlı modernleşmesinin temel olgularından birisi: Bürokrasi Osmanlı modernleşmesinde bürokrasinin etkinliği ve önemi. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23: 113-128.
- Gazi, A., Boduroğlu, E. 2015. İşlev değişikliğinin tarihi yapılar üzerine etkileri "Alsancak Levanten evleri örneği". MEGARON, 10(1): 57-69.
- Gezer Baylı, G. 2013. Türkiye'de istihdam edilen Fransız uzmanlar ve Türk modernleşmesine katkıları. Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Giray, K. 2009. Arkeoloji ve sanat tarihi Osmanlı'da Batılılaşma döneminin dinamikleri tarihsel çerçeve, toplum ve kültür. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Kültür Portalı Projesi.
- Gök, D. 2018. 19 yüzyıl Osmanlı mimarisinde bezeme sanatının gelişimi: Bursa Emir Sultan Cami bezemeleri üzerine bir inceleme. Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Göncü, C. 2014. Büyük Mecidiye Camii'nin inşa sürecine ilişkin yeni belgeler ve tespitler. Kuveyt Türk Katılım Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Güleç, A. 2012. Nuruosmaniye Camii'ne ait malzemelerin nitelik ve problemlerinin analizi. Restorasyon Yıllığı, 5: 59-77.
- Gündoğdu, S. 2009. Keçecizade Fuad Paşa Külliyesi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Gündüz, F. 2007. Ortaköy Camii. İslam Ansiklopedisi, 33: 408-409.
- İlhan, M.E. 2018. 18. ve 19. yüzyıllarda İstanbul ve Osmanlı Devleti'nde yaşanan değişimler çerçevesinde yalı olgusunun gelişimi. Kalemışı Dergisi, 6(11): 127-139.
- İnci, N. 1985. 18. yüzyılda İstanbul camilerine batı etkisiyle gelen yenilikler. Vakıf Dergisi, 19: 223-236.
- Kalfazade, S. 1994. Dolmabahçe Camii. İslam Ansiklopedisi, 9: 502-503.
- Karabulut, M. 2008. Batılılaşma açısından Tanzimat Dönemi Türk romanı. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Karabulut, M. 2016. Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda değişim süreci, sosyal ve kültürel durum. Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2: 49-65.
- Karataş, S. 2003. Osmanlı eğitim sisteminde batılılaşma. Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1): 231-242.

- Kılıç, E. 2009. XIX. yüzyıl sonu batılılaşma hareketlerinin Pera/Beyoğlu'nda apartmanlaşma sürecine etkileri ve mimari yansımalar. Haliç Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kırkıl, T. 2008. Adana kent merkezinde cami mimarisinin geçmişten günümüze gelişimi. Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kızılkaya Savcı, G. 2008. Batılılaşma hareketlerinin Osmanlı kadın giysilerindeki etkileri. Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kiraz, E. 2018. Osmanlı Devletinde modern dönüşüm evrelerinin kamu üzerindeki etkileri. *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 1(1): 1-16.
- Koca, F. 2016. Kentsel tasarım (Muğla'da Osmanlıdan Cumhuriyete idari merkezin sembolü: Hükümet konakları). *Mimarlık*, 389.
- Koyuncu, D.T., Tiltay, M.A. 2017. Tanzimat sonrası Osmanlı toplumunun tüketim kalıplarında meydana gelen değişimin dönemin romanları bağlamında değerlendirilmesi. *Journal of International Management, Education and Economics Perspectives*, 5(2): 1-19.
- Köse, F. 2012. Arşiv belgelerine göre Nuruosmaniye Camii inşâsı-tamirleri ve onarımları. *Restorasyon Yıllığı*, 5: 25-43.
- Kuban, D. 1998. İstanbul Yazıları. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kurnalı, M. 2019. Düş'ün mekânları. Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanatta Yeterlilik Tezi.
- Kürkçü, K. 2009. Meiji ve Tanzimat dönemlerindeki mimari değişimlerin karşılaştırılması. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Memiş, N. 2008. 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik yapı ve dış ticaret. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Okçuoğlu, T. 2019. Osmanlı mimarisi ve sanatı. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul.
- Okumuş, E. 2005. Geleneksel siyasal kimliğin çözülmesinde Tanzimat (1839-1856). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V(4): 9-36.
- Okur, A. 2010. Son devir Osmanlı mimarisinden bir kesit Dolmabahçe (Bezmialem Sultan Camii) Camii ve restorasyonu. *Restorasyon*, 18-31.
- Oral Patacı, Ö. 2017. Ampir üslûbunda bir sultan camii: Nusretiye. *Akademik Bakış Dergisi*, 59: 169-207.
- Ögel, S. 1988. Sinan'ın mirası. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1: 559-581.
- Ögel, S. 1992. 18. ve 19. Yüzyılların Osmanlı camilerinde geleneksel anlama katkıları. *Semavi Eyice Armağanı İstanbul Yazıları*, İstanbul.
- Özbakan, F.F. 2014. Modern mimarlık mirasının korunması sorunsalı: İzmir konut mimarlığı örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Özçakı, M. 2018. Yorumlanan cami mimarisi. *Ulakbilge*, 6(23): 459-483.

- Özdener, Z.H. 2010. Sirkeci Garı'nın İstanbul'daki geç dönemi eklektik anlayışla inşa edilen oryantalist üslûptaki yapılar içindeki yeri. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Özel, S. 2010a. Dolmabahçe Bezmialem Valide Sultan Camii. TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul.
- Özel, S. 2010b. Dolmabahçe Bezmialem Valide Sultan Camii. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Özkeçeci, İ., Gül Durukan, S.N., Alacalı, H. 2018. XVII.-XIX. yüzyıllarda Osmanlı dönemi konut mimarisinde iç mekân tavan süslemelerine genel bir bakış. İnsan & İnsan, 17: 214-232.
- Pamukciyan, K. 1984. Nuru Osmaniye Camii'nin mimarı Simeon Kalfa hakkında. Taha Toros Arşivi, 21-23.
- Papila, A. 2008. Osmanlı İmparatorluğu'nun batılılaşma döneminde resim sanatının ortaya çıkışı ve Osmanlı kimliğinin resimsel anlatımı. Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(1): 117-134.
- Saf, H.O., Ergül, E. 2019. Osmanlı Toplumunu Sosyal Yapısının Kent Düzenindeki Temsili. Journal of City and Regional Planning, 1(1): 15-34.
- Salbacak, S. 2017. 19. yüzyılda Pera bölgesinin mimari gelişimi ve Alman Sarayı. International Journal of Social and Humanities Sciences, 1(1): 111-120.
- Salbacak, S. 2018. Geç dönem Osmanlı camilerindeki duvar resimleri. International Journal of Social and Humanities Sciences, 2(1): 66-74.
- Salbacak, S. 2019. Lale Devri'nin dekoru III. Ahmed Yemiş Odası. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(67): 512-518.
- Salbacak, S., Demirkan, Ö. 2018. Batılılaşma etkisinde gelişen Osmanlı mimarlığının Giresun'daki temsili: Kapu Camii. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 10(19): 593-603.
- Saner, T., Keskin, Ç., 2014. Büyük Mecidiye (Ortaköy) Camii'nin mimarisi. Kuveyt Türk Katılım Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Seyitdanlıoğlu, M. 2009. Tanzimat dönemi Osmanlı sanayii (1839-1876). Tarih Araştırmaları Dergisi, 28(46): 53-69.
- Sürer, İ. 2012. XIX. yüzyıl İstanbul'unda bahçe köşkleri. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Süslü, N.S. 2005. Batılılaşma döneminden günümüze devlet başkanları anıt mezar yapıları. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Şahin, S. 2009. Değişim sürecinde Osmanlı mimarlığı III. Ahmet ve I. Mahmut dönemi (1703-1754). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Şanlı, İ., Örmecioğlu, H.T. 2018. 20. yüzyıla ait nitelikli kültürel miras örneklerinin korunması sorunu: Olbia Kültür Merkezi örneği. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(60): 591-596.

- Şimşek, A.R. 2006. Osmanlı ordusunda 18. ve 19. yüzyıllarda yapılan ıslahat çalışmaları ve bu çalışmalarda yabancı uzmanların rolü. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Şimşek Özel, H. 2018. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de eğitim yapıları. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Taş, K. 2002. Tanzimat ve batılılaşma hareketlerine sosyolojik bir yaklaşım. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7: 87-94.
- Taşar, E.S. 2017. Kutsal ve muhayyel arasında Osmanlı mimarlık tarihi: Osmanlı mimarlık tarih yazımında bir yöntem denemesi. Milel ve Nihal, 14(2): 75-123.
- Tekeli, İ. 1985. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kentsel dönüşüm. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Toksoy, A.C., Koytak, A.S. 2017. 19. yüzyılda batılılaşmanın İstanbul'daki makam müziği mekânlarına etkisi. Porte Akademik Journal of Music and Dance Studies, 16: 7-28.
- Top, M., Özbek, G. 2019. Osmanlı batılılaşma dönemine ait Ödemiş'te bulunan duvar resimli iki camii. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 46: 227-260.
- Tuztaşı, U., Aşkun, İ.Y. 2011. Klasik dönemden batılılaşmaya Osmanlı mimarlığında idealleştirme olgusu ve batı mimarlığıyla olan mukayesesi. Osmanlı Araştırmaları, XXXVIII(38): 213-235.
- Türker, E. 2015. Cihangir Camisi'nin mimari tarihi. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Uzun, Ç. 2008. 17-19. Yy'larda İstanbul'da caminin kentsel ve simgesel dönüşümü. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Yavaş, D.. 2007. Aksaray Valide Külliyesi inşaat defterleri. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13: 437-448.
- Yavuz, Y. 2017. Mimarlık tarihi ve mimarlık eğitimine yansımaları. Ege Mimarlık, İzmir.
- Yetkin, A. 2013. Osmanlı Devleti'nde hukuk devletinin gelişim süreci. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(24): 380-413.
- Yiğitpaşa, N.T. 2010. XIX. yüzyıl Beyoğlu yapılarında heykel ve figürlü kabartmalar. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Yüzereroğlu, U. 2006. Batılılaşma dönemi erken örneklerinde bezeme programlarının irdelenmesi ve koruma sorunları: Nuruosmaniye Camii örneği. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı :Zeki CESUR

ÖĞRENİM DURUMU

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Sakarya Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü / Mimarlık	Devam Ediyor
Lisans	Girne Amerikan Üniversitesi / Mimarlık ,Tasarım ve Güzel Sanatlar Fakültesi / Mimarlık Bölümü	2015
Lise	Sakarya Serdivan Lisesi	2010

İŞ DENEYİMİ

Yıl	Yer	Görev
2016-Halen	Cesur Mimarlık & Tasarım Ofisi	Mimar
2015-2016	İsmail Koç Mühendislik Müteahhitlik	Mimar

YABANCI DİL

İngilizce